

AGORA

JAARGANG 28 – NUMMER 1 – 2012

**Rechtvaardige
stad**

**Het Vlaamse
platteland**

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Redactioneel: SimCity

ILLUSTRATIE OMSLAG Justmakeit (Flickr)

FOTOGRAFIE REDACTIONEEL Ryan Stubbs

FOTOGRAFIE INHOUDSOPGAVE Guido van Nispen

Gelijk maar een pijnlijke confessie. Heb laatst uit jeugdsentiment Sim City gekocht. Dat computerspel waarin je een stad van de grond af aan moet opbouwen en managen. Ik kon het vroeger uren spelen. Te midden van onbeantwoorde kalverliefdes en levenbelangrijke voetbalwedstrijden een baken van rust en overzichtelijkheid. Ja, er waren uitdagingen zoals overstromingen, energietekorten en woningnood, maar ik wist dat ik mijn stad met vaste hand door deze crises kon leiden. Een energiecentraletje hier, wat huisjes daar; het leven als burgemeester van een fictieve stad is onbezorgd.

Toen ik het recent weer speelde – héél eventjes een uurtje op zondagmiddag – kwam de analogie met het ruimtelijke veld glashelder naar voren. De relatie tussen de voortdurende energietekorten en een dalende bevolking in mijn geliefde computerstad komen niet uit de lucht vallen, maar zijn gebaseerd op basale inzichten uit de sociologie en sociale geografie. Terwijl een case studie vaak een klein deeltje van de buurt, stad of regio beschrijft, is Sim City een sterk gesimplificeerde beschrijving van het functioneren van een complete stad.

Dit soort overpeinzingen heb je natuurlijk niet wanneer je als klein jongetje met een glas melk en een dropveter zit te computeren. Het wordt pas leuk als je gaat bouwen! Flatgebouwen, winkelcentra, wegen, stations en natuurlijk een iconisch stadhuis; het doel van Sim City is het zo optimaal mogelijk inrichten van de ruimte. Net als stedenbouwkundigen en planologen. Alleen zijn de aandoenlijke computeranimaties nu vervangen door glanzende maquettes, uitgebreide bestemmingsplan-

nen en kloeke structuurvisies.

De bouwstenen uit Sim City zijn terug te vinden in recente AGORA's. De afgelopen en voorliggende editie over het (Vlaamse) platteland beschrijven wat er nu eigenlijk aan de hand is in rurale gebieden en wat planologen hieraan kunnen doen. Vergelijkbaar is de vraag wat een rechtvaardige stad precies is en hoe deze vormgegeven dient te worden. Iets waar zelfs de meest briljante wetenschappers niet helemaal uitkomen. Het volgende nummer over wederopbouw wijken is misschien nog wel het mooiste voorbeeld. In de context van enorme woningnood na de Tweede Wereldoorlog werden er complete gebieden vanaf de tekentafel ingericht. Tussen oorspronkelijke ideeën en realiteit bleek een wereld aan verschil te liggen. De makers van Sim City hadden dit, zo merkte ik tijdens minder succesvolle periodes als burgemeester, ook al haarfijn in de gaten.

In een tijd van esoterische discussies over discoursen, interpretaties en performativiteit is het verkwikkend eens terug te denken aan Sim City. Eigenlijk is het allemaal niet zo ingewikkeld. Het gaat erom ruimtelijke fenomenen te beschrijven en verklaren, en op basis hiervan de ruimte zo goed mogelijk in te richten. Een hels karwei, maar met een heldere taakopvatting. Misschien moeten we Sim City toch maar eens onder het stof vandaan halen. Ik zou er in ieder geval niet mee zitten.

Peter Pelzer, Hoofdredacteur AGORA

Thema

- 04 **Rechtvaardige stad: revolutie versus realisme**
INLEIDING Ate Poorthuis, Peter Pelzer, Kirsten Visser & Sofie Vermeulen
- 07 **Rechtvaardige planners**
RECENSIE Marco Bontje
- 08 **Plannen voor een rechtvaardige stad**
INTERVIEW Sofie Vermeulen
- 12 **Ruimtelijke rechtvaardigheid in een Nederlands jasje**
ESSAY Els Leclercq
- 15 **Geschokt door Amerika**
RECENSIE Ben de Pater
- 16 **Rechtvaardigheid op de Amsterdamse woningmarkt?**
CASUS Justin Kadi
- 20 **Betaalbaarheid als hete aardappel**
ESSAY Steven Kromhout
- 23 **De rechtvaardigheid van de Leefbaarometer**
CASUS Sander Deijl
- 26 **De Wallen: rechtvaardigheid of uitsluitingsplanologie?**
CASUS Barend Wind & Ad Korf
- 30 **Kernwaarden anders benaderd**
REACTIE Gijs Goosen

Word redacteur!

AGORA is altijd op zoek naar versterking van de redactie. Lijkt het je leuk om aan een thema-editie te werken, een artikel te schrijven of op een andere manier bij te dragen stuur dan een mailtje naar info@agora-magazine.nl of vul het contactformulier op www.agora-magazine.nl in.

Thema

- 32 **Het Vlaamse Platteland**
INLEIDING Wouter Bervoets
- 34 **Paradoxen van landelijk wonen in Vlaanderen**
CASUS Wouter Bervoets & Marijn van de Weijer
- 40 **Streek: identiteit, vermarkting, concurrentie**
ESSAY Nick Schuermans, Lies Messely & Evy Mettepenningen
- 44 **Is katholiek onderwijs plattelands-onderwijs?**
ESSAY Joeri De Cremer

Varia

- 48 **De Brusselse paradox half in beeld gebracht**
RECENSIE Ben Derudder
- 49 **Grond als wapen tegen ontheemding**
RECENSIE Michiel Overkamp
- 50 **Vlotte babbel, trage materie**
VRIJE RUIMTE Wouter Veldhuis
- 51 **Colofon / Het volgende nummer**

Rechtvaardige stad: revolutie versus realisme

AUTEURS Ate Poorthuis, Peter Pelzer, Kirsten Visser & Sofie Vermeulen

FOTOGRAFIE Peter Pelzer

Het lijkt een wet van Meden en Perzen: in tijden van crisis duikt ook steeds een roep om ingrijpende verandering op. Constante in deze dynamiek is het concept van de rechtvaardige stad. Hoewel al in de jaren zeventig geïntroduceerd, is het nog steeds onderdeel van verhit debat. In deze AGORA een historische en theoretische reflectie en een analyse van rechtvaardigheid in de stedelijke praktijk.

De huidige crisis toont weer eens fijntjes aan dat steden brandpunten zijn van maatschappelijke ontwikkelingen. Problemen zijn hier het duidelijkst leesbaar en bovendien zijn het de theaters waar politieke opstand tot uiting komt. Neem de rellen in Londen afgelopen augustus, een stad waar ongekende winsten en opgekropte volkswoede samenkwamen. Of bijvoorbeeld de Occupy-beweging – inmiddels over haar hoogepunt heen – die kampeerde in de openbare ruimte van steden over de hele wereld. Bij de eerste protesten na het uitbreken van de financiële crisis werd direct verwezen naar de jaren zestig en zeventig, een tijd waarin volksprotest schering en inslag was

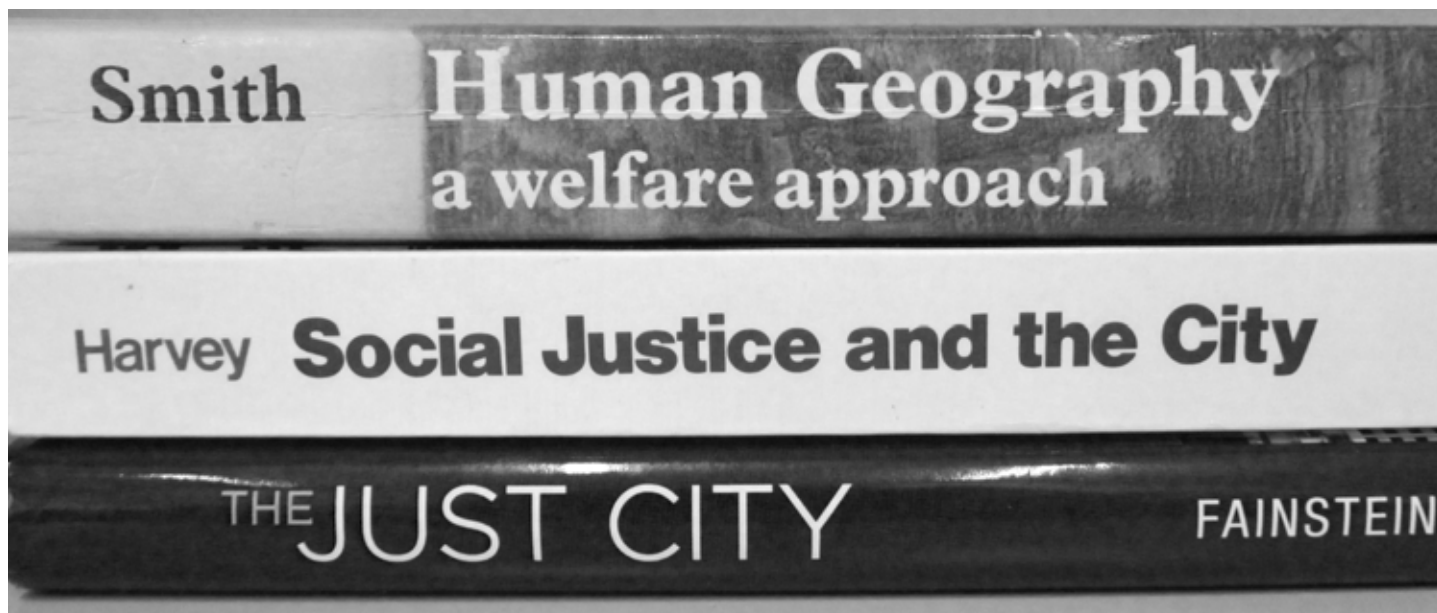
Ook de theoretische lenzen om de opkomst van sociale bewegingen te duiden zijn divers en talrijk. Rechtvaardigheid is een thema dat geografen, planologen en stadsociologen al decennia bezighoudt. De intensieve bestudering van de manier waarop ruimte wordt gemaakt en tegelijkertijd sociaal gedrag structureert laat vaak de keerzijde zien van economische groei vervat in abstracte modellen. Al in de jaren twintig struinde Robert Park de achterstandswijken van Chicago af om de rauwe randjes van het immigrantenleven in kaart te brengen. Een aanpak die nog steeds veel navolging vindt in empirisch onderzoek. De focus ligt in deze onderzoeken zonder uitzondering op grote steden, waar rechtvaardigheidsvraagstukken het meest zichtbaar zijn. Het is dus niet verwonderlijk dat er een rijke theoretische traditie is op het gebied van de rechtvaardige stad.

Een stedelijke revolutie

Rechtvaardigheid is een concept dat op vele manieren kan worden ingevuld. Sociale rechtvaardigheid staat voor een moreel verdedigbare herverdeling van kosten en baten in de maatschappij of gemeenschap. Dat kan gaan over inkomen of winst, maar evengoed over huisvesting, medische zorg, welvaart en respect. Kortom: de centrale vraag luidt wie wat zou moeten krijgen, volgens welke principes. En daar verschillen de meningen nogal over. De één vindt dat die verdeling gemaakt zou moeten worden op basis van behoeften of noden, terwijl anderen liever een herverdeling op basis van rechten of juist verdiensten zien. Met name in de sociale geografie is het idee van sociale rechtvaardigheid verder uitgewerkt op basis van de notie dat ruimte een cruciaal onderdeel van deze rechtvaardigheid is.

Revolutionaire noties van rechtvaardigheid vinden vooral voet aan de grond in landen met een kleine welvaartstaat

Het is vooral het pionierswerk van Henri Lefebvre en David Harvey dat een sterke impuls geeft aan de marxistische en maatschappijkritische stromingen binnen de sociale wetenschappen in de jaren zeventig. Maar waarom zijn stad en ruimte nu eigenlijk zo belangrijk in het denken over rechtvaardigheid? Om die vraag te beantwoorden is een kort uitstapje naar de marxistische geografie onvermijdelijk. Volgens Harvey en Lefebvre creëert de stad de voorwaarden voor het kapitalisme. In andere woorden, verstedelijking heeft de industrialisatie vervangen als voortstuwende motor van het kapitalisme. Dat is waarom de stad zo'n cruciale rol speelt in het debat

Er zijn boekenkasten vol geschreven over rechtvaardigheid in relatie tot ruimte en de stad

rond rechtvaardigheid. Elke ingrijpende maatschappelijke verandering zal hoe dan ook moeten beginnen en eindigen in de stad omdat de stad daadwerkelijk het centrum is van die maatschappij. De stad is het kloppende hart van ons huidige kapitalistische systeem. Voor Lefebvre stopt stedelijkheid echter niet bij de stadsgrens. Stedelijkheid breidt zich almaar verder uit totdat we uiteindelijk een totale verstedelijking bereiken. Dit is niet letterlijk bedoeld maar meer in de zin van het uitstrekken van de 'tentakels' van de stad. Te denken valt aan plattelandstoerisme, maar ook aan Chinese arbeiders die na de oogsttijd massaal naar de stad migreren – volgens Lefebvre allemaal vormen van stedelijkheid buiten 'de stad'.

Harvey en Lefebvre benadrukken niet alleen het belang van de stad, maar pleitten ook voor een nieuw perspectief op het begrip ruimte. Ruimte is geen vacuüm of een abstracte verzameling van coördinaten waarin mensen en objecten zich begeven, maar een sociaal product: een complex geheel van mensen, objecten, gebruiken, relaties en betekenis. Vanuit marxistisch perspectief betogen Harvey en Lefebvre dat de productie van die – stedelijke – ruimte in handen van de bourgeoisie valt. Het is precies door middel van de productie van stedelijke ruimte dat de maatschappij – en daarmee het kapitalisme – zichzelf continu herproduceert. En daar ligt ook de crux van de rechtvaardige stad – of het recht op de stad. Door het overnemen van de controle over de productie van de ruimte kan de maatschappij zichzelf opnieuw uitvinden.

Harvey en Lefebvre staan aan de basis van het denken over de rechtvaardige stad. Toch refereert geen van de auteurs in deze AGORA direct aan deze intellectuele erfenis. Hoe kan dat toch? David Harvey's antwoord tijdens het BBC-programma 'Hard Talk' is exemplarisch. Op de vraag of hij opriep tot een revolutie stelde hij vol overtuiging: 'Natuurlijk!'. In dit stellige antwoord ligt de crux. Afgezien van de normatieve vraag of een revolutie (en het einde van het kapitalisme) gewenst is, lijkt een revolutie voor velen toekomstmuziek, een ver-van-mijn-bed-show, of gewoonweg niet haalbaar. Het revolutionaire denken van Harvey is klaarblijkelijk weinig

bruikbaar als praktisch werkkader voor stedelijke onderzoekers en beleidsmakers. Daarom in deze AGORA een meer pragmatische benadering van de rechtvaardige stad. Kleine stapjes in plaats van revolutionaire verandering.

Bruikbare rechtvaardigheid

Een belangrijke bijdrage aan het debat over rechtvaardige steden is Susan Fainstein's recente boek 'The Just City' (2010). Haar aanpak is bijzonder om twee redenen. Ten eerste, grijpt zij niet alleen terug op Marx, zoals Harvey en Lefebvre dat doen, maar kijkt ze ook goed naar andere denkers, zoals de Amerikaanse filosoof John Rawls. In zijn boek 'A Theory of Justice' definieert hij twee rechtvaardigheidsprincipes. Het eerste principe zegt dat iedereen een gelijk recht heeft op een zo uitgebreid mogelijk systeem van 'basisvrijheden'. Deze basisvrijheden bestaan onder andere uit de vrijheid om te stemmen, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van persoonlijk eigendom, terwijl vrijheid van productiemiddelen en de vrijheid om contracten aan te gaan hier duidelijk buiten vallen. Zo vindt Rawls het goed dat de overheid, met bijvoorbeeld de wet op minimumloon, de vrijheid om een contract aan te gaan tussen twee partijen 'schaadt'. Het tweede principe stelt dat sociale en economische ongelijkheden zo moeten worden ingericht dat ze de minst bevoorrechten in de samenleving bevoordelen. Waar Harvey en Lefebvre beargumenteren dat rechtvaardigheid alleen bereikt kan worden als de werkende klasse de controle over de 'productie' van de stad overneemt, ziet Rawls veel meer een rol voor de overheid weggelegd. Een overheid die kan toezien op de naleving van de twee rechtvaardigheidsprincipes.

Ten tweede is Fainstein's boek praktisch bruikbaar door het gebruik van drie heldere criteria (diversiteit, billijkheid, participatie) en concrete casussen in diverse steden. Een vraag die echter blijft hangen, zo stelt Marco Bontje in de recensie van Fainstein's boek, is of ruimtelijke planners de aangewezen personen zijn om het project van de rechtvaardige stad uit te voeren. Fainstein geeft in het

Protesten tijdens de Olympische Spelen van Vancouver in 2010

hieropvolgende interview zelf antwoord op deze vraag. Daarnaast gaat zij dieper in op de achtergronden van haar boek en krijgen we een inkijkje in de persoonlijke en academische levensloop van Fainstein. In een nieuwe rubriek ('Klassiekers') waarin AGORA aandacht besteedt aan klassieke, maar nog steeds relevante boeken, bespreekt Ben de Pater het boek 'Human Geography: A Welfare Approach' van David Smith. Smith analyseert de geografisch ongelijke verdeling van welzijn en zoekt daar vervolgens oplossingen voor. Voor Smith ligt de oplossing, net als voor Rawls, bij een herverdelende overheid en hij slaat dus duidelijk een andere weg in dan de eerdergenoemde Harvey en Lefebvre.

Rechtvaardigheid in de praktijk

De lakmoesproef voor een praktisch georiënteerde theoretische benadering is toetsing aan de praktijk. Met behulp van een andere beroemde geografische denker, Ed Soja, laat Els Leclercq zien dat het begrip ruimtelijke rechtvaardigheid een nuttige bril is om naar ongelijkheidsproblematiek te kijken. Haar bijdrage gaat in op de relatie tussen abstracte inzichten over rechtvaardigheid en de empirische werkelijkheid. De bijdrage is hiermee een uitzondering. Veel empirisch onderzoek levert interessante inzichten op over leefomstandigheden, ongelijkheden en segregatie in steden, maar hoe dit zich precies verhoudt tot rechtvaardigheid is niet altijd even gemakkelijk vast te stellen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de bijdrages over het Wallengebied in Amsterdam. Barend Wind en Ad Korf stellen op basis van de drie criteria (diversiteit, billijkheid, participatie) van Susan Fainstein dat de gemeentelijke aanpak in het wallengebied onrechtvaardig is. Uitsluitingsplanologie, zoals ze het noemen. In een reactie komt de Gemeente Amsterdam echter tot een diametraal andere conclusie: op basis van precies dezelfde uitgangspunten stelt Gijs Goosen dat het 1012-project juist wél rechtvaardig is.

In het hieropvolgende tweeluik over de woningmarkt is de probleemanalyse wél kraakhelder. Zowel Justin Kadi als Steven Kromhout zijn het er roerend over eens dat woningen in Nederland steeds minder betaalbaar worden. Over de precieze verklaring en oplossingsrichting verschillen zij echter van mening. Kadi plaatst zijn

statistische analyse van verminderde betaalbaarheid in een neomarxistisch kader. Het neoliberalisme is de voornaamste oorzaak van afnemende betaalbaarheid. Steven Kromhout start expliciet vanuit een beleidsperspectief door in te gaan op de rol van woningcorporaties in relatie tot betaalbaarheid. Een uiterst actueel thema: met de miljardenverliezen van Vestia ontstaat er in Nederland steeds meer kritiek op de ondernemende rol van corporaties. Betaalbaarheid van woningen, door Kromhout een 'hete aardappel' genoemd, lijkt het kind van de rekening. Andere slachtoffers zijn volgens Sander Deijl bewoners van jaren dertig wijken. Door de twijfelachtige beoordelingscriteria van de Leefbaarometer komen deze wijken volgens hem nauwelijks in aanmerking voor de extra rijks gelden van het 40+-wijkenbeleid

De kloof tussen theorie en praktijk

De diverse bijdragen in deze AGORA laten zien dat het loslaten van een eenduidig marxistisch perspectief op rechtvaardigheid een reeks aan complicaties met zich meebrengt. Met name de casus studies tonen aan dat rechtvaardigheid vaag en multi-interpretabel kan zijn. De discussie verzandt snel in de vraag wat nu eigenlijk rechtvaardig is, en niet zozeer hoe dit bereikt kan worden. Het beste voorbeeld is de discussie over de Wallen, die niet gaat over hoe het gebied beter kan worden, maar wiens perspectief nu eigenlijk het meest rechtvaardig is. Hoewel inzichten van denkers als Harvey, Lefebvre en Rawls de hoop bieden op een universele notie van rechtvaardigheid, is het begrip in de praktijk plaats- en tijdsgebonden. Revolutionaire noties van rechtvaardigheid vinden vooral voet aan de grond in landen met een kleine welvaartstaat, zoals de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. In de Nederlandse situatie, met een van oudsher sterke overheid, wordt vaak voorbij gegaan aan filosofische abstracties en radicale gedachten. De vraag is veeleer welke praktische oplossingen er voor handen zijn om problemen op te lossen. Een praktijk die Susan Fainstein waardeert, getuige haar lof voor Amsterdam. Een stad die – ook in deze AGORA – een bijna paradigmatische status heeft. Amsterdam is er volgens Fainstein het schoolvoorbeeld van dat een rechtvaardige stad geen utopia is, maar daadwerkelijk kan bestaan. Wat blijft hangen is de terechte vraag die Marco Bontje in zijn recensie stelt. Kan een rechtvaardige stad ook bestaan in een onrechtvaardig land?

Ate Poorthuis, Peter Pelzer, Kirsten Visser en Sofie Vermeulen zijn allen redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Fainstein, S. (2010) *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.
 Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. Londen: Edward Arnold.
 Harvey, D. (2003) *The Right to the City*. *International Journal of Urban and Regional Research*, nr. 27 (4), pp.931-941.
 Lefebvre, H. (2003 [orgineel 1970]) *The Urban Revolution*. Londen: University of Minnesota Press
 Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rechtvaardige planners

AUTEUR Marco Bontje

Het boek dat de directe aanleiding was tot dit themanummer van AGORA is het resultaat van vele jaren onderzoek naar, en onderwijs over, wat een stad meer of minder rechtvaardig maakt. Susan Fainstein heeft dit thema vanaf de jaren negentig stevig op de sociaalwetenschappelijke onderzoeksagenda gezet. In 'The Just City' verbindt ze dit thema aan haar onderzoek naar stedelijke ontwikkeling en stedelijk beleid van de afgelopen vier decennia en probeert ze abstract-theoretische en praktische elementen uit haar werk te verbinden. Haar doel is een 'urban theory of justice' met drie hoofdbestanden: 'billijkheid (naar het Engelse 'equity')', 'diversiteit' en 'democratie'. Democratie spreekt natuurlijk voor zich; diversiteit impliceert dat in de ontwikkeling van een rechtvaardige stad rekening gehouden wordt met een diverse bevolking (etniciteit, leeftijd, leefstijl, huishoudenstype etc.). 'Billijkheid' draait om een rechtvaardige verdeling van de kosten en baten van investeringen, rekening houdend met maatschappelijke belangen van de stedelijke bevolking als geheel en de deelgroepen daarvan. Fainstein kiest bewust voor 'billijkheid' en niet voor 'gelijkheid'. Ze kiest voor een pragmatische benadering: geen systeemrevolutie maar het rechtvaardiger maken van stedelijke ontwikkeling binnen het kapitalisme. Ondanks dit pragmatisme zou er veel moeten veranderen in de huidige stedelijke plannings- en beleidspraktijk om aan haar uitgangspunten voor een rechtvaardiger stad te voldoen. Fainstein zet zich af tegen het centraal stellen van concurrentiekracht in stedelijk beleid. Beleidsmakers zouden zich niet moeten beperken tot 'wat werkt' en het navolgen van 'goede praktijkvoorbeelden', maar een morele filosofie moeten ontwikkelen over welke ontwikkelingen voor de stedelijke bevolking als geheel nodig en gewenst zijn. Ze beperkt zich tot steden in hoogontwikkelde kapitalistische samenlevingen, met New York, Londen en Amsterdam als locaties van haar case studies. Fainstein inventariseert eerst welke kwaliteiten een rechtvaardige stad moet hebben en gaat vervolgens in de drie onderzoekssteden na in hoeverre die kwaliteiten zijn gerealiseerd en welke politieke, economische en sociale factoren hier een rol in speelden. Het boek eindigt met voorstellen voor strategieën die rechtvaardigheid in stedelijke ontwikkeling kunnen bevorderen. De filosofische basis van Fainstein's gedachtegoed wordt besproken in de eerste twee hoofdstukken. Fainstein haalt haar inspiratie over rechtvaardigheid in het algemeen en rechtvaardige stedelijke ontwikkeling in het bijzonder uit de filosofen John Rawls, Martha Nussbaum, Iris Marion Young en Nancy Fraser. Hieruit resulteren de eerder genoemde drie hoofdbestanden van een mogelijke strategie voor een rechtvaardige stad. Elk van die drie is al moeilijk genoeg na te streven, maar het wordt pas echt lastig als ze in één

strategie gecombineerd moeten worden. Waar andere auteurs vooral democratie benadrukken, kiest Fainstein vooral voor 'equity' en diversiteit. Ze bekritiseert de theoretici van communicatieve planning en overlegdemocratie, die teveel de mogelijkheden en te weinig te beperkingen van democratische participatie centraal stellen. Ook de twee andere elementen van de rechtvaardige stad hebben zo hun beperkingen, geeft ze toe. Diversiteit en 'equity' moeten niet geforceerd nagestreefd worden: plannen kunnen nooit voor elke bevolkingscategorie even goed uitpakken en kunstmatige pogingen tot gemengde buurten te komen kunnen contraproductief werken. De spanningen tussen de drie elementen van haar rechtvaardige stad worden duidelijk in de case studies van projecten in Amsterdam, New York en Londen. In alle drie de steden blijkt ook

Zijn planners wel de meest aangewezen personen om de rechtvaardige stad tot stand te brengen?

dat stedelijke planning en beleid zich eerder van Fainstein's idealen lijken te verwijderen dan dat ze er dichterbij komen. Hoewel Fainstein's werk ook buiten de academische wereld wel enige bekendheid geniet is daar misschien nog wel wat 'zendingswerk' te verrichten. Maar zoals eerder gezegd: haar benadering mag dan pragmatisch zijn en uitgaan van haalbaarheid in plaats van utopische idealen, Fainstein stelt toch hoge en waarschijnlijk onrealistische eisen aan planners. Bovendien lijkt ze planologen in overheidsdienst een grotere invloed toe te dichten dan ze in werkelijkheid nog hebben. Zijn zij wel de meest aangewezen personen om de rechtvaardige stad tot stand te brengen? Daar komt nog bij dat haar uitgangspunt sterk politiek gekleurd lijkt te zijn: haar visie op stedelijke ontwikkeling lijkt vooral sociaaldemocratisch terwijl de dominante krachten achter stedelijke ontwikkeling de laatste decennia vooral neoliberal waren en waarschijnlijk nog wel even zullen blijven. Zou er ook een rechtvaardige neoliberale stad mogelijk zijn? Dit neemt niet weg dat 'The Just City' een krachtig pleidooi voor een rechtvaardiger stad is en zowel onderzoekers als beleidsmakers uitdaagt om deze thematiek hoger op hun agenda te zetten.

Susan Fainstein (2010) *The Just City*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Plannen voor een rechtvaardige stad

AUTEUR Sofie Vermeulen

FOTOGRAFIE Jorit Knuvelder

Hoe kan je een stad zó plannen dat sociale en ruimtelijke ongelijkheid daalt? Het is één van de centrale vragen in Susan Fainstein's werk. AGORA sprak met haar over de toepasbaarheid van het concept 'rechtvaardigheid' voor stadsontwikkeling. En over de rol van planners.

Met haar recente boek 'The Just City' (2010) bevestigt Susan Fainstein het toenemende belang van de rechtvaardige stad en zet het thema weer hoog op de academische agenda. Voor Fainstein niets nieuws onder de zon. Sinds het begin van haar carrière is ze namelijk gefascineerd door David Harvey's argument dat het onmogelijk is in een kapitalistisch systeem een rechtvaardige stad te worden. De vraag die als een rode draad door haar werk loopt is welke marge er is om binnen de limieten van een kapitalistische politieke economie meer rechtvaardigheid te creëren. Volgens Fainstein heb je daarvoor eerst en vooral een publiek nodig dat voldoende druk uitoefent voor een meer rechtvaardige herverdeling. "Wanneer zo'n groep er niet is, kom je er niet."

Opgeleid als politiek wetenschapper en met een marxistisch geïnspireerd gedachtegoed, kroop ze voor het schrijven van 'The

Just City' weer in de schoolbanken. Tijdelijk verlost van lesgeven en administratie, volgde ze met veel plezier colleges filosofie, waarin ze inspiratie vond voor het eerste deel van haar boek. Daarin ontwikkelt ze een theoretische kapstok van algemene principes waarmee het concept rechtvaardigheid vorm krijgt: voor haar zijn dat billijkheid (equity), democratie en diversiteit. Maar Fainstein gaat verder: de centrale vraag in het boek is hoe planners en beleidsmakers hiermee aan de slag kunnen. Niet op nationaal staatsniveau, maar in de stad zelf.

Staten wijken voor steden?

U kiest expliciet om naar steden te kijken maar stelt zichzelf tegelijkertijd de vraag waarom niet te focussen op een meer rechtvaardige nationale staat of naar meer rechtvaardige wijken te kijken. Kunt u daar meer over vertellen?

Die keuze voor de stad is eigenlijk toevallig ontstaan, omdat ik lesgeef aan stedelijke planners. Omdat ik politiek wetenschapper van opleiding ben, lag de aanvankelijke focus voornamelijk op het niveau van de staat. Toen ik voor mijn promotieonderzoek meer leerde over lokale sociale beleidsprogramma's, onderwijs en de rol van sociale bewegingen in New York, zag ik dat de meest interessante politieke processen zich eigenlijk afspelen op het lokale stadsniveau. En ze zijn er het duidelijkst zichtbaar.

Maar je hebt beiden nodig: terwijl een staat idealiter actief middelen herverdeelt én een sociaal programma ontwikkelt, moet een stad in staat zijn economische ontwikkeling te genereren, maar tegelijkertijd ook begaan zijn met gelijkheid, en het herverdelen van winsten. Dit gebeurt echter niet vanzelf. Vaak argumenteren steden dat ze belastingen moeten reduceren om investeerders aan te trekken, maar bij lage belastingen, kun je deze herverdeling niet doorvoeren.

Susan Fainstein is professor stedelijke planning aan Harvard University, woont en werkt in New York City en is één van de prominente figuren in het huidige debat rond de rechtvaardige stad. Amsterdam is daarbij één van haar grote voorbeelden. In haar onderzoek en onderwijs ligt de focus op stedelijk beleid, ruimtelijke planning en stadsontwikkeling. Daarnaast was ze actief in verscheidene advies- en begeleidingcomités in o.a. Korea, Londen en Amsterdam.

Susan Fainstein tijdens het ASAP-symposium over *The Just City*

Vele steden schreeuwen vandaag de dag om meer lokale belastingen-inkomsten, terwijl u pleit voor een meer centrale nationale staat. Kunt u dit toelichten? Ziet u verschillen tussen Amerikaanse en Europese steden?

Wanneer je kijkt naar de inkomensverdeling van regio's als Parijs, Tokio en Amsterdam, blijkt dat de laatste een meer gelijke inkomensverdeling vertoont. Amsterdam is daarnaast een regio waar de lokale overheid financieel het sterkst gesteund wordt door de nationale overheid: 90 procent van haar budget wordt gefinancierd vanuit de staat. New York daarentegen haalt 70 procent van haar middelen uit lokale belastingen. Dit is voor de meeste Amerikaanse steden het geval, omdat federale overheden stedelijke programma's niet meer steunen. Dit betekent ook dat steden zelf kunnen kiezen of

Gebrek aan sociale mix heeft een veel groter negatief effect op rijkere gezinnen dan op armere bevolkingsgroepen

ze investeren in sociale huisvesting, voetbalstadia of zakelijke transacties. Anders dan bij subsidies ontbreken hier voorwaarden voor bepaalde overheidsuitgaven. Bovendien worden steden verplicht zelfbedruipend te zijn, wat hen nog meer afhankelijk maakt van externe investeringen. Het resultaat is dat de steden met armere bevolkingsgroepen in een vicieuze cirkel belanden: steden moeten steeds belastingen verhogen om de nodige diensten te leveren,

maar tegelijkertijd verlaten mensen met vastgoedbezit de stad. Europese steden worden over het algemeen veel meer gesteund door publieke overheden, zoals de staat of Europa. In mijn ogen hebben Europese stedelijke overheden daardoor meer mogelijkheden dan Amerikaanse om een meer rechtvaardig beleid te voeren.

Polarisatie: tussen duurzaamheid en competitie

Vele stadsbesturen argumenteren dat ze niet anders kunnen dan competitief te zijn om het welvaartsniveau van hun bewoners op peil te houden. Wanneer je als stad een leidende en competitieve positie bekleedt in de wereld, dan is dat beter voor de hele stadsbevolking, argumenteren beleidsmakers. Tegelijkertijd wordt eveneens verwacht vanuit hogere beleidsniveaus, zoals de Europese Unie, dat er voldoende aandacht aan een 'duurzame' stadsontwikkeling wordt besteed. Bestaat er een manier waarop een stad wél competitief kan zijn maar tegelijkertijd voldoende marge heeft om rechtvaardigheid en duurzaamheid na te streven?

Het is inderdaad zo dat steden steeds competitiever willen zijn om op die manier het welvaartsniveau van hun bevolking te garanderen. Zeker Amerikaanse beleidsmakers hebben steeds beweerd dat een hogere welvaart voor de stad en de rijkere lagen van de bevolking afstraalt op diegenen die minder hebben, of wat men het 'trickle-down'-effect noemt. Het resultaat is echter het tegenovergestelde: de meest welvarende steden zijn tegelijkertijd de steden met de meeste ongelijkheid. In de Verenigde Staten is die ongelijkheid dramatisch toegenomen in de laatste dertig jaar, na het beleid van President Reagan in de jaren tachtig. New York is daar een goed voorbeeld van: terwijl hier extreem rijke mensen wonen waarvan de welvaart aan het imaginaire grenst, leeft tegelijkertijd een groot deel van de bevolking onder de armoedegrens.

Sociale mix door een rechtvaardige bril

U stelt ook dat sociale menging niet werkt op microschaal, het is beter dit op macroschaal na te streven, door meer sociaaleconomisch homogene gebieden te ontwikkelen, onder de voorwaarde dat de grenzen ertussen voldoende poreus zijn. Ondersteunt u nog steeds dit idee?

Je hoeft niet noodzakelijk naast elkaar te wonen, maar het is nodig dat je op één of andere manier contact hebt met 'de andere', dat er tenminste een visuele menging is. Wanneer je in New York bent, merk je dat mensen in de metro bijvoorbeeld niet zo angstig lijken. Ik denk dat mensen meer open en tolerant zijn wanneer ze mensen om zich heen zien die verschillen van henzelf. Het is echter niet noodzakelijk naast elkaar te wonen. Wanneer er meer openbare ruimte en recreatiezones zijn, besteden mensen geen enorme sommen aan private zwembaden en fitnessruimtes. Dan zou er vanzelf meer interactie zijn in die publieke ruimte. Bovendien, wanneer mensen economisch minder van elkaar verschillen, worden culturele en etnische verschillen meer getolereerd, en dit leidt op zijn beurt tot minder criminaliteit en xenofobie.

Zonder mythe kan je niet mobiliseren, maar je hebt mobilisatie nodig om over verandering te spreken

Vandaag de dag woedt het debat rond het al dan niet vermeende succes van sociale menging. Uit recent onderzoek van stadsgeografen blijkt dat sociale diversiteit in een wijk niet noodzakelijk een hoger welvaartsniveau genereert. Wat is uw visie op het principe van sociale menging vanuit het perspectief van de rechtvaardige stad?

Het merendeel van het onderzoek heeft inderdaad aangetoond dat verschillende groepen in gemengde wijken eigenlijk niet erg mengen. Verwacht werd dat wanneer meer kwetsbare groepen anderen dagelijks zouden zien werken, dit een positief effect zou hebben op bijvoorbeeld arbeidsactivatie. Nu blijkt echter dat er maar weinig contact is tussen de verschillende groepen en dat de ene groep niet als 'voorbeeld' fungeert voor de andere. Gebrek aan sociale mix heeft bovendien vaak een veel groter negatief effect op rijkere dan op armere groepen.

Utopische stad, rechtvaardige stad

In uw werk gebruikt u soms het woord utopie. In het dagelijks gebruik heeft deze term vaak een negatieve bijklank. Toch stelt u dat voor een rechtvaardige stad naast idealen ook actiegericht handelen nodig is, om ze haalbaar te maken. In een utopie ontbreekt dat handelen, omdat het slechts om een idee gaat. Is het bereiken van een rechtvaardige stad een utopie?

Het gebrek aan handelen is inderdaad de marxistische kritiek op het

utopische denken. Op welke manier bereik je immers de utopie?

Voor Marx ging het vooral om transitie en klassenstrijd, in plaats van dat hij een duidelijk beeld had van het leven ná het communisme. Wat je ziet is dat zonder een praktische handleiding van hoe je een ideaal kan bereiken, het zeer moeilijk is om mensen te mobiliseren. Sorel heeft dat zeer mooi gezegd: zonder mythe kan je niet mobiliseren, maar je hebt mobilisatie nodig om over verandering te spreken. En daar zit de paradox. Dus je hebt enerzijds een mobiliserende mythe nodig, die utopisch of onrealistisch is. Zo'n beeld geeft een streefdoel. Anderzijds heb je een praktische handleiding nodig om dat doel te bereiken. In mijn ogen fungeert de 'goede stad' als doel. Rechtvaardigheid is één van de aspecten van wat een goede stad zou kunnen zijn, zoals duurzaamheid dat kan zijn, of solidariteit, of culturele rijkdom. Het is daarom veel moeilijker te spreken over wat een 'goede stad' is dan over wat een 'rechtvaardige stad' is.

Planners aan zet

Invloed uitoefenen op de stedelijke planningspraktijk en het discours in planning, is een belangrijk doel van uw boek. Welke rol speelt de planner in de realisatie van een meer rechtvaardige stad? Op het ASAP-symposium discussieerde u met Justus Uitermark over de rol van de planner om een meer rechtvaardige stad te plannen. Omdat planners vaak ten dienste van de staat werken, zijn zij in zijn ogen niet de best geplaatste personen om een onafhankelijk oordeel te vellen over hoe men een rechtvaardige stad kan bekomen, noch om het concept rechtvaardigheid centraal te stellen in hun werk. Marco Bontje voegt in zijn boekrecensie toe dat zij vaak zelf hun invloed zeer beperkt vinden, en ziet hen daarom niet echt de handschoen oppakken om stedelijke planning op een meer rechtvaardige manier in te vullen.

Hoewel ik niet geloof dat planners de enigen zijn die meer invloed kunnen uitoefenen op stedelijk planningsbeleid, geloof ik toch dat ze dat meer kunnen dan ze vandaag de dag doen, zowel op overheidsbeleidsprocessen als op de ideeën en beslissingen van beleidsmakers. Het zijn meestal mensen die hogere studies volgden en voldoende expertise bezitten om alternatieven te bieden. Wanneer planners beleidsvoorstellen formuleren die zowel rechtvaardig als voldoende aantrekkelijk voor hun opdrachtgever zijn, kunnen ze veel makkelijker druk uitoefenen om meer rechtvaardige oplossingen te realiseren. Wanneer ze die druk vermijden, bestendigen ze eigenlijk dat deze rechtvaardige oplossingen er niet zullen komen. We hebben hen echt nodig om na te denken over de manier waarop we binnen het kapitalisme winst kunnen halen uit bepaalde beslissingen en over hoe we haalbare alternatieven kunnen bieden.

Planners kunnen veel makkelijker druk uitoefenen om meer rechtvaardige oplossingen te realiseren

Susan in Amsterdam

Om af te ronden, zijn we benieuwd naar uw speciale band met Amsterdam. Sinds de jaren zestig komt u hier vaak. Is uw beeld van de stad veranderd in die periode?

Zo oud ben ik nog niet hoor! (lacht). Zoals ik al zei, heb ik me steeds afgevraagd hoeveel marge bestaat in een kapitalistisch systeem om meer rechtvaardigheid en gelijkheid te realiseren, omdat ik niet verwacht dat het kapitalisme zal veranderen. Met die vraag in mijn achterhoofd wilde ik in de jaren zeventig naar Zweden omdat het als het meest progressieve land werd gezien. Echter, mijn studenten raadden me dat af. "Ga toch naar Nederland!", zeiden ze, "in Zweden is er weinig migratie, het is een redelijk klein en homogeen

Rechtvaardigheid is een deel van de goede stad, iets wat mensen drijft

land. Nederland is even progressief, maar heeft een zoveel complexere maatschappij." Eén van mijn studenten nodigde me uit bij zijn ouders in Nederland te verblijven. Sindsdien ben ik Amsterdam steeds blijven bezoeken, vooral nadat ik in de jaren negentig als gastprofessor aan de Universiteit van Amsterdam verbonden was. Nu lijken mensen meer te klagen dan toen: Amsterdam is duurder geworden, er wordt steeds minder geïnvesteerd in sociale huisvesting en meer stadsbewoners trekken naar de buitenwijken. Amster-

dam is voor mij altijd een toonbeeld geweest van een progressieve rechtvaardige stad, omdat de inkomensverdeling er redelijk goed was en de stad zich engageert om verschil te accommoderen. Het is pas tijdens dit bezoek (anno februari 2011) en de huidige regering dat ik me wat ontmoedigd voel. Volgens mij gaan de zaken in Amsterdam momenteel in de verkeerde richting, door de grote besparingen van de nationale overheid.

Sofie Vermeulen (sofie.vermeulen@vub.ac.be) is sociaal geografe en promoveert aan de Vrije Universiteit Brussel en Erasmushogeschool Brussel. Haar onderzoek focust op kwalitatieve stadsontwikkeling in de Brusselse kanaalzone en welke rol visievorming speelt in ruimtelijke planningsprocessen.

Literatuurselectie

Fainstein, S. (2010) *The Just City*, Ithaca: Cornell University Press.

Fainstein, S. (2009) *Spatial Justice and Planning*, *Justice spatiale | Spatial Justice*, nr. 1,

Fainstein, S. (1999) *Can we make the cities we want?* In: R.A.

Beauregard, S. Body-Gendrot en L. Beuregard, *The urban moment: cosmopolitan essays on the late-20th-century city*, Thousand Oaks: Sage, pp. 249-272

Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.

Galster, G. R. Andersson en S. Musterd (2010) *Who Is Affected by Neighbourhood Income Mix? Gender, Age, Family, Employment and Income Differences*, *Urban Studies* 47, nr. 14, pp. 2915 -2944.

ASAP Symposium 'Amsterdam: Just City?'

In februari 2011 organiseerde de Amsterdam Student Association of Planning (ASAP) een internationaal symposium over de Just City. Uit de lezingen van Susan Fainstein, Justus Uitermark, Eric Corijn en Jochem de Vries werd duidelijk dat rechtvaardigheid als doel of uitkomst van ruimtelijke interventies onder druk staat door mondialiseringsprocessen die neo-liberaal beleid lijken af te dwingen. In dit symposium is gezocht naar manieren waarop Amsterdam in een veranderende context tóch rechtvaardig ruimtelijk beleid kan blijven voeren.

In workshopsessies zijn drie grote Amsterdamse planologische operaties langs de rechtvaardigheidsmeetlat van Fainstein gelegd. Het plangebied rond de Zuidas stond centraal in één van die workshops. De internationale groep studenten werd gevraagd hoe het ca. 70.000m² grote gebied in het huidige economische klimaat (tijdelijk) in te vullen, waarbij gezocht werd naar innovatieve planologische en stedenbouwkundige concepten. Op stedenbouwkundig vlak stelde de groep voor de nieuwbouw meer te betrekken bij de bestaande omgeving. Zo kunnen looproutes gemengd worden waardoor uitwisseling in de openbare ruimte gefaciliteerd wordt. Op planologisch gebied stelden de studenten voor functies en bevol-

kingsgroepen te mengen en dynamiek te behouden door tijdelijkheid te verankeren in de plannen. 's Winters zou er bijvoorbeeld een ijsbaan kunnen verrijzen op de plaats waar 's zomers een stadsstrand is. Ook aan tijdelijke winkels, cafés en tentoonstellingen is gedacht om het gebied levendig en voor iedereen toegankelijk te houden. De groep kiest dus uitdrukkelijk voor functies met een lagere opbrengst voor afzonderlijke ontwikkelaars, maar hogere collectieve baten. De aangedragen oplossingen geven aan dat het tijd wordt buiten een puur economisch groeimodel te denken. Alleen dan is een rechtvaardige stad binnen handbereik. Dit hooggestemde ideaal moet echter wel betaalbaar zijn. Het denkkader van Susan Fainstein is een interessant handvat is voor overheden om het midden te houden tussen groei en rechtvaardigheid en zo binnen een kapitalistisch systeem tot meer rechtvaardige stadsplanning te komen.

Door Barend Wind, meer informatie is te vinden op: www.asapnetwork.nl

Ruimtelijke rechtvaardigheid in een Nederlands jasje?

AUTEUR Els Leclercq

FOTOGRAFIE LA Wad (Flickr)

Rechtvaardigheid is een abstract en daarom soms vaag begrip. Bovendien is het niet altijd even gemakkelijk toe te passen op concrete situaties. Het opzetten van een ruimtelijke bril biedt een interessant én relevant perspectief. Edward Soja geeft een eerste aanzet.

In zijn recent uitgekomen boek 'Seeking Spatial Justice' (2010) belicht de Amerikaanse geograaf en planner Edward Soja het begrip sociale rechtvaardigheid vanuit een expliciet ruimtelijk perspectief. Zijn centrale drijfveer is de vaststelling dat de meeste wetenschappelijke studies over gelijkheid en democratie, wel sociale, culturele en historische parameters bekijken, maar dat nog te vaak de ruimte waarin mensen leven en bewegen over het hoofd wordt gezien. De al dan niet rechtvaardige verdeling van middelen, infrastructuur, land en ruimte, welvaart, problemen en overlast, kent een uitgesproken ruimtelijk patroon. Wanneer dat ruimtelijke aspect van rechtvaardigheid schuilgaat achter andere concepten zoals sociale of duurzame rechtvaardigheid, heeft dat ook invloed op het formuleren van planningsopgaven, het opzetten van academisch onderzoek, of het nemen van politieke beslissingen. Met dit uitgangspunt herbevestigt Soja dat sociale, culturele en historische processen niet enkel een ruimtelijk patroon kennen, maar dat de ruimte zelf – zij het een gebouw, een snelweg, een landschap of een subjectief beeld van een plek of stad - een belangrijke invloed uitoefent op die processen. Kortom, net als zijn voorbeelden Harvey en Lefebvre, benadrukt hij de causaliteit van de ruimte. Aan de hand van een aantal Amerikaanse voorbeelden tast hij in het boek de toepasbaarheid van het begrip af en staft hij hiermee zijn theorie.

Ruimtelijke onrechtvaardigheid

Discriminatie op grond van geografische ligging draagt volgens Soja in ruime mate bij tot het benadelen van bepaalde individuen en

groepen. Zo kan bijvoorbeeld wonen in een bepaalde wijk de reden zijn dat geweigerd wordt om daar goederen af te leveren, dat een baan aan je neus voorbij gaat of dat je een telefoonabonnement wel kan vergeten. Soja hecht veel waarde aan het maken van onderscheid tussen de verschillende vormen van gelijkheid, al is er vaak sprake van een sterke overlap tussen sociale aspecten als etniciteit, inkomen en klasse en ruimtelijke aspecten. Uiteraard zijn deze sociale aspecten van belang, maar Soja vindt dat nieuwe mogelijkheden op het gebied van empirische analyse en het opbouwen van theorieën gevonden kunnen worden wanneer we ons expliciet richten op de ruimtelijke causaliteit. En die kunnen vervolgens leiden tot nieuwe vormen van sociale en politieke actie. Onderzoek naar de ruimtelijke component is dus geen substituut voor andere vormen van rechtvaardigheid, maar is een andere, aanvullende manier om naar de materie te kijken. Overigens merkt Soja wel op dat een compleet evenwichtige verdeling van sociaalruimtelijke rechtvaardigheid nooit bereikt kan worden, omdat er altijd een vorm van materieel verschil tussen mensen bestaat. Elke geografie heeft inherent een bepaalde mate van onrechtvaardigheid in zich en zal dit behouden.

Soja baseert zijn theorie van ruimtelijk gerechtigheid onder andere op Henri Lefebvre's 'Le Droit à la ville' (1968) (het recht op de stad). In de afgelopen decennia neemt de rol die steden vervullen als plek voor sociale en economische emancipatie in belang weer toe, waardoor het concept van het recht op de stad ook op meer interesse kan rekenen. Lefebvre stelt dat het stedelijke leven ongelijke machtsverhoudingen genereert die resulteren in een ongelijke geografische spreiding van de beschikbare bronnen over de stad. Dit leidt, volgens hem, tot een continue strijd tussen de minder bedeeden enerzijds om toegang te krijgen tot meer sociale macht en geld en anderzijds de bedeeden om hun privileges te behouden. Lefebvre beargumenteert met het concept van het recht op de stad dat sociale verhoudingen niet alleen ontstaan in een

ruimtelijke context maar dat deze ruimtelijke context ook sociale verhoudingen vorm geeft. Deze strijd om de rechten tot de stad is, volgens Lefebvre's marxistisch gedachtegoed, een fundamentele strijd tegen de onderdrukkende effecten van het kapitalisme. Soja gebruikt Lefebvre's concept van het recht op de stad voor zijn theorie van ruimtelijke rechtvaardigheid, maar verbreedt dit door het niet alleen op de stad zelf maar ook op de andere schaalniveaus toe te passen. Daarnaast, richt hij zich niet alleen op de strijd tegen onrechtvaardigheid als gevolg van het kapitalisme, maar neemt hij ook andere discriminerende factoren zoals etniciteit, milieu en gender in zijn theorie op.

In zijn boek bespreekt Soja een aantal casussen uit de Verenigde Staten waarmee hij zijn theorie over ruimtelijke gelijkheid staaft. In de Verenigde Staten manifesteert ongelijkheid – op alle fronten van het spectrum – zich op een veel grotere schaal dan in West-Europa. Als we echter zijn theorie toepassen op een voorbeeld in Nederland, zien we dat ook hier ruimtelijke gelijkheid niet vanzelfsprekend is. Soja's theorie zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het herdefiniëren van (politieke) opgaven die via een evenwichtiger ruimtelijke samenhang een meer gelijke samenleving nastreven. Uit zijn voorbeelden blijkt echter ook dat ruimtelijke gerechtigheid moeilijk los gezien kan worden van sociale gerechtigheid. Discriminatie op grond van geslacht of klasse lijkt in veel gevallen samen te gaan met ruimtelijke onrechtvaardigheid.

Bus Riders Union vs. MTA (Los Angeles, USA)

Soja opent zijn boek met de rechtszaak aangespannen door een burgerbeweging, de Bus Riders Union, tegen de Los Angeles Metropolitan Transit Authority (MTA), de regionale openbaarvervoermaatschappij. De Bus Riders Union is een meertalige en multiculturele beweging van frequente openbaarvervoergebruikers in het centrum van Los Angeles en telt zo'n 200 leden. Voor deze rechtszaak werkte ze samen met het academische onderzoekscentrum 'Labor/Community Strategy Center', UCLA, waarvan Soja ook deel uitmaakt. De MTA maakte zich volgens de Bus Riders Union schuldig aan discriminatie door op een oneerlijke manier hun mobiliteitsbudget te distribueren. Een multi-miljoen dollar kostende spoorinfra-

Openbaar vervoer in Los Angeles

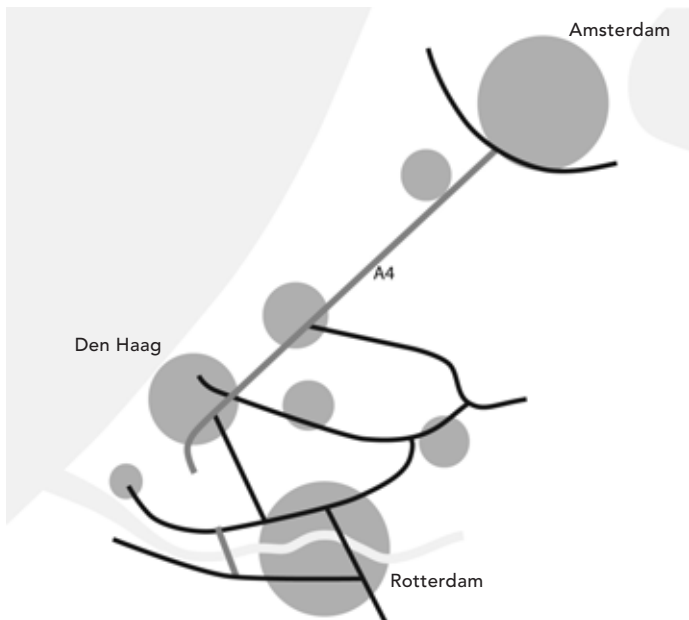
structuur tussen het Central Business District en de welvarende buitenwijken werd door de MTA als prioriteit gezien. Deze treinverbinding zou met name de rijkere blanke middenklasse een dienst bewijzen terwijl deze investering ten koste zou gaan van mogelijke investeringen in het fijnmazige bussysteem in downtown Los Angeles. Vanuit een ruimtelijk rechtvaardigheidsperspectief benadeelt dit de lager opgeleide sociale klassen, die in hogere mate

Geld uit het potje van de minister van Infrastructuur wordt ongelijk verdeeld

afhankelijk zijn van een voldoende toegankelijk, frequent en goedkoop openbaarvervoersysteem voor het kunnen bereiken van hun werkzaamheden. Ze hebben veelal verschillende banen zowel opeenvolgend als tegelijkertijd, op verschillende locaties in de stad. Onder hen zijn veel dagarbeiders uit Midden- en Zuid-Amerika. Een fijnmazig busnetwerk is dus voor hen van essentieel belang. De voorgestelde vaste treinverbinding zou nooit zo effectief aan de behoeften van de werkenden uit deze lage inkomensgroep kunnen beantwoorden als een fijnmazig en uitgebreid netwerk van buslijnen. De rechtbank oordeelde dat indien het investeren in alternatieve vormen van openbaar vervoer (zoals een spoorverbinding) afbreuk zou doen aan vitale busdiensten, met name voor de minder draagkrachtigen en minderheden in stadscentra, dit als discriminerend en onrechtvaardig opgevat moest worden. De MTA bediende de welvarende middenklasse met een alternatief naast het private autoverkeer, terwijl ze de minder draagkrachtigen en minderheden in de stedelijke samenleving, die geen andere optie hebben dan gebruik te maken van het openbaar vervoer, benadeelde. Het vonnis stelde de Bus Riders Union in het gelijk en beval dat de MTA in financieel opzicht voorrang moest geven aan het verbeteren van de busservice boven de voorziene investeringen in de spoorverbinding. In deze rechtszaak is - zeer uitzonderlijk voor Los Angeles - de notie van discriminatie op grond van geografische ligging expliciet meegenomen in de besluitvorming, naast andere aspecten als discriminatie op grond van ras of inkomen (sociale gelijkheid).

OV vs. A4 (Randstad, Nederland)

Twee recente ontwikkelingen op het gebied van infrastructuur in Nederland kunnen in dit kader aangehaald worden om Soja's idee over ruimtelijke gelijkheid te bekijken in een Europese context. De Nederlandse samenleving kent een mindere mate van sociale ongelijkheid, maar net als in de Verenigde Staten zijn ongelijkheid, polarisatie en segregatie in steden ook hier door de opkomst van het neoliberale economisch model toegenomen. Het huidige Nederlandse kabinet heeft zich ten doel gesteld om 18 miljard euro te bezuinigen. Eén van de slachtoffers van de bezuinigingsdrang is het openbaar vervoer in de drie grote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Door het openbaar vervoer in deze drie steden aan te bieden in de private markt, hoopt het kabinet 120

De A4 nog niet doorgetrokken van Den Haag naar Rotterdam

miljoen euro te besparen op het huidige budget. Uit een rapport van PriceWaterhouseCoopers blijkt dat een dergelijke openbare aanbesteding hooguit 20 miljoen oplevert. Uit bezuinigingsberekeningen van minister Schultz van Haegen blijkt dat het resterende bedrag uit een stijging van de tarieven moet komen, en dat er flink gesneden moet worden in de bediening van het aantal buslijnen in de drie steden. Overheidsadviseurs stellen dat in Rotterdam twee op de drie buslijnen zouden verdwijnen. Welgeteld vijf lijnen blijven dan bestaan. In het rapport voert de ambitie om het openbaarvervoersysteem efficiënter te laten verlopen de boventoon. Slogans als 'Geen gekronkel meer; bussen rijden rechtstreeks' en 'Maak het de reiziger makkelijk: er gaat maar één bus van A naar B met één halte per kern' lijken het vernieuwde aanbod juist beter en doeltreffender te maken. Dit gaat echter voorbij aan de essentie van het doel van een openbaarvervoersysteem als vangnet voor diegenen die niet beschikken over ander transport. Zo is het 'kronkelen' van bussen een noodzakelijk gegeven om toegankelijkheid te garanderen: de afstand van gebruikers tot een halte mag niet groter zijn dan 400 meter. In de voorstellen van de minister zou deze naar maximaal 2 kilometer opschuiven, waardoor het principe van toegankelijkheid op losse schroeven komt te staan. Het gebruik van de terminologie als 'maak het de reiziger gemakkelijk', lijkt erop te duiden dat de reiziger erop vooruit gaat in de toekomst door maar één lijn over te hebben. Niets is minder waar uiteraard; een reiziger heeft liever een dienst waar hij dichtbij huis en bestemming op en af kan stappen dan een overzichtelijk grafisch routekaartje.

Ongeveer tegelijkertijd besloot de overheid over een kwestie die al zo'n vijftig jaar gaande is. De aanleg van een stuk snelweg van 7 kilometer tussen Delft en Schiedam (de A4) moet Den Haag en Rotterdam beter met elkaar verbinden voor gemotoriseerd verkeer. Dit stuk weg loopt dwars door het belangrijk natuurgebied van Midden-Delfland, wat al tientallen jaren veel aversie tegen het voornemen heeft uitgelokt. Na jarenlange strijd kwamen betrokken partijen tot een compromis: een deel van de weg wordt half verdiept

aangelegd, een ander deel wordt ondertunnelt zodat het natuurgebied minder schade wordt berokkend. De aanlegkosten worden geschat op 861 miljoen euro.

Deze twee ontwikkelingen worden in de politieke arena los van elkaar beoordeeld, hoewel ze onder het beleid van dezelfde minister van Infrastructuur en Milieu vallen. In de afzonderlijke cases wordt er door verschillende partijen protest aangetekend vanuit oogpunt van sociale en milieukundige aspecten. Zo heeft het buspersoneel in de verschillende steden al gestaakt uit protest tegen het hoge banenverlies en worden er druk onderhandelingen gevoerd met de betreffende vakbonden. In het geval van de aanleg van de A4 hebben milieubewegingen jarenlang geprotesteerd tegen de teloorgang van het natuurgebied.

Conclusie

Wanneer we Soja's theorie over ruimtelijk rechtvaardigheid in het achterhoofd houden en de twee ontwikkelingen naast elkaar zetten, wordt op grond van geografische aspecten geld uit het potje van de minister van Infrastructuur ongelijk verdeeld. Ouderen, studenten, mensen uit lagere inkomensklassen die, net als in het geval in Los Angeles, afhankelijk zijn van een fijnmazig openbaarvervoernetwerk om hun dagelijks bezigheden te kunnen vervullen, worden in grotere mate de dupe van de grootschalige bezuinigingen op het openbaar vervoer. Autogebruikers kunnen echter dadelijk gebruik maken van dit extra stukje snelweg, terwijl het wegeaanbod nu ruimschoots voldoet. Kortom, zij krijgen een alternatief geboden terwijl het busvervoer grotendeels verdwijnt. Vanuit dit ruimtelijk rechtvaardigheidsperspectief bekeken, lijkt het minder wenselijk om 861 miljoen uit te geven aan 7 kilometer snelweg, terwijl tegelijkertijd een groot deel van een zorgvuldig opgebouwd openbaarvervoersysteem verdwijnt omdat daar 120 miljoen euro bezuinigd moet worden. Zou het voorbeeld van de hierboven besproken zaak van de Bus Riders Union, gevolgd worden, dan zou de verantwoordelijke minister eerst geld beschikbaar moeten stellen voor een verbetering van het openbaar vervoer in plaats van de aanleg van een bewogen stuk snelweg.

Els Leclercq (els@studioaitken.co.uk) is werkzaam als zelfstandig stedenbouwkundige. Daarnaast doctoreert ze bij de vakgroep Ontwerp en Politiek aan de TUDelft en bij Cosmopolis aan de Vrije Universiteit Brussel naar de invloed van verschillende stedelijke regimes op de openbare ruimte.

Literatuurselectie

- Lefebvre, H. (1968) *Le Droit à la ville*, Parijs: Anthropos
- Soja, E. (2010) *Seeking Spatial Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Harvey, D. (2009, oorspr. 1973), *Social Justice and the City*, Athens: University of Georgia Press

Geschokt door Amerika

AUTEUR Ben de Pater

Tegenwoordig ligt de nadruk op tijdschriftartikelen, maar de sociaalruimtelijke disciplines kennen een rijke boeken-traditie. De meeste boeken uit de afgelopen decennia zijn inmiddels vergeten, maar sommige zijn moderne klassiekers geworden. In de nieuwe rubriek *Klassiekers* gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Als eerste: *Human Geography; a welfare approach* (1977) van David Smith.

In de jaren zestig raakten de Verenigde Staten in de ban van protestbewegingen. Raciale discriminatie, achterstelling van vrouwen, overgeerde armoede, autoritaire bestuurders, imperialistische oorlogen, ecologische rampgebieden – het moest anders en beter.

Als exponent van die maatschappelijke onvrede kwam het ook in de universitaire sociale geografie tot een kritische richting. Zo schrok David Harvey in 1969 na zijn verhuizing van het Engelse Bristol naar Baltimore van de troosteloze getto's in Amerikaanse steden. Hij gaf de *spatial analysis* – de afstandelijke, mathematische sociale geografie waarin hij naam had gemaakt – op en koos voor een marxistisch perspectief. Een zelfde schok ervoer David Smith (Birmingham, 1936), die drie jaar eerder dan Harvey de oceaan overstak. Ook Smith was van origine een *spatial analyst*, met belangstelling voor industriële locatietheorieën en de geostatistiek van ruimtelijke patronen. Maar getroffen door de sociale problematiek in de VS, ontwikkelde hij een alternatieve visie: geografie als wetenschap van ruimtelijke ongelijkheden in welzijn. Toen hij na zijn verblijf in Amerika nog een jaar ging doceren in Zuid-Afrika en daar de ellende zag die het apartheidsregime teweegbracht, wist hij het zeker: geografen moesten zich engageren met vraagstukken als ondervoeding, criminaliteit, discriminatie en armoede.

Enmaal terug in Engeland, waar hij in 1973 hoogleraar werd aan de universiteit van Londen – hij zou er tot zijn emeritaat aan verbonden blijven – voltooide Smith zijn *Human geography; a welfare approach*. De openingszin toont zijn ambities: 'There was a time when geographers accepted the world very much as they found it'. Maar die berusting is voorbij. Van geografen wordt activisme verwacht, een wil om te ijveren voor een betere, rechtvaardiger samenleving. In de slotzin spreekt hij de hoop uit dat geografen zullen bijdragen aan 'a spatial form of society in which people can be really free to fulfil themselves'. Tussen begin en einde liggen 400 pagina's met theorie (vooral ontleend aan de *welfare economics*), analyses van ruimtelijke patronen van welzijn, onderbouwd met kaarten, wiskunde en grafieken.

Voor Smith is de geografie 'de studie van wie krijgt wat waar en hoe'. 'Wie' verwijst naar groepen mensen, 'wat' naar de goede en slechte dingen (voorzieningen en kansen op ontplooiing bijvoorbeeld tegenover misdaad en milieuvervuiling) die samen het welzijn bepalen, 'waar' naar de locatie en 'hoe' naar de mechanismen die de ongelijke (lees:

onrechtvaardige) verdeling van de goods and bads op verschillende schaalniveaus (van lokaal tot mondiaal) veroorzaken. Hoe ongelijker de verdeling van de bestaanskwaliteit, hoe slechter: de welzijnsbenadering is normatief. Dat betekent werk aan de winkel voor de overheid. Smith geloofde destijds sterk in de herverdelende rol van de staat.

Is Smith's *welfare approach* aangeslagen? Niet echt. In Groot-Brittannië kwam Thatcher aan de macht, die het neoliberalisme met harde hand doordreef. In de VS was het met Reagan niet anders. Britse en Amerikaanse geografen kozen in reactie daarop eerder voor radicaal dan voor gematigd links. Veelzeggend: Harvey's *Social Justice and the City* (1973) is volgens Web of Science pakweg 1200 keer geciteerd, een andere linkse klassieker, Doreen Massey's *Spatial Divisions of Labour* (1984) duizend keer. *Human Geography; a welfare approach* komt niet verder dan ongeveer 200 citaties.

In Nederland heeft Smith misschien wel de meeste weerklink gekregen. Zijn welzijnsbenadering paste naadloos in het credo van het kabinet Den Uyl: spreiding van macht, kennis en inkomen. De PvdA dacht daarbij aan klassen, Smith aan gebieden. En de VUGS – de Utrechtse vereniging van geografiestudenten – wijdde aan zijn ideeën een lustrumcongres: *Rechtvaardigheid en doelmatigheid in het ruimtelijk beleid* (1983).

Smith heeft zich later vooral beziggehouden met filosofie, geografie en ethiek. Wie daar nieuwsgierig naar is kan terecht in *Geography and Social Justice* (1994), dat Smith als de opvolger van zijn 1977-boek ziet, in *Moral Geographies* (2000), en in de afscheidsbundel *Geography and Moralities* (2004), geredigeerd door Roger Lee en Smith.

Ben de Pater (b.c.depater@uu.nl) is Universitair Hoofddocent aan de Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen. Daarnaast is hij redactieadviseur van AGORA.

Literatuurselectie

David M. Smith (1977) *Human Geography. A welfare approach*. London: Edward Arnold.

M. Chisholm e.a. (1995) *Classics in human geography revisited*.

Progress in Human Geography 19, pp. 389-94.

Rechtvaardigheid op de Amsterdamse woningmarkt?

AUTEUR, FOTOGRAFIE & ILLUSTRATIE Justin Kadi

VERTALING Ate Poorthuis & Kirsten Visser

Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde Amsterdam zich tot het schoolvoorbeeld van een 'rechtvaardige stad', vooral dankzij de strak gereguleerde woningmarkt die weinig ruimte bood aan marktwerking. Echter, recente hervormingen binnen diezelfde woningmarkt drijven rechtvaardigheid in de stad in het nauw.

In de jaren tachtig schiepen zowel de populaire media als de wetenschap een beeld van Amsterdam als 'rechtvaardige stad'. Dit beeld werd hoofdzakelijk gevormd op basis van het functioneren van de Amsterdamse – sterk gereguleerde – woningmarkt, waarover vooral Amerikaanse onderzoekers zich verbaasden. De relatief lage huurprijzen werden in het bijzonder als 'rechtvaardig' beschouwd. De combinatie van de regulering van huurprijzen en huursubsidies maakte het ook voor armere huishoudens mogelijk om in Amsterdam te wonen. De ongelijkheden in de arbeidsmarkt werden dus niet versterkt door de woningmarkt maar juist verzacht. Wat betreft huisvesting kunnen we rechtvaardigheid opsplitsen in twee dimensies: een ruimtelijke en een economische dimensie. Amsterdam scoorde hoog op deze twee dimensies. Ruimtelijk gezien woonden armere mensen relatief minder vaak in onaantrekkelijke delen van de stad, die vaak ver van het centrum en stedelijke voorzieningen liggen. Op het economisch vlak bleek de rechtvaardigheid uit het relatief kleine deel van het inkomen dat aan huisvesting moest worden uitgegeven. Kortom, huisvesting was een stuk betaalbaarder dan in andere steden.

Ten grondslag aan de 'rechtvaardige' Amsterdamse woningmarkt lag een pakket aan maatregelen dat de nationale overheid doorvoerde tussen 1950 en 1990. De Nederlandse staat zag een grote verantwoordelijkheid voor zichzelf als het ging om het verzorgen, beheren en toewijzen van huisvesting. Dit was vooral gebaseerd op het idee dat het met een compleet vrije markt niet mogelijk zou zijn om

redelijke en betaalbare huisvesting voor iedereen te realiseren. Centrale elementen in dit beleid waren een uitgebreid sociaal woningbeleid, gekoppeld aan publiek bezit van grond; sterke regulering van huurprijzen en een systeem van semipublieke woningcorporaties. Tezamen zorgden deze maatregelen ervoor dat commerciële belangen en winstbejag weinig ruimte kregen. Echter, vanaf 1989 zorgde het opkomende neoliberalisme in de Nederlandse woningmarkt ervoor dat de verworvenheden uit eerdere decennia langzaam werden teruggedraaid. Ik begin dit artikel met een korte beschrijving van de achterliggende oorzaken van de neoliberale ommekeer, zet vervolgens de centrale elementen van de hervormingen in Amsterdam uiteen, en richt mijn aandacht tot slot op het effect van die hervormingen op de beschikbaarheid en betaalbaarheid van woningen en de gevolgen voor de 'rechtvaardige stad' Amsterdam.

De opkomende neoliberale agenda

Het jaar 1989 vormde een keerpunt voor de Nederlandse woningmarkt. Beleidsmakers waren steeds meer overtuigd geraakt van het idee dat een vrije markt het meest geschikte middel was om huisvesting te verzorgen. Deze ommekeer was niet een uniek Nederlands fenomeen. In landen als het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Frankrijk en Duitsland begon men al in de jaren zeventig aan vergelijkbare hervormingen. Aan de basis van deze beleidshervormingen lag een fundamentele verandering in het publieke debat. Terwijl na de Tweede Wereldoorlog overheden ingrepen in de woningmarkt om zo de tekortkomingen van de vrije markt goed te maken, werd het huisvestingsbeleid nu steeds meer gebaseerd op het ongebreidelde geloof dat het uitbreiden van marktprincipes zou zorgdragen voor een efficiëntere en effectievere volkshuisvesting. Aangenomen werd dat de vrije woningmarkt huisvesting voor iedereen beter zou maken, maar dan wel tegen een veel lagere prijs dan nu het geval was op de strak gereguleerde en

overheidsgesubsidieerde sociale woningmarkt. Het 'bevrijden' van de markt enerzijds en het creëren van een rechtvaardige – voor iedereen betaalbare – woningmarkt anderzijds werden dus niet langer als tegenstrijdige doelen gezien.

Ten minste twee ontwikkelingen lagen ten grondslag aan dit nieuwe optimisme over de vrije markt. Ten eerste, rustte dit optimisme op de opkomende neoliberale ideologie die in beleidskringen vooral vanaf de jaren zeventig aan overtuigingskracht won. Kort gezegd zag neoliberalisme privaat bezit, de vrije markt en individuele verantwoordelijkheid als voornaamste hoekstenen van een welvarende maatschappij. In lijn hiermee werd de introductie en uitbreiding van vrijemarktprincipes in sociale sectoren zoals huisvesting gepropageerd. Ten tweede, werd de opkomst van neoliberale ideeën in de hand gewerkt door de begrotingstekorten na de crises van de jaren zeventig. Overheden stonden onder druk om uitgaven te verminderen. Deze druk raakte in het bijzonder de sociale woningmarkt, aangezien zij een relatief dure sociale voorziening vormde. Behalve een effectieve manier om in een begrotingspost te snijden, leek een overgang naar vrijemarktprincipes ook investeringsmogelijkheden te creëren en daarmee groeipotentieel voor stedelijke, regionale en nationale economieën.

Hervormingen op de Amsterdamse woningmarkt

Het besluit van de Nederlandse overheid om de woningmarkt te hervormen kwam na een periode die gedomineerd werd door het bouwen van overheidsgesubsidieerde sociale huisvesting, vooral in de grote steden. In het Amsterdam van de jaren tachtig was bijna 90 procent van alle nieuw gebouwde woningen sociale huisvesting. Na 1989 werd zulke ingrijpende overheidsbemoediging niet meer als economisch duurzaam gezien, helemaal omdat dit samenging met een explosie van de uitgaven voor volkshuisvesting van 450 miljoen gulden in 1970 tot meer dan 9,5 miljard gulden in 1989. Bovendien was de teneur onder beleidsmakers dat al het overheidsingrijpen de

stedelijke woningmarkten, vooral in Amsterdam, té goedkoop had gemaakt. Daarmee doelde men niet op de prijs voor armere huishoudens maar op huishoudens met midden- en hogere inkomens die onterecht profiteerden van de goedkope sociale huisvesting. Het feit dat welvarende gezinnen in gesubsidieerde huisvesting konden wonen werd beschouwd als een verspilling van publieke middelen. Niet langer werd de nadruk gelegd op de voordelen en het belang van betaalbare woningen voor lage inkomens, maar in plaats daarvan zag men slechts het probleem van de té goedkope huisvesting voor de middenklasse. Hiernaast werd gesteld dat de sociale woningmarkt de middenklasse te weinig keus liet. De markt 'dwong' de middenklasse als het ware in de sociale huursector te blijven zitten. Als een oplossing raadden beleidsmakers aan om het percentage huiseigenaren op te krikken, vooral in de grotere steden waar de bovengenoemde problemen als buitengewoon pregnant werden ervaren.

De Amsterdamse woningmarkt laat zien dat de belofte van de neoliberale ideologen simpelweg niet waar is

Wat waren de concrete hervormingen die als antwoord op de (veronderstelde) problemen werden ingevoerd? De hervormingen bestonden uit drie belangrijke onderdelen. Het eerste onderdeel was de overgang naar financiële onafhankelijkheid van de woningcorporaties, wat voltooid werd in 1995. Tussen 1950 en 1990 waren de corporaties vooral verantwoordelijk voor de provisie van woningen in de sociale huursector. Na de hervormingen van 1995 zagen de woningcorporaties zich genoodzaakt zich meer als private

Herontwikkeling aan het Westerdok, Amsterdam

ontwikkelaars te gedragen, en zich dus ook bezig te gaan houden met het aanbieden van koopwoningen in de vrije sector. Ten tweede werden in datzelfde jaar de subsidies voor de constructie en het onderhoud van sociale huurwoningen zo goed als afgeschaft. De indirecte subsidies en hypotheekrenteaftrek voor huiseigenaren bleven echter wel gehandhaafd of werden zelfs uitgebreid, en de huurprijnsregulering werd versoepeld. Het idee hierachter was dat de huurprijzen dan sneller konden stijgen om zo dichterbij het niveau van de 'vrije' markt te komen. Ten opzichte van huren werd het kopen van een woning dus steeds gunstiger. Ten derde, werden er in stedelijke woningmarkten meer koopwoningen gebouwd. In het begin werden deze koopwoningen aan de randen van de stad gebouwd maar later werd ook het vervangen van goedkope huurwoningen door duurdere koopwoningen in de stedelijke centra gestimuleerd.

In de praktijk blijkt dat de betaalbaarheid van huisvesting nauwelijks is afgenomen sinds de hervormingen

In de laatste twee decennia hebben deze hervormingen de Amsterdamse woningmarkt veranderd. Ten eerste, kan men een algemene groei in het aandeel huiseigenaren waarnemen. In absolute aantallen nam deze sector met meer dan 70.000 woningen toe. In het midden van de jaren negentig vormden koopwoningen net iets minder dan 12 procent van de totale woningvoorraad; in 2009 was dit bijna 29 procent. Zowel de sociale als de private huursector, waarvan het grootste gedeelte gereguleerd was, krompen aanzienlijk, van respectievelijk 30 en 59 procent in 1995 tot 22 en 49 procent in 2009 (zie Figuur 1). In absolute aantallen verdwenen zo'n 35.000 huurhuizen. Ten tweede, stegen de huurprijzen aanzienlijk. De mediane huur steeg – gecorrigeerd voor inflatie – met 28 procent tussen 1995 en 2009. De data laten zien dat dit vooral komt door het verlies van goedkope woningen aan de onderkant van de markt. De meeste woningen verdwenen in het segment met een huurprijs

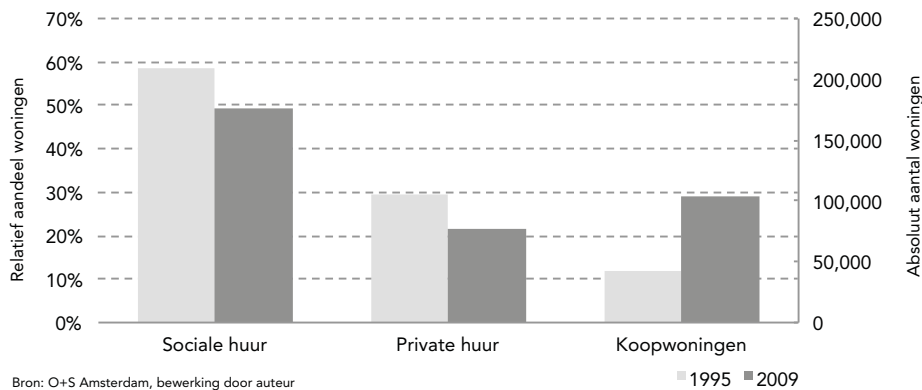
Bickerseiland, Amsterdam

lager dan 300 euro. Zeker, de verhouding tussen het aantal huur- en koopwoningen en de stijging van de huurprijzen zijn slechts twee ruwe indicatoren van structurele veranderingen in een stedelijke woningmarkt, maar ze illustreren wel het algemene beeld dat huisvesting steeds meer werd verbonden met private belangen en zo dus ook steeds duurder werd.

Het effect van neoliberalisme

Wat zijn nu de effecten van deze veranderingen op de kwaliteit van huisvesting in de stad? Maakten zij Amsterdam tot een minder rechtvaardige stad? Gezien de toegenomen huurprijzen zou men verwachten dat betaalbare huisvesting – een centraal element van rechtvaardigheid – vooral voor lagere inkomensgroepen in het gedrang is gekomen. Zeker omdat de inkomens voor juist deze groepen slechts een bescheiden groei doormaakten in de laatste twintig jaar – minder zelfs dan de gemiddelde inkomensgroei. In de praktijk blijkt dat de betaalbaarheid van huisvesting - verbazingwekkend - nauwelijks is afgenomen sinds de hervormingen. In het bijzonder voor de lagere inkomensgroepen is de ratio tussen huur en inkomen vrijwel op hetzelfde, lage, niveau gebleven. De belangrijkste verklaring hiervoor is het huursubsidiesysteem. Dit systeem is succesvol geweest in het opvangen van het gat tussen de gemiddelde inkomensgroei en de snel stijgende huurprijzen. De hervormingen leidden echter wel tot een ander probleem. De prijzen van koopwoningen stegen nog sneller dan huurprijzen. Alleen al tussen 2004 en 2008 steeg de gemiddelde verkoopprijs van een vierkante meter in de stad met 27 procent. Dit resulteerde in steeds groter gat tussen de – nog steeds relatief goedkope – sociale huursector en de dure koopsector. Lagere inkomensgroepen kampen dus met een slechte toegang tot de koopwoningenmarkt. Ze zijn afhankelijk van een steeds verder afnemende sociale huurmarkt waarvan de prijzen geleidelijk stijgen en kunnen maar moeilijk toegang krijgen tot de sectoren waar wel groei in zit. Dit probleem wordt nog eens versterkt door het feit dat het zelfs voor een groot deel van de middenklasse onbetaalbaar is een woning te kopen in Amsterdam. Vanzelfsprekend blijft een groot gedeelte van deze huishoudens in een sociale huurwoning wonen. Hierdoor wordt de opwaartse mobiliteit in de woningmarkt gehinderd met als gevolg dat het aantal beschikbare goedkope woningen aan de onderkant van de markt schaars wordt. Vooral starters met lagere inkomens krijgen zo dus moeilijk toegang tot de woningmarkt. Wachttijden voor een woning met twee slaapkamers zijn gestegen van 2 naar 8 jaar gedurende de laatste twee decennia.

Betekent dit nu dat Amsterdam meer of juist minder rechtvaardig is dan aan het eind van de jaren tachtig? Om te beginnen is het voor huurders met een lager inkomen die voor de hervormingen al een woning huurden nauwelijks onrechtvaardiger geworden. Voor deze huishoudens is huisvesting nog steeds relatief betaalbaar. Tevens zijn rechten van huurders sterk gebleven waardoor het lastig is huurders uit hun huis te zetten, bijvoorbeeld bij herstructurering van een wijk. Tegelijkertijd is het aantal betaalbare huurwoningen wel afgenomen als gevolg van de hervormingen. Er is minder keuze en in een groot gedeelte van de markt wordt toegang bepaald door de mogelijkheid

Herstructurering van de Amsterdamse woningmarkt tussen 1995 en 2009

om daarvoor te betalen. Diegenen met voldoende geld kunnen zich de relatief dure koopwoningen veroorloven, terwijl anderen met minder inkomen afhankelijk zijn van steeds maar langer wordende wachtlijsten voor goedkope huurwoningen. Als het gaat om toegang tot de woningmarkt worden de ongelijkheden in de arbeidsmarkt dus veel directer vertaald dan dat vroeger het geval was. Toegang tot de woningmarkt is veel moeilijker geworden voor starters met beperkte financiële middelen. Voor hen is de stad minder rechtvaardig geworden.

Concluderende opmerkingen

Door de bank genomen hebben de neoliberale hervormingen in de laatste twintig jaar de Amsterdamse woningmarkt minder rechtvaardig gemaakt. Neoliberalisme heeft een steeds groter gat gecreëerd tussen insiders en outsiders in de stedelijke woningmarkt – tussen hen die kunnen kopen en hen die zich dat niet kunnen veroorloven. Maar waar brengt deze conclusie ons? Het is belangrijk om de bredere context waarin deze hervormingen zich hebben voltrokken niet uit het oog te verliezen. De marktgeoriënteerde hervormingen beperkten zich natuurlijk niet alleen tot de woningmarkt, maar waren onderdeel van een veel bredere herstructurering van de welvaartsstaat, die plaatsvond in alle geavanceerde kapitalistische maatschappijen vanaf de jaren zeventig. Sociale huisvesting, sociale verzekeringen, werkloosheidsuitkeringen en andere herdistributiemechanismen die oorspronkelijk de arbeidsmarkt afschermden van marktwerking werden teruggeschroefd. Tegelijkertijd wonnen financiële instituties politieke en economische macht ten opzichte van arbeid. Dit zien we duidelijk terug in de reorganisatie van welvaart: de deregulering van herdistributiemechanismen die ervoor zorgde dat arbeid niet langer beschermd was creëerde een situatie die nieuwe mogelijkheden bood voor investeerders. Huisvesting veranderde zo in een lucratieve investering en woningmarkten zijn getransformeerd tot zeer winstgevendende ruimtes voor de accumulatie van kapitaal. Om met Marx te spreken, neoliberalisme heeft het belang van de uitwisselingswaarde ten opzichte van de gebruikswaarde van huisvesting versterkt. De Amsterdamse woningmarkt laat zien dat de belofte van de neoliberale ideologen – als we huisvesting aan de vrije markt overlaten, zal dat voor alle groepen een verbeterde situatie opleveren – simpelweg niet waar is. In Amsterdam, twintig jaar na het begin van de hervormingen, is er sprake van groeiende private woningsegmenten, die vooral kansen bieden voor

diegenen met voldoende financiële middelen. Zij zijn in staat woningen in de stad te kopen, flink gesubsidieerd met publieke middelen. Aan de andere kant staan de lagere inkomensgroepen die niet in staat zijn toegang te verkrijgen tot de almaar krimpende onderkant van de huurmarkt en vaak geen andere keus hebben dan geluk zoeken in de informele – en dus ook onzekere – sector als ze in de stad willen blijven wonen. De Amsterdamse woningmarkt is slechts één van de vele voorbeelden, van New York en Londen tot Tokyo, waar neoliberale hervormingen hun beloftes niet waar blijken te maken. Neoliberalisme heeft dus een effect op de 'rechtvaardigheid' van steden over de hele wereld, en deze analyse maakt duidelijk dat ook Amsterdam – eens het schoolvoorbeeld van rechtvaardigheid – een deel van haar glans heeft verloren na twintig jaar hervormingen. De eerste stap in het omkeren van deze trend is het onderkennen van die trend en niet langer het romantische ideaal van Amsterdam als 'rechtvaardige stad' in stand te houden.

Justin Kadi (j.kadi@gmx.net) is promovendus in de stadsgeografie aan de Universiteit van Amsterdam en werkt als onderzoeker aan de Technische Universiteit Wenen. Zijn onderzoek richt zich op de langetermijneffecten van (marktgeoriënteerde) herstructurering op stedelijke woningmarkten.

Literatuurselectie

- Aalbers, M. (2004) Promoting home ownership in a social-rented city: policies, practices and pitfalls, *Housing*, nr 19, pp. 483-495.
- Brenner, N., J. Peck, and N. Theodore (2010) Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways, *Global Networks*, nr 10 (2), pp. 182-222
- Brenner, N., P. Marcuse, and M. Mayer (eds.) (2012) *Cities for people, not for profit. Critical urban theory and the right to the city*. New York: Routledge.
- Harvey, D. (2006) *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Marcuse, P., J. Connolly, J. Novy, I. Olivo, C. Potter, and J. Steil (eds.) (2009) *Searching for the Just City. Debates in Urban Theory and Practice*. New York: Routledge.
- Ronald, R. (2008) *The Ideology of Home Ownership: Homeowner Societies and the Role of Housing*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Uitermark, J. (2010) An in memoriam for the just city of Amsterdam, *City*, nr. 13, pp. 347-361.

Betaalbaarheid als hete aardappel

AUTEUR Steven Kromhout

ILLUSTRATIE Ate Poorthuis

In Nederland zijn woningcorporaties verantwoordelijk voor de huisvesting van kwetsbare groepen. Het Rijk houdt toezicht op die rol en draagt bij aan de betaalbaarheid van huurwoningen. De laatste jaren is deze rolverdeling tussen Rijk en corporaties uit balans geraakt. De verantwoordelijkheid voor betaalbare huurwoningen lijkt nu als een hete aardappel aan elkaar te worden doorgegeven.

Justin Kadi benoemt in zijn artikel de stad en de staat als belangrijke actoren voor de betaalbaarheid van het wonen, als exponent van een rechtvaardige samenleving. De Nederlandse situatie kan echter niet begrepen worden zonder de rol van de woningcorporaties in ogenschouw te nemen.

De meeste woningcorporaties zijn begonnen als verenigingen die goede en betaalbare woningen bouwden en beheerden, aanvankelijk voor hun eigen leden en sinds de jaren vijftig steeds meer in het algemeen belang. Tot de jaren negentig waren de woningcorporaties voor de financiering van hun activiteiten afhankelijk van de overheid. Rond 1994 veranderde dat: de woningcorporaties werden verzelfstandigd. Voortaan moesten de corporaties voor hun activiteiten zelf geld aantrekken op de kapitaalmarkt, met hun woningbezit als onderpand en het Waarborgfonds Sociale Woningbouw als achtervang. De taken van woningcorporaties zijn vastgelegd in de Woningwet. Hierin staat onder meer dat corporaties bij het verhuren van woningen voorrang moeten geven aan "personen die door hun inkomen of door andere omstandigheden moeilijkheden ondervinden bij het vinden van hun passende huisvesting".

Als gevolg van stijgende huizenprijzen werd het woningbezit van de corporaties steeds meer waard. De groei van dit vermogen werd door de landelijke politiek met argusogen bekeken. In Den Haag vond men dat de corporaties meer moesten investeren. Corporaties kregen al gauw extra taken opgelegd: bijdragen aan de leefbaarheid van wijken en investeren in woningen met zorg. Daarmee verstomde de discussie over het corporatie-

vermogen echter niet. De zelfregulering in de sector bleek onvoldoende te werken. Uiteindelijk raakte het geduld van de politiek op. In 2008 kregen de corporaties door het Rijk een heffing opgelegd om investeringen in de Vogelaarwijken af te dwingen. In hetzelfde jaar werd het financiële voordeel van corporaties ten opzichte van commerciële verhuurders verminderd door ook hen vennootschapsbelasting te laten betalen.

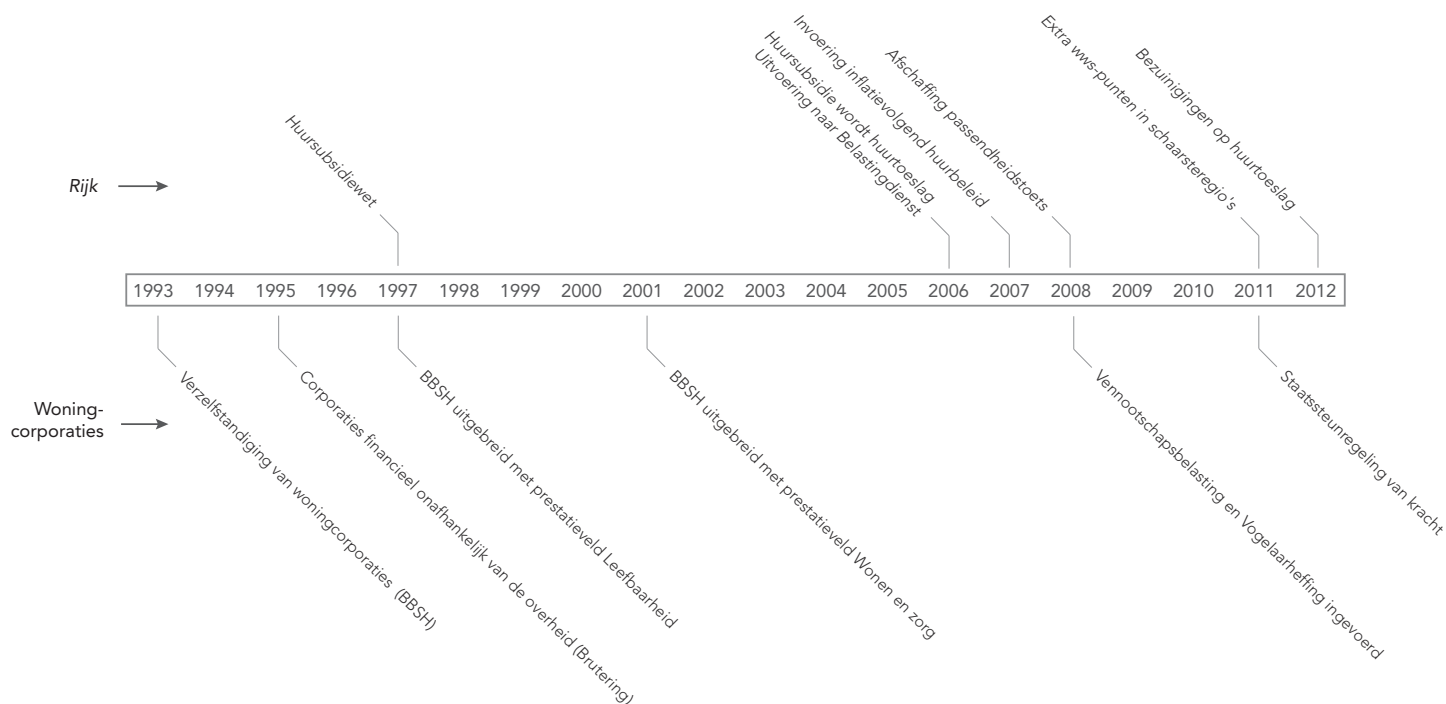
Maximale huurprijzen

Het verhuren van woningen is één van de kerntaken van woningcorporaties. De huurprijzen die zij kunnen vragen voor hun woningen worden deels bepaald door het Rijk. Aan elke woning zijn punten toegekend op basis van het woningwaarderingstelsel (wvs). Voor woningen tot 142 punten stelt de minister jaarlijks maximale huurprijzen vast, oplopend tot €653 (prijspeil 2011). Woningen met meer punten zijn 'geliberaliseerd' en kunnen worden aangeboden in de 'vrije sector'.

De meeste woningcorporaties vragen niet de maximale huur voor hun woningen, zodat voldoende woningen betaalbaar blijven voor huishoudens met een laag inkomen. Gemiddeld betalen huurders van corporatiewoningen in Nederland ongeveer 69 procent van de maximale huur. Wel kiezen steeds meer corporaties ervoor om een hoger percentage van de maximale huur te vragen. Dat kunnen zij alleen doen wanneer de woning vrijkomt. Voor lopende huurcontracten bepaalt het Rijk namelijk de maximale huurverhoging. De laatste jaren mogen de corporaties de huren voor zittende huurders alleen corrigeren voor inflatie. Daardoor bestaan er grote verschillen in de huurprijzen die huurders moeten betalen voor identieke woningen.

'Passend' (ver)huren

Naast de huurprijsregulering draagt het Rijk ook bij aan de betaalbaarheid van huurwoningen via de huurtoeslag. Huurders met een laag inkomen die een woning onder de liberalisatiegrens van €653 huren komen hiervoor in aanmerking. De hoogte van de huurtoeslag is zowel afhankelijk van het inkomen als van de huurprijs van de woning. Naarmate de huurprijs van

de woning hoger is, krijgen de huurtoeslagontvangers weliswaar meer huurtoeslag, maar moeten ze ook een groter deel van de huur zelf betalen. Zowel voor de betaalbaarheid van het wonen als voor de beheersing van de huurtoeslaguitgaven is het daarom van belang dat huishoudens die recht hebben op huurtoeslag, vooral terecht komen in woningen met een lage huur.

Corporaties hebben daarbij een belangrijke taak. Volgens het 'Besluit Beheer Sociale Huursector' moeten zij bij het verhuren van woningen tot de aftoppingsgrenzen (€518 en €555) zo veel mogelijk voorrang geven aan woningzoekenden die qua inkomen recht hebben op huurtoeslag. Passend verhuren heet dat. Corporaties moeten in hun jaarverslag aangeven hoeveel woningen passend zijn verhuurd, zodat het Rijk dit kan controleren. Voorheen hadden ook gemeenten een rol bij het handhaven van de passendheidsnorm. Tot 1 januari 2008 konden huurders van duurdere woningen alleen huurtoeslag krijgen als de gemeente hiervoor een passendheidsverklaring gaf. De gemeente moest zelfs een boete betalen als zij bij meer dan vier procent van de toekenningen zo'n verklaring gaf. Vanaf 2006 was de Belastingdienst verantwoordelijk voor het opvragen van deze verklaringen bij gemeenten, maar die was daarvoor niet goed toegerust. Daarom werd besloten de passendheidsstoets en de verhuisnorm af te schaffen. Hiermee verdween de drempel om huurtoeslagontvangers ook in duurdere huurwoningen te huisvesten.

Ook (een deel van) de woningcorporaties lijken hun handen af te trekken van de betaalbaarheid

Dit kwam de corporaties goed uit. Door verschillende omstandigheden nam de druk op de financiële positie van de woningcorporaties de afgelopen jaren toe en daarmee ook de neiging om hogere huren te vragen. Ten eerste heeft het Rijk de financiële positie van corporaties aangetast,

eerst via de vennootschapsbelasting, later door de invoering van de Vogelaarheffing (inmiddels weer afgeschaft) en in de nabije toekomst via een heffing om de huurtoeslag te financieren. In de tweede plaats is door de prijsdaling in de koopsector ook de waarde van de corporatievoorraad verminderd. Door deze vermogensdaling kunnen corporaties minder makkelijk geld lenen en investeren. Ten derde heeft toenmalig minister Donner per 1 oktober jl. de maximale huren in zogenaamde schaarstebieden verhoogd, via extra schaarstepunten in het woningwaarderingstelsel. Hierdoor worden corporaties in deze regio's aangemoedigd om hogere huren te vragen.

Staatsteun

Sinds 1 januari 2011 moeten woningcorporaties bij de toewijzing van huurwoningen rekening houden met de zogenaamde 90 procent-norm. Die houdt in dat corporaties tenminste 90 procent van de sociale huurwoningen moeten toewijzen aan huishoudens met een inkomen van maximaal 33.614 euro. De norm is het gevolg van Europese regels die de gunstige financieringsvoorwaarden voor corporaties als staatssteun aanmerken. Om die staatssteun te rechtvaardigen moet sprake zijn van 'diensten van algemeen economisch belang', zoals het verhuren van woningen aan lage inkomens.

Het niet halen van de 90 procent-norm kan grote financiële consequenties hebben voor de woningcorporaties. Zij mogen dan geen gebruik meer maken van gunstige financieringsvoorwaarden voor investeringen in bijvoorbeeld nieuwbouwprojecten. Daarom hebben veel corporaties ervoor gekozen om het zekere voor het onzekere te nemen. Zij laten alleen bij hoge uitzondering (noodsituaties, sloop) nog huishoudens met een hoger inkomen dan 33.614 toe in sociale huurwoningen. Dat is goed nieuws voor de lagere inkomens, zou je zeggen, maar door het gebrek aan mogelijkheden voor middeninkomens om door te stromen daalt ook het vrijkomende aanbod aan goedkope huurwoningen.

Een andere consequentie van de nieuwe inkomensgrens van 33.614 is dat nu minder wordt gelet op de groep huurtoeslagontvangers. In steeds meer

gemeenten worden nu alle sociale huurwoningen tot 653 euro betaalbaar geacht voor huishoudens uit de doelgroep tot 33.614, inclusief mensen met recht op huurtoeslag. Dit is bijvoorbeeld te zien bij de prestatieafspraken die gemeenten en corporaties op lokaal niveau maken. Die afspraken gaan onder meer over de grootte van de zogenaamde 'kernvoorraad' die corporaties in stand moeten houden voor lage inkomens en over nieuwbouw van sociale huurwoningen. Bij die afspraken wordt nu vaker de grens van 653 euro als uitgangspunt genomen, waar voorheen de aftoppingsgrens van de huurtoeslag (511 euro) de maatstaf was. Dit biedt corporaties de ruimte om bij nieuwe verhuringen en voor nieuwbouwwoningen hogere huren te vragen.

Bezuinigingen huurtoeslag

Uiteindelijk betekent dit alles dat huurtoeslagontvangers vaker dan voorheen in relatief dure sociale huurwoningen komen te wonen: tussen de aftoppingsgrens en de huurtoeslaggrens. In dit segment hebben lage inkomens weliswaar nog recht op huurtoeslag, maar hierdoor wordt slechts een deel van de extra huur gecompenseerd. Ondertussen zijn de huurtoeslaguitgaven van het Rijk flink gestegen.

Voor het Rijk zijn de toegenomen kosten van de huurtoeslagregeling aanleiding om opnieuw te bezuinigen op de huurtoeslag. Vanaf 1 januari 2012 moeten vooral huurtoeslagontvangers die relatief dure sociale huurwoningen huren, een groter deel van de huur zelf bekostigen. Hiermee wil de minister stimuleren dat "(potentiële) huurtoeslagontvangers een bewustere keuze maken voor meer of minder woonkwaliteit en - in relatie daarmee - een hogere of lagere huurprijs". Met andere woorden: volgens de minister is het de eigen verantwoordelijkheid van de huurder om te kiezen voor een goedkope woning.

Ook (een deel van) de woningcorporaties lijken hun handen af te trekken van de betaalbaarheid. Op haar congres van 17 november jl. presenteerde het bestuur van Aedes, de branchevereniging van woningcorporaties, een toekomstvisie, waarbij die verantwoordelijk volledig bij de overheid wordt gelegd. Woningcorporaties zouden volgens het Aedes-bestuur altijd de maximale huur moeten vragen die door de overheid wordt toegestaan. Lang niet alle woningcorporaties zijn het overigens met deze visie eens, zo blijkt uit de discussie die op de website van Aedes gaande is. Tegenstanders vinden de medeverantwoordelijkheid voor de betaalbaarheid juist een van de belangrijkste bestaansgronden voor corporaties.

Conclusies

De bovenstaande ontwikkelingen duiden op een trend waarin zowel het Rijk als de woningcorporaties steeds minder geneigd zijn om de verantwoordelijkheid te nemen voor de betaalbaarheid van het wonen, met name in de huursector. De huurders worden geacht zelf een woning te kiezen die ze kunnen betalen. Vooral voor de laagste inkomensgroep, de primaire doelgroep, wordt dit steeds moeilijker. Er worden steeds minder goedkope huurwoningen aangeboden en vooral voor duurdere huurwoningen moeten zij een steeds grotere eigen bijdrage betalen, door de bezuinigingen op de huurtoeslag.

Het duale systeem waarin Rijk en corporaties samen verantwoordelijk zijn voor de betaalbaarheid, dreigt op deze manier failliet te gaan. Door het afschaffen van de passendheidsnorm is een essentieel onderdeel van de 'checks and balances' binnen dit systeem verdwenen. Hierdoor kunnen

de corporaties straffeloos de huren verhogen en de rekening, via de huurtoeslag, bij het Rijk neerleggen. En het Rijk geeft de rekening in de vorm van bezuinigingen op de huurtoeslag weer door aan de huurder. De betaalbaarheid van huisvesting voor kwetsbare groepen, een van de belangrijkste pijlers van een rechtvaardige samenleving, komt hiermee in toenemende mate onder druk te staan.

Om de orde te herstellen zijn verschillende opties denkbaar. In de eerste plaats zou het Rijk de verantwoordelijkheid voor de betaalbaarheid volledig op zich kunnen nemen, zoals het Aedes-bestuur feitelijk voorstelt. Voor deze optie zijn eenduidige normen nodig over betaalbare huren en aantallen betaalbare woningen die nodig zijn om de lage inkomensgroepen te huisvesten. De huidige minister lijkt niet geneigd zich hiermee te bemoeien.

Een tweede optie is een grotere rol van woningcorporaties waarbij zij niet alleen de huurprijzen bepalen, maar ook inkomensafhankelijke kortingen op die huur geven, zoals in het experiment 'Huur op Maat'. In deze optie zou de huurtoeslagregeling voor corporatiewoningen kunnen worden afgeschaft, waarbij een deel van het huurtoeslagbudget naar de corporaties wordt gesluisd. Probleem hierbij is dat veel corporaties helemaal niet zitten te wachten op een grotere rol in de 'inkomenspolitiek'.

Het meest waarschijnlijke scenario is dat het Rijk voortgaat op de ingeslagen weg en dat de diverse woningcorporaties afhankelijk van hun eigen taakopvatting hun huurbeleid zullen blijven bepalen, waarbij zij elk afzonderlijk de keuze maken tussen maximale huren of sturen op betaalbaarheid. Ondertussen is een belangrijke rol weggelegd voor de gemeenten, die op lokaal niveau prestatieafspraken maken met de corporaties. Zij moeten in de gaten houden dat er in hun gemeente voldoende betaalbare woningen over blijven en gebouwd worden om lage inkomens te kunnen huisvesten.

Steven Kromhout (Steven.Kromhout@rigo.nl) is senior-onderzoeker en partner bij RIGO Research en Advies. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

Literatuurselectie

- Kromhout, S., P. Burger, E. Cozijnsen en S. Zeelenber (2011) Eindevaluatie Huur op Maat, Amsterdam: RIGO Research en Advies
- Companen (2011) Feiten en achtergronden van het huurbeleid, Arnhem: Companen
- VROM-raad (2003) Omgaan met overmaat. De vermogens van de woningcorporaties als sturingsopgave, Den Haag: VROM-raad
- Fleurke F., J. van der Schaar en F. van Wijk (2009) Ontwikkelingspaden voor woningcorporaties, Amsterdam: RIGO Research en Advies
- Aedes (2011) Wie houdt het wonen betaalbaar? Aedes-Magazine 23/2011, www.aedesnet.nl
- Donner, J.P.H. (2011) Wijziging Wet op de huurtoeslag (verhoging bedrag waarmee de normhuur wordt verhoogd tot de basishuur) en Besluit op de huurtoeslag (vaststellen percentages kwaliteitskorting), Brief aan Tweede Kamer, Den Haag, 17 juni 2011.

De rechtvaardigheid van de Leefbaarometer

AUTEUR & FOTOGRAFIE Sander Deijl

Met de aanpak van probleemwijken wordt geprobeerd achterstanden te verkleinen. Maar zorgt de methode om die achterstanden en problemen op te sporen wel voor een 'rechtvaardige' selectie?

Al sinds de jaren zestig kent Nederland een traditie van het aanpakken van zowel fysieke als sociale problemen door middel van wijkgericht beleid. De twee meest recente vormen hiervan zijn het Krachtwijkenbeleid (later omgedoopt tot Aandachtswijken, in de volksmond Vogelaarwijken genoemd) en het 40+-wijkenbeleid. Het doel van deze twee beleidsvormen is, door extra geld en aandacht te geven aan de wijken met de grootste leefbaarheidsproblemen, in tien jaar van probleemwijken weer leefbare wijken te maken. Een interessante kwestie in deze context is de selectie van de probleemwijken. In het geval van het aandachtswijkenbeleid was er vanaf het begin al sprake van veel kritiek op de selectiemethode. Zo stellen Van Gent, Musterd en Ostendorf dat de veertig geselecteerde wijken niet allemaal wijken zijn met een cumulatieve achterstand en problemen, en dat er op hetzelfde moment hulpbehoevende wijken zijn die worden uitgesloten. Vanwege deze kritiek werd in de opvolger van dat beleid, dat van de 40+-wijken (wijken die ook kampen met achterstanden en problemen, maar niet tot de 'top 40' behoren), een andere methode ontwikkeld. Deze kreeg de naam 'Leefbaarometer' mee en wordt jaarlijks geüpdate door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Dit artikel werpt een kritische blik op de uitgangspunten van de Leefbaarometer.

De Leefbaarometer

Een Leefbaarometerscore is opgebouwd uit 49 indicatoren, onderverdeeld in zes dimensies: woningvoorraad, publieke ruimte, voorzieningen, bevolkingssamenstelling, sociale samenhang en veiligheid. Vernieuwend aan het model is dat de leefbaarheid niet wordt gemeten aan de hand van subjectieve kenmerken (bijvoor-

beeld de mening van bewoners), maar door objectief meetbare variabelen (bijvoorbeeld aangiftecijfers afkomstig van de politie). Het nadeel hiervan is echter dat sommige indicatoren niet goed objectief te meten zijn. Hoe meet je bijvoorbeeld de fysieke staat van woningen, of de mate van vervuiling op straat? Een gerelateerd probleem is dat veel indicatoren in de Leefbaarometer wel iets zeggen over het te meten gebied, maar veel minder over de daadwerkelijke mate waarin problemen zich voordoen. Door de makers wordt betoogd dat er alleen variabelen zijn opgenomen waarvan statistisch bewijs is dat ze significant samenhangen met de leefbaarheid in een gebied. Desondanks lijken er enkele merkwaardige conclusies te worden getrokken. Zo wordt bijvoorbeeld de sociale samenhang in een gebied grotendeels berekend aan de hand van huishoudenskenmerken. Jonge paren zouden volgens het rekenmodel een negatieve invloed hebben op de leefbaarheid. Een ander voorbeeld vormt de negatieve invloed van de dominantie van sociale huurwoningen en de positieve invloed van eigenaar-bewonerschap op de leefbaarheid. Buurten waarin bewoners de mogelijkheid hebben gehad hun sociale huurwoning te kopen (een trend in Nederland) zouden daardoor een verbetering in de leefbaarheid meemaken, in hoeverre dit daadwerkelijk het geval is, is maar de vraag. Opvallenderwijs is er in de Leefbaarometer ook een indicator opgenomen die zegt dat de verkoop van sociale huurwoningen een negatief effect heeft op de leefbaarheid. Dat lijkt nogal tegenstrijdig met de positieve invloed van eigenaar-bewonerschap op de leefbaarheid. Een logische verklaring hiervoor blijft in het ongewisse. De leefbaarheidsscore van een buurt, en daarmee de verdeling van overheidsmiddelen, wordt dus deels gebaseerd op veronderstelde causale verbanden tussen objectieve buurtkenmerken en leefbaarheid. Aangezien daadwerkelijke probleemindicatoren worden gecombineerd met indicatoren voor mogelijke achtergronden van problemen, is het de vraag of de wijken geselecteerd worden waar daadwerkelijk de grootste problemen zijn, en of dus het overheids-

De vooroorlogse arbeiderswoningen in de Villastraat in Schiedam-Oost hebben te kampen met verzakking

budget wel op een rechtvaardige manier wordt verdeeld. Marlet en Van Woerkens stellen al dat met zo'n systeem de kans groot is dat wijken met bijvoorbeeld veel flats en allochtonen te snel als probleemwijk aangeduid worden, terwijl deze indicatoren op zichzelf geen probleem hoeven te vormen. Tegelijkertijd kunnen wijken die met allerlei achterstanden en problemen kampen, soms toch buiten de selectie van de Leefbaarometer vallen, zoals het volgende voorbeeld van Schiedam-Oost illustreert.

Buiten de boot

Schiedam-Oost is een wijk die grotendeels in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw is gebouwd. In de beginperiode leefde de 'gegoede burgerij' aan de singels en lanen in de wijk en bewoonden de arbeiders in de smalle straatjes daarachter. De hogere inkomensgroepen zijn echter al lang geleden uit de wijk vertrokken. Tegenwoordig wordt de wijk gekenmerkt door een lage sociaaleconomische status, een zwakke sociale structuur en een zeer hoge verhuismobiliteit. Bovendien scoort de wijk slecht op indicatoren voor verloedering van het openbaar gebied, overlast, vermogensdelicten en dreiging. Overbewoning en hennepkwekerijen zijn veel voorkomende problemen. Hiernaast is de kwaliteit van de woningen gemiddeld genomen zeer matig. Dit is gerelateerd aan het feit dat een groot gedeelte van de woningvoorraad tot de particuliere sector behoort. Veel eigenaar-bewoners zijn in financiële zin niet of nauwelijks in staat het onderhoud aan hun woning adequaat uit te voeren. Daarnaast investeert een deel van de particuliere verhuur-

ders slechts het hoogstnodige in hun bezit omdat er aan huurders geen gebrek is. De afgelopen jaren zijn tientallen woningen opgekocht door kamerverhuurbedrijven. De bewoners daarvan zijn vooral arbeidsmigranten uit Oost-Europa. Zij leven nogal eens onder moeilijke omstandigheden en soms ook in gespannen sfeer met de rest van de bevolking. De Oost-Europeanen blijven doorgaans maar kort in de wijk waardoor de groep snel van samenstelling wisselt. Legio problemen dus in Schiedam-Oost. Toch is de wijk nooit geselecteerd in het beleid vanuit de rijksoverheid. Extra opvallend is dat de problemen in Oost minstens van vergelijkbare grootte zijn als in een andere Schiedamse wijk (Nieuwland), die wel tot het Krachtwijkenbeleid is toegelaten. Hoe komt het dan dat Oost nooit geselecteerd is als probleemwijk en Nieuwland wel? Dat blijkt alles te maken te hebben met de specifieke kenmerken van de wijk Oost. Die zijn namelijk enigszins anders dan de kenmerken die veel probleemwijken in Nederland hebben. De huidige generatie probleemwijken is in de jaren vijftig en zestig gebouwd, bestaat voornamelijk uit flats in de sociale huursector en huisvest veel niet-westerse migranten. Dat is terug te zien in de selectiecriteria van de Leefbaarometer. Het aandeel sociale huurwoningen zou bijvoorbeeld negatief zijn voor de leefbaarheid, evenals de aanwezigheid van flats. Beiden komen in Oost niet veel voor. De wijk kent daarentegen veel problemen in de particuliere sector, terwijl de aanwezigheid van die sector volgens de Leefbaarometer juist een positieve invloed zou moeten hebben op de leefbaarheid. Verder zou volgens de Leefbaarometer de aanwezigheid van niet-westerse

migranten de leefbaarheid negatief beïnvloeden. Maar dat is nu net een groep die in Oost niet zo heel groot is. Anderzijds blijft de problematiek rondom Oost-Europeanen in de Leefbaarometer vrijwel geheel buiten beeld omdat deze groep tot de westerse migranten wordt gerekend.

Rechtvaardig?

Het voorbeeld van Schiedam-Oost maakt duidelijk dat de Leefbaarometer niet altijd wat zegt over de daadwerkelijke problemen in wijken. Wat het motief is voor de keuze van de indicatoren in de Leefbaarometer, is moeilijk te zeggen. Er is weleens gesuggereerd dat de indicator 'aanwezigheid van sociale huurwoningen' bij de selectie van de veertig aandachtswijken slechts was opgenomen om woningcorporaties er (financieel) meer bij te betrekken. Het is nog maar de vraag of dat in het geval van de Leefbaarometer ook echt de reden is. Waarschijnlijk is er met de beste bedoelingen geprobeerd een model op te stellen, waarmee de leefbaarheid in Nederland in kaart kan worden gebracht. Het resultaat daarvan blijkt echter in de praktijk niet altijd goed uit te pakken. Met als gevolg dat er wijken zijn die het overheidsgeld zeer hard nodig hebben, maar toch buiten de boot vallen.

Hoe kunnen we er dan voor zorgen dat de selectie van wijken rechtvaardiger verloopt? Ten eerste, is het belangrijk niet alleen af te gaan op harde criteria. Zoals bij het selecteren van de 40+-wijken al gedeeltelijk gebeurd is, zouden gemeenten en andere lokale belanghebbenden betere mogelijkheden moeten krijgen om duidelijk te maken wat de problematiek in een bepaalde wijk behelst en waarom de wijk extra aandacht en budget verdient. Bovendien staat er op die manier ook meer duidelijkheid, begrip en draagvlak voor de gemaakte keuzes. Maar om de selectie van een wijk niet eenvoudigweg een kwestie te laten worden van het opzetten van een goede lobby is het ook van belang tot op zekere hoogte met

Van bovenaf is de hoge bebouwingsdichtheid in Schiedam-Oost goed te zien

Aangezien daadwerkelijke probleemindicatoren worden gecombineerd met indicatoren voor mogelijke achtergronden van problemen, is het de vraag of wel de wijken geselecteerd worden waar daadwerkelijk de grootste problemen zijn

criteria te werken. Maar dan moeten die criteria wel daadwerkelijk iets zeggen over de problemen en geen twijfelachtige causale verbanden representeren. Kijk bijvoorbeeld naar de WOZ-waarde van woningen en hecht een grotere waarde aan politie-aangiftcijfers: geweldsmisdrijven, diefstal, overlast en vernielingen zijn zaken die mogelijk meer zeggen dan het aandeel rijtjeswoningen in een wijk. En ken een zwaarder gewicht toe aan gegevens die iets zeggen over de sociale structuur van een wijk en de persoonlijke kansen die de bewoners hebben: werkloosheid, uitkeringen, huishoudens onder de armoedegrens, bewoners in de schuldhulpverlening, onverzekerden, wanbetalers zorgverzekering, onderwijsachterstanden-gewichten etc. geven zeer waarschijnlijk een beter beeld van de situatie in een wijk dan de 'geluidsbelasting door railverkeer'. Indien aan dit soort gegevens een groter belang wordt toegekend en minder aan indirecte indicatoren is er een grotere kans dat overheidsgelden terecht komen in de wijken die daadwerkelijk met de grootste problemen te kampen hebben.

Sander Deijl (s.deijl@spijkenisse.nl) is werkzaam bij de gemeente Spijkenisse, team Stedelijke Ontwikkeling Dit artikel is gebaseerd op zijn masterscriptie aan de Universiteit Utrecht.

Literatuurselectie

- Dopheide, E. en J. Martinez (2007), Hoe Scoort Mijn Wijk? Rooilijn 40, nr. 5, pp. 338-343
- Marlet G. en C. van Woerkens (2007) Op weg naar early warning, omvang, oorzaak en ontwikkeling van problemen in de wijk, Utrecht: Stichting Atlas voor Gemeenten
- RIGO Research en Advies BV en Stichting Atlas voor Gemeenten (2008), De Leefbaarometer: Leefbaarheid in Nederlandse Wijken en Buurten Gemeten en Vergeleken. Rapportage Instrumentontwikkeling. Amsterdam/Utrecht: RIGO Research en Advies BV/Stichting Atlas voor Gemeenten
- Deijl, S. (2010) De ene wijk is de andere niet. Een vergelijking tussen het verval van twee Schiedamse wijken en een blik op de landelijke selectiecriteria, Masterthesis Stadsgeografie, Universiteit Utrecht
- Van Gent, W., W. Ostendorf en S. Musterd (2007), Van Probleemwijk naar Prachtwijk? Tijdschrift voor de Volkshuisvesting nr. 4, pp. 44-50

De Wallen: rechtvaardigheid of uitsluitingsplanologie?

AUTEURS Barend Wind & Ad Korf

FOTOGRAFIE mwchinese (Flickr)

De Amsterdamse Wallen worden in rap tempo getransformeerd in een interessante investeringszone, waar minder ruimte is voor prostitutie. De gemeente probeert vrouwenhandel, criminaliteit, witwaspraktijken en uitbuiting door middel van ruimtelijk beleid tegen te gaan. We vragen ons af in hoeverre dit beleid rechtvaardig en doeltreffend is.

Mediaspektakel

Tot een aantal jaar geleden hing er 's avonds een rode gloed over de Oudezijds Achterburgwal, de bekendste en grootste gracht in het Amsterdamse Wallengebied. De Walletpjes, onder toeristen bekend als The Red Light District, waren het symbool van de Nederlandse tolerantie, van het land zonder taboes. Dit imago verdwijnt meer en meer nu in de beeldvorming de nadruk komt te liggen op de excessen en uitwassen die er lijken plaats te vinden. Wethouder Lodewijk Asscher stelt in een interview in dagblad Trouw op 14 oktober 2011: "Het is een nationale vergissing dat onze omgang met prostitutie thuishoort in het rijtje vrijheid, blijheid en tolerantie. Dat strookt niet met de werkelijkheid." Hij doelt op de vrouwenhandel en uitbuiting die op grote schaal zouden voorkomen op de Wallen. Om de criminele infrastructuur in het gebied af te breken en Amsterdam een aantrekkelijke entree te geven, initieerde de gemeente in 2007 coalitieproject 1012, genoemd naar de postcode waarin het Wallengebied gelegen is. Inmiddels is er veel gebeurd. Het aantal prostitutieramen is behoorlijk teruggebracht en de openbare ruimte ondergaat een facelift waarbij kademuren, bestrating en verlichting zijn vervangen. Daarnaast zijn er de afgelopen paar jaar talloze papers, rapporten en krantenartikelen over dit gebied verschenen. Zowel het kamp van de voor- als van de tegenstanders heeft een web van artikelen en documenten gespannen dat hun eigen visie onderbouwt en ondersteunt. De ruimtelijke aanpak van mensenhandel, uitbuiting en criminaliteit

lijkt op het eerste gezicht een zegen voor de stad. Een project waar je niet tegen kunt zijn en een voorbeeld van rechtvaardige stadsplanning. In dit artikel willen we laten zien dat het beleid qua uitkomsten en proces veel minder op rechtvaardigheid is gericht dan het lijkt. Sterker nog, de gemeente lijkt een vorm van planologie te hanteren waarbij bepaalde groepen in onderhandelingen strategisch buitenspel worden gezet.

Hoe het Wallenproject werkelijk verloopt, bleek uit interviews met verschillende betrokkenen in het gebied: van seksondernemers tot coffeeshophouders en eigenaren van gokautomaathallen. Ook spraken we met verantwoordelijke ambtenaren van de gemeente. Zo zijn we erachter gekomen waar rechtvaardige stadsplanning verzandt in uitsluitingsplanologie.

Wat gebeurt er op de Wallen?

Project 1012 beslaat een groter gebied dan alleen de Wallen. Het postcodegebied strekt zich uit over geheel middeleeuws Amsterdam. Het is (vanuit het Centraal Station gezien) de entree van de stad. De ontwikkelingen in het Wallengebied springen echter het meest in het oog en zijn het sterkst gepolitiseerd. Voor de start van het coalitieproject waren er in het gebied 477 ramen voor prostitutie te vinden. De plannen streven ernaar dit aantal te verlagen naar 293. Ook het aantal coffeeshops wordt verminderd, van 76 naar vijftig. De derde belangrijke branche waar het beleid op focust, is de gok- en speelhallenindustrie. Op de Wallen zijn vijf van deze voorzieningen te vinden en het streven is dit aantal te verlagen. Om functieveranderingen te bewerkstelligen, stimuleert de gemeente woningbouwcorporaties panden in het gebied op te kopen. De corporaties doen hiertoe een bod boven de werkelijke waarde van het pand. Vervolgens wijzigt de gemeente de functie van het pand in het bestemmingsplan en compenseert ze de corporatie voor de geleden schade. Tevens richt het coalitieproject zich op het terugdringen van het aantal minisupermarkten, wisselkantoren en seksshops. De

hoofdrede die de gemeente hiervoor aandraagt in beleidsdocumenten zoals 'toekomstbeeld 1012', is het ontmantelen van de criminele infrastructuur. Hiervoor moeten functies die gevoelig zijn voor criminele activiteiten in aantal teruggebracht worden. De bovengenoemde activiteiten worden allemaal als criminogeen gezien. Er moet echter worden opgemerkt dat coffeeshops per definitie criminogeen zijn omdat men onder invloed van het Nederlandse gedoogbeleid wiet en hasj moet inkopen 'via de achterdeur'.

Waar komt het idee vandaan?

Het idee dat er 'iets moet gebeuren op de Wallen' is al oud. De inhoud van de gewenste verandering verschilt echter van tijd tot tijd. In de jaren zeventig werd het Wallengebied overheerst door criminelen en was het zelfs een no-go area voor de politie. Sindsdien is er veel veranderd en verbeterd. De blik op de Wallen lijkt sterk samen te vallen met het paradigma rond prostitutie. Seksonderner Jan Broers vat dit samen: "Vroeger waren we er als Nederlanders trots op dat prostituees in humane omstandigheden achter een raam konden werken, nu keuren veel mensen het af." De politiek volgt het paradigma, maar vormt dit ook.

Net als de politieke agenda, verandert ook de onderzoeksagenda. Dit is vaak een noodzakelijke voorwaarde omdat beleid gebaseerd is op deze onderzoeken. Seksonderner Jan Broers stelt: "Met het Van Traa rapport is de ellende begonnen." Dat rapport is uitgevoerd door de parlementaire enquêtecommissie inzake opsporingsmethoden in 1994 en kwam tot de conclusie dat er in de prostitutiesector in Amsterdam georganiseerde vrouwenhandel voorkwam. Men stelt dat op dat moment buitenlandse bendes in toenemende mate de rol van de Amsterdamse 'penose' (onderwereld) overnamen, wat tot grotere spanningen en meer geweld leidde. Uit de nasleep van het Van Traa rapport, dat zich overigens op heel Nederland richtte, is de wet BIBOB (bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur) voortgekomen. Deze wet maakt het mogelijk om, bij verdenking van betrokkenheid bij criminele activiteiten of netwerken, ondernemers te screenen op het moment dat zij een vergunning aanvragen of willen verlengen. De commissie Van Traa concludeerde namelijk dat criminele organisaties door middel van bonafide bedrijven zwart geld witwasten. Hiervoor hebben zij

De Wallen in Amsterdam

vergunningen en soms zelfs subsidies nodig. BIBOB-procedures zijn omstrede omdat ze gestart kunnen worden op basis van anonieme verdenkingen en er gebruik gemaakt wordt van 'omgekeerde bewijslast'. De ondernemers moeten dus bewijzen dat ze onschuldig zijn.

Vanwege de conclusies van het Van Traa rapport heeft de gemeente Amsterdam sinds 1994 veel beleid gevoerd dat erop gericht is het Wallengebied te ontdoen van (zware) criminaliteit, vrouwenhandel en drugshandel. Dit beleid was vrij succesvol. Om het 1012 project doorgang te laten vinden, moest de situatie opnieuw in kaart gebracht worden. In 2011 verscheen daarom het Emergo rapport over prostitutie in Amsterdam, dat de belangrijkste onderbouwing vormt van het huidige Wallenbeleid. Marcel Kaatee, eigenaar van een speelautomatenhal in het gebied, noemt dit nieuwe rapport "lachwekkend en niet op feiten gebaseerd. Het staat vol met suggesties." Voor een door de gemeente als malafide bestempelde ondernemer ligt deze houding voor de hand. Hij lijkt echter gelijk te hebben. Lezing van het Emergo rapport laat namelijk zien dat de problemen in het Wallengebied niet zo groot zijn. De auteurs stellen "Wanneer bovenstaande schetsen van de zware (georganiseerde) misdaad in de binnenstad van Amsterdam worden afgezet tegen de voordien opgeroepen algemene beelden van zware (georganiseerde) misdaad in (binnen)steden, dan kan met reden worden beweerd dat in deze binnenstad geen sprake is van een of meer criminele groepen die hier het hele maatschappelijk leven op een maffiose manier controleren."

Het Wallenbeleid lijkt ingegeven door een streven naar economische groei

Toch verwachten de schrijvers van het rapport dat de materiële infrastructuur van de criminogene branches malafide is. Aantonen kan men dit niet. Daarbij wijst ander onderzoek erop dat binnensteden zich hier juist steeds minder voor lenen. Emergo loopt vast op overhaaste generalisaties en een ondoorzichtige conceptie van het begrip criminogeen, waarbij feiten en beeldvorming door elkaar lijken te lopen.

Hoe project 1012 verkocht wordt

Dat hun ondernemingen als criminogeen bestempeld worden, leidt onder verschillende ondernemers tot onbegrip. Michael Veling, de woordvoerder voor de bond van cannabisdetailisten verklaart: "Sexshops, maar ook pizzaverkopers worden criminogeen genoemd. Zij zouden naar de rechter moeten stappen, want dit is aantasting van hun goede naam en dus laster of smaad." Het concept 'criminogeen' blijkt zeer krachtig. Het sluit aan bij de beeldvorming over het gebied bestaat, versterkt dit en vergemakkelijkt de uitvoer van beleid. Verschillende ondernemers in het gebied hebben het idee dat de gemeente zich actief bemoeit met de beeldvorming rond het Wallenproject. Zij stellen dat de gemeente veel lijntjes heeft met de

pers, die graag een primeur wil publiceren rond dit mediagenieke stukje Amsterdam.

Laurens Buijs heeft in zijn rapport 'macht op de Wallen' onderzocht hoe de gemeente draagvlak creëert voor haar beleid aangaande project 1012. Hij komt tot eenzelfde conclusie. De auteur stelt dat er drie belangrijke frames samenkomen waarmee het benodigde beeld van het gebied geschetst wordt: de metropool, witwaspraktijken en vrouwenhandel. Het eerste frame geeft de context aan waarbinnen het project plaatsvindt en roept het beeld op dat de Wallen meer een deel van deze dynamische metropool zou kunnen worden door hoogwaardige voorzieningen aan te trekken. De andere frames roepen negatieve emoties op bij het Wallengebied en rechtvaardigen BIBOB-procedures. In dit rapport komt naar voren dat deze drie beelden veelvuldig door de media naar buiten worden gebracht en dat de gemeente hier actief voor lobbyt. Daarnaast gebruikt de gemeente eigen informatiekanaalen om dit beeld naar buiten te brengen.

Rechtvaardigheid of uitsluitingsplanologie?

Susan Fainstein (zie het interview met haar in deze AGORA) vindt dat planologen en politici zich de laatste jaren te veel blindgestaard hebben op economische groei waardoor een menselijkere samenleving verder buiten handbereik is gekomen. Ze stelt dat planologie zonder ideologie lege plannenmakerij wordt. Drie kernwaarden staan centraal in haar ideaaltipe van de rechtvaardige stad; gelijkheid, diversiteit en democratie. Aangezien project 1012 door de gemeente uitdrukkelijk gepromoot is als een project dat bijdraagt aan de rechtvaardige stad, is het interessant dit project langs haar meetlat te leggen.

Te beginnen bij de waarde gelijkheid. Aalbers en Deinema laten in het AGORA themanummer over prostitutie van 2009 zien dat er van rechtvaardige stadsplanning in project 1012 nauwelijks sprake is. Ze onthullen dat het feitelijke doel de uitrol van een publiek-private groeicoalitie lijkt te zijn: Het Wallengebied kan door haar locatie, authentieke karakter en huidige prijsniveau een enorme waardestijging doormaken. Dit zal leiden tot gentrification-processen in de buurt. Het is voor steden aantrekkelijk dergelijke groeicoalities aan te gaan, omdat de gemeente zal profiteren van een waardestijging. Ten eerste levert het aantrekken van hoogwaardige bedrijvigheid indirect geld op en ten tweede zal zich een stijging in de WOZ-waarde van het gebied voordoen. Dit beleid lijkt dus te zijn ingegeven door een streven naar economische groei, in plaats van rechtvaardigheid. De gemeente propageert de rommelige overgangssituatie waarin een mix van gebruikers en voorzieningen zal ontstaan, maar in werkelijkheid lijkt postcodegebied 1012 vooral ruimte te willen bieden aan 'hoogwaardige' voorzieningen. Het gentrification-proces is reeds begonnen en aangezien een groot deel van de woningvoorraad in het Wallengebied tot het vrije sector huur- of koopsegment gerekend kan worden, zal de bevolking binnen afzienbare tijd overwegend hoger opgeleid en kapitaalkrachtig zijn. Hierdoor komt ook de waarde diversiteit onder druk te staan. Michael Veling verwoordt dit als volgt: "De nieuwe bewoners zijn yuppen die regelmatig een bruisend weekendje Barcelona

boeken, daar op een terrasje alle drukte waarderen en als ze thuiskomen klagen over de herrie van het café naast hun huis." Door dit verdringingsproces is er steeds minder ruimte voor kwetsbare groepen. Aalbers en Deinema hebben er al op gewezen dat een deel van de prostitutie zich verplaatst naar andere, moeilijker te controleren ruimtes. Ook andere rapporten en artikelen wijzen erop dat de prostitutiebranche niet kleiner wordt nu men het aantal ramen op de Wallen terugdringt. Zo stellen de auteurs van het rapport 'een kwetsbaar beroep' bijvoorbeeld dat de meeste prostituees in de sector werkzaam blijven als hun raam gesloten wordt. In de media wordt gevreesd voor meer concurrentie tussen prostituees. Een van de seksondernemers vertelt: "Hotels hebben al geklaagd dat prostituees er hun diensten verlenen." Geconcludeerd kan worden dat project 1012 kwetsbare groepen verder marginaliseert. Dit proces wordt versterkt door het politieke systeem. Bewoners hebben meer invloed op het beleid omdat zij relatief goed georganiseerd zijn en de electorale basis vormen van de partijen in de (stadsdeel)raad. Het merendeel van de gebruikers is toerist en dus te vinden op een hoger, zelfs internationaal schaalniveau. Het is aantrekkelijk om de voordelen van beleid neer te laten komen bij de goed georganiseerde bewoners. Zij vrezen vaak heel andere problemen dan het Wallenproject aanpakt, zoals geluidsoverlast en zwerfvuil. Het is binnen coalitieproject 1012 de bedoeling dat niet geluidsoverlast, maar criminaliteit verholpen wordt. Volgens de bordeelhouders zorgen hun ondernemingen juist voor veel minder overlast dan horecavoorzieningen.

Qua uitkomst lijkt project 1012 dus vooral op economische groei gericht, in plaats van op gelijkheid of diversiteit. Een democratisch besluitvormingsproces is voor Fainstein de derde kernwaarde van een rechtvaardige stad. De verschillende ondernemers geven aan dat de gemeente heel selectief naar draagvlak heeft gezocht.

Project 2012 marginaliseert kwetsbare groepen nog verder

Seksondernemer Jan Broers vertelt "Omdat sommige ondernemers het stempel 'criminogeen' opgedrukt hebben gekregen, werden ze buiten de belangenverenigingen gehouden." Ook Laurens Buijs komt tot soortgelijke conclusies. Hij stelt dat de gemeente door sterke framing heeft bijgedragen aan de uitsluiting van belanghebbenden in het inspraakproces.

Veel van de gesproken ondernemers geven aan zich machteloos te voelen ten opzichte van de gemeente Amsterdam. De assistent projectleider van 1012 erkent dit probleem. Ze stelt: "Voor veel mensen is de gemeente een vierkoppig monster. Het is moeilijk met één stem te spreken omdat verschillende afdelingen met delen van het project bezig zijn". Op het eerste gezicht is het daarom raar dat de ondernemers die verwachten door het plan gedupeerd te worden, zich nauwelijks verenigd hebben. De initiatieven die van de grond zijn gekomen zijn een zachte dood gestorven. Toch is dat niet verwonderlijk. De belangen binnen project 1012 zijn per branche

uiteenlopend. Iedere sector heeft te maken met een andere procedure. De woordvoerder voor de bond van cannabisdetailisten, geeft bijvoorbeeld aan dat de seksentrepreneurs zich helemaal niet hoeven te verdedigen. Zij hebben veel rechten omdat de grond en het pand hun eigendom zijn. Het is hun individuele keuze of ze het offer you can't refuse van de gemeente aannemen.

De gemeente zet grof geschut in om het 1012-beleid te verwezenlijken. Een van deze zwaarste middelen is de veel gebruikte BIBOB-procedure. In het Wallengebied heeft een dergelijke procedure alleen in het geval van luxe seksclub Yab Yum tot definitieve sluiting geleid. In alle andere gevallen hebben ondernemers lang op vergunningen moeten wachten. Zij hebben veel tijd moeten vrijmaken hun onschuld te bewijzen. Verschillende ondernemers hebben aangegeven dat deze bestaansonzekerheid ertoe heeft bijgedragen dat collega's het offer you can't refuse van woningbouwcorporaties hebben aangenomen voor een te lage prijs. De structurele machtsverschillen leiden tot gevoelens van machteloosheid bij gestigmatiseerde actoren. De gemeente heeft zich stevig in het project vastgebeten en zet een combinatie van zware pressiemiddelen en gestuurde beeldvorming in om haar doelen te bereiken. De gemeente monopoliseert het idee van 'rechtvaardigheid' maar behandelt tegelijkertijd kwetsbare groepen minder rechtvaardig.

Hoe nu verder?

Duidelijk is dat er iets wringt. De gemeente stelt criminaliteit, witwaspraktijken, uitbuiting en vrouwenhandel te willen oplossen. Daarnaast wil ze de entree van de stad verfraaien en hoogwaardige investeringen stimuleren. Op het eerste gezicht lijken de doelen van het huidige beleid gericht op rechtvaardigheid en zo wordt het ook aan de bevolking gepromoot. Als we kijken wat er werkelijk gebeurt, lijkt de uitkomst vooral de uitrol van een publiek-private groeicoalitie te zijn. De buurt verandert in een interessante investeringszone en er doen zich gentrificatie processen voor. In de uitvoer worden de structurele machtsverschillen tussen de ondernemers en de gemeente handig gebruikt waardoor het proces bestempeld kan worden als 'uitsluitingsplanologie'.

Het lijkt erop dat de twee doelen van het project, het verfraaien van de entree van de stad en het tegengaan van criminaliteit en vrouwenhandel, niet in hetzelfde project gerealiseerd kunnen worden. De groeicoalitie marginaliseert de positie van prostituees. Na sluiting van ramen zal het aantal sekswerkers hoogstwaarschijnlijk niet afnemen, waardoor zich verplaatsingseffecten zullen voordoen. De sector zal dan minder controleerbaar worden. De positie van prostituees kan verbeterd worden door ondersteuning en monitoring. Als er instituties bestaan die de veiligheid van deze vrouwen garanderen, staan pooiers buitenspel. Dit is echter alleen mogelijk wanneer de prostitutiesector zichtbaar blijft in het straatbeeld. De gemeente Amsterdam moet zichzelf de vraag stellen welke van de impliciete doelen van project 1012 prevaleren. Als men criminaliteit, witwaspraktijken, uitbuiting en vrouwenhandel wil tegengaan, kan men beter kiezen voor een vorm van rechtvaardige stadsplanning waarbij ook kwetsbare groepen op rechtvaardige wijze behandeld worden. Betalen we, als de groeicoalitie verder wordt uitgerold,

niet heel veel geld om het werkelijke probleem onzichtbaar te maken?

Barend Wind (Barend_wind@hotmail.com) is masterstudent sociale geografie en sociologie aan de Universiteit van Amsterdam en schreef dit artikel naar aanleiding van zijn ervaringen tijdens de organisatie van het ASAP symposium over de rechtvaardige stad in februari 2011. Ad Korf (Ad.korf@gmail.com) is bachelorstudent sociale geografie en planologie aan de Universiteit van Amsterdam en schreef dit artikel naar aanleiding van zijn leeronderzoek planologie over project 1012.

Literatuurselectie

- Aalbers, M. & Deinema, M. (2009) Ruimtelijke effecten van twee eeuwen prostitutiebeleid. *Agora*, 25(3), 14-17.
- Aalbers, M. & Deinema, M. (2009) Placing Prostitution: The spatial-sexual order of Amsterdam and its Growth Coalition [online] http://uva.academia.edu/MichaëlDeinema/Papers/575631/Placing_Prostitution_Formalizing_the_Spatial-Sexual_Order_of_Amsterdam
- Buijs e.a. (2009) Macht op de Wallen, een discoursanalyse van Coalitieproject 1012. [online] <http://bachelors.socsci.uva.nl/pol/MachtopdeWallen.pdf>
- Fainstein, S. (2010) *The Just City*. New York: Cornell University Press
- Fijnaut, C. & Bovenkerk, F. (1996) Parlementaire Enquêtecommissie Opsporingsmethoden Inzake opsporing; enquête opsporingsmethoden, Bijlage XI: deelonderzoek IV Onderzoeksgroep Fijnaut: De georganiseerde criminaliteit in Nederland: Een analyse van de situatie in Amsterdam – Een analyse van de situatie in Enschede, Nijmegen en Arnhem. Tweede Kamer 1995-1996, 24 072, nr. 20
- Gemeente Amsterdam & Stadsdeel Centrum (2009) Hart van Amsterdam, Strategienota Coalitieproject 1012 Versie besluitvormingsronde [online] <http://www.centrum.amsterdam.nl/publish/pages/251424/strategienota1012versiebesluitvorming11.pdf>
- Projectgroep Emergo (2011) Emergo: De gemeenschappelijke aanpak van zware (georganiseerde) criminaliteit in het hart van Amsterdam. Amsterdam: Boom.
- Uitermark, J. (2011) Amsterdam, een rechtvaardige stad? [online] <http://www.d4net.nl/node/873>
- Unger, B., Ferwerda, J. & Trouw, J. (2010) Detecting criminal investments in the Dutch real estate sector, Den Haag, ministerie van Financiën, 2010
- Wijk, A. Van e.a. (2010) Kwetsbaar beroep: Een onderzoek naar de prostitutiebranche in Amsterdam [online] http://www.prostitutie.nl/fileadmin/nl/0._Home/teaser_1/pdf/Samenvatting_Kwetsbaar_beroep.pdf

Reactie

Kernwaarden anders benaderd

AUTEUR Gijs Goosen

In het artikel van Barend Wind en Ad Korf wordt het project 1012 bekeken door de bril van 'een rechtvaardige stad'. De auteurs leggen het project langs de meetlat van de, voor dat ideaal-type kenmerkende, begrippen gelijkheid, diversiteit en democratie. De één-twee-drie-conclusie van de auteurs is dat het project niet aan deze kernwaarden toekomt en dus eerder gekenmerkt moet worden als 'uitsluitingsplanologie'.

Het opgevoerde paradigma van 'een rechtvaardige stad' is een prikkelende manier om naar het project te kijken. De kernwaarden zijn echter containerbegrippen, die vanuit verschillende gezichtspunten kunnen worden 'gevuld'. De auteurs doen dat door de waarden te bezien vanuit een beperkte selectie opgevoerde belanghebbenden. Tegen deze manier van kijken wil ik een andere benadering van de kernwaarden aanbieden.

Democratie: de opgave van een democratie is om een, voor de samenleving in zijn geheel, zo goed mogelijke afweging van verschillende belangen te maken. Daarbij ligt het primaat bij de politiek, die de samenleving vertegenwoordigt en meebeweegt met het gevoel in die samenleving. Standpunten van twintig jaar geleden worden nu anders bezien. Zo kan tolerantie als dominante leidraad ('alles moet kunnen') veranderen in een zero-tolerance benadering ('paal en perk'). Het gemeentelijk beleid ten aanzien van een gebied als de Wallen is in die zin meeveranderd. Preventie en aanpak van criminaliteit zijn veel belangrijkere thema's geworden en dit heeft onvermijdelijk effect op branches die tegen criminaliteit aanschurken of onder invloed kunnen staan van criminaliteit (de criminogene branches). Het project 1012 is daar een uitvloeisel van. Vanuit de door de gemeenteraad onderschreven visie van het Van Traa team 'Grenzen aan de Handhaving' (2007), is de Strategienota Coalitieproject 1012 opgesteld, waarin het beleidskader voor de ruimtelijke aanpak uiteengezet is. Zoals gebruikelijk én noodzakelijk is bij dergelijk ingrijpend voorgenomen beleid, zijn in 2008 en 2009 consultatierondes en een zeer uitgebreid participatietraject georganiseerd waarin met werkelijk alle belanghebbenden gesproken is. De politiek is uitvoerig geïnformeerd over dit traject voordat, na ampele discussies in de stadsdeelraad en de gemeenteraad waarbij iedereen dezelfde inspraak- en beïnvloedingsmogelijkheden ter beschikking stonden, de nota bijna unaniem werd

vastgesteld. Ook na deze vaststelling wordt de uitvoering van het project kritisch gevolgd door de politiek, waarbij ook de in het artikel van Wind en Korf opgevoerde belanghebbenden ruim gebruik maken van hun beïnvloedingsmogelijkheden. Vanuit dit gezichtspunt voldoet het project aan de kernwaarde democratie. Gelijkheid: door de terugdringing van de criminele infrastructuur wordt het gebied weer toegankelijk voor bonafide ondernemers en investeerders voor wie het gebied tot voor kort ontoegankelijk was door prijsopdrijvende, grootschalige witwaspraktijken en een dominante monocultuur gericht op één type toerist. Door het ingrijpen van project 1012 ontstaan aldus gelijkere kansen voor meer typen ondernemers. Door de introductie van andere functies, die overigens niet per se chic hoeven te zijn, worden er meer verschillende mensen het gebied ingetrokken en vermindert de overlast van de thans nog dominante toeristen. Daar profiteren de huidige bewoners ook weer van. Gelijkheid in de zin van gelijke positie en gelijke kansen, neemt volgens deze redenering dus toe.

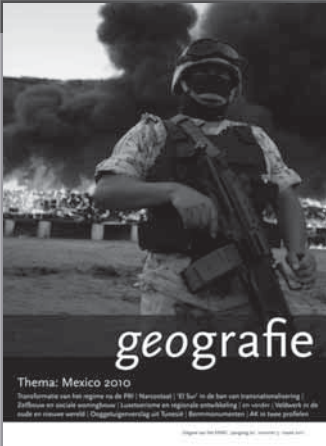
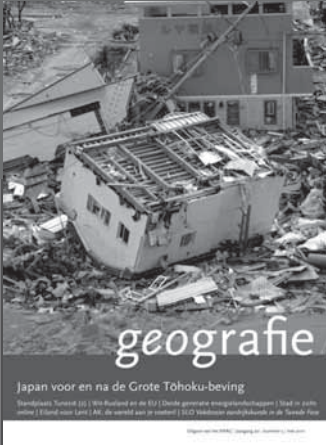
Diversiteit: het is juist de doelstelling van het project 1012 om de monocultuur van criminogene branches terug te dringen door transformatie en aankoop van panden en de introductie en facilitering van andere functies. Diversiteit is waar het om gaat in het project: een mix van chic en louche, groot en klein, duur en goedkoop. De resultaten tot nu toe laten dat ook zien: gewone winkels en nieuwe hotels op het Damrak, nieuwe grote winkelontwikkelingen aan het Rokin, nieuwe restaurants, modeontwerpers en ontwerp bureaus op de Wallen, en woningontwikkeling in het hele gebied.

Door deze bril gezien, gaat de mening van de auteurs te kort door de bocht. Nadat het gebied jarenlang aan zichzelf is overgelaten en daarmee de bewoners van het gebied (en de prostituees) genegeerd zijn, de bonafide ondernemers langzaam aan verdreven zijn en de Amsterdammers zich er ook niet meer thuis voelde, heeft het postcodegebied nu weer volop belangstelling en wordt het weer als een voor iedereen waardevol gebied ervaren. In deze zin zou zelfs eerder geconcludeerd kunnen worden dat hier sprake is van 'omarmingsplanologie' dan van 'uitsluitingsplanologie'.

Gijs Goosen is senior projectmanager bij Coalitieproject 1012.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten | reisverhalen | opinies | achtergrondinformatie | recensies | columns | geografische agenda | interviews | nieuwsberichten | boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 33,50 per jaar, aio's en oio's betalen € 69,50 (normale prijs € 93,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel 030 236 12 02 voor een abonnement. Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAG

Het Vlaamse platteland

AUTEUR Wouter Bervoets

Waar de vorige AGORA focuste op het Nederlandse platteland, kijken we deze keer naar haar Vlaamse tegenhanger. Inmiddels berucht is de uitspraak van de Nederlandse minister Schultz van Haegen, dat het Nederlandse platteland baat zou kunnen hebben bij het vrijere verstedelijkingsmodel van Vlaanderen. Maar zijn de twee eigenlijk wel te vergelijken?

Al kijkt Nederland dus vandaag geïnspireerd naar Vlaanderen voor haar ruimtelijke ordening, in Vlaanderen werd de voorbije decennia vooral naar Nederland gekeken. Voor de opmaak van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen lieten de makers zich sterk inspireren door de Vierde Nota in Nederland. Leentjebuurspelen bij elkaar is echter geen evidentie. De duidelijke scheiding tussen stad en platteland die Nederland kenmerkt is immers totaal tegengesteld aan het sterk verspreide bebouwingspatroon in Vlaanderen. Het Vlaamse platteland is door de versnipperde ruimtelijke ordening dan ook veel minder eenduidig dan haar Nederlandse tegenhanger. Enkel de meer perifere gebieden weten zich in zekere mate gevrijwaard van de landelijke verstedelijkingsdruk. De verschillende historische ontwikkelingen van beide landen maken het onmogelijk de Vlaamse conditie zomaar op de Nederlandse conditie toe te passen of omgekeerd. In Nederland is er omwille van de topografie altijd een grote behoefte geweest aan een sterk geplande ruimtelijke ordening. In 1900 werd de Waterstaatswet goedgekeurd om de waterhuishouding van Nederland te regelen. Hiermee kreeg het instituut Waterstaat de macht om de beslissingen van lagere overheden inzake ruimtelijke ordening ongedaan te maken. Het optreden van dit instituut zorgde ervoor dat grote stukken van Nederland onbebouwd bleven en dat het occupatiepatroon tot vandaag sterk getypeerd wordt door een concentratie van bebouwing in dorpen

en steden met daartussen open landbouwgebied. In Vlaanderen zijn dergelijke natuurlijke beperkingen of een algemeen planningsinstrument nooit echt aanwezig geweest. Reeds voor de industrialisering werd de Vlaamse regio gekenmerkt door een dicht netwerk van nederzettingen met hier en daar zelfs al lintbebouwing. Met de industrialisering voerden de veeleer Katholiek geïnspireerde machthebbers in Vlaanderen resoluut een antistedelijk beleid. Vandaag heeft de bebouwing zich in grote delen van Vlaanderen zodanig verspreid dat van een tegenstelling tussen stad en platteland geen sprake meer is. De strikte scheiding tussen stad en platteland is geëvolueerd naar een gelijktijdige aanwezigheid van beide.

In 1997 trachtte het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen onder het motto 'Vlaanderen Open en Stedelijk' en met Nederland als grote voorbeeld de verstedelijking van het platteland tegen te gaan. Maar visie en resultaat willen wel eens verschillen. Door de beleidsinzet op de stedelijke gebieden werd de verstedelijking van de open ruimte weliswaar afgeremd, maar de druk op de open ruimte bleef groot. De vooropgestelde trendbreuk inzake wonen – zestig procent van de nieuwe woningen te realiseren in stedelijk gebied versus veertig procent in buitengebied – werd bijvoorbeeld niet gehaald. Ook de trend van kleine, verspreid over Vlaanderen liggende bedrijventerreinen werd niet doorbroken. Dit is ook moeilijk met een Ruimtelijk Structuurplan dat 156 van de 308 gemeenten in Vlaanderen als economisch knooppunt aanduidt. Deze gemeenten ontwikkelen elk omwille van financiële redenen eigen bedrijventerreinen. Stad en platteland blijven vandaag in Vlaanderen naar elkaar toegroeien. De vraag is maar in welke mate het Vlaamse platteland hiervan profiteert. Waar sommige landelijke dorpskernen zich vandaag overgeven aan appartementsbouw, kwijnen andere minder aantrekkelijke of meer perifeer gelegen dorpskernen weg. Tussen de landelijke woning en het landelijk gelegen bedrijventerrein willen op de lokale wegen ook wel eens files ontstaan.

Om de bevolking 'onder de kerktoren' te houden werd geïnvesteerd in goedkope plattelandswoningen en een dicht buurtspoorwegnetwerk voor de pendelende arbeiders

In de thema artikelen van deze AGORA zoomen we alvast nog iets dieper in op het Vlaamse platteland. Het artikel van Wouter Bervoets en Marijn van de Weijer analyseert het fenomeen van landelijk wonen in Vlaanderen. Net als in Nederland stuurt ook in Vlaanderen de 'rurale idylle' tot op heden de verstedelijking van het platteland aan. De belangen van de verschillende bewonersgroepen – oorspronkelijke dorpelingen en ingeweken stedelingen – staan echter vaak haaks op elkaar. Stedelijke inwijkelingen

zoeken tijdens hun periode 'buiten' vooral rust en privacy: het verzet tegen transformaties van de landelijke woonomgeving is bij hen dan ook groot. Het Vlaamse woonmodel, oorspronkelijk ontwikkeld om mensen in hun landelijke gemeenschap levenslang geworteld te houden, is vandaag geworden tot een model met 'landelijk wonen' als een inwisselbaar consumptieproduct beperkt tot slechts één fase in de hele wooncarrière. Het Vlaamse platteland wordt hierdoor geconfronteerd met een complex bestand van tijdelijke belangen die een duurzame ontwikkeling in de weg staan.

Net als in Nederland stuurt ook in Vlaanderen de 'rurale idylle' de verstedelijking van het platteland aan

In het artikel van Nick Schuermans, Lies Messely en Evy Mettenpenningen wordt het fenomeen van de 'streekvermarketing' besproken. Parallel aan de 'citymarketing' prijzen de landelijke regio's zich vandaag ook in de markt door te focussen op hun lokale eigenheid. Deze bijdrage tracht het schaalfetisjisme in de debatten rond regionale identiteit, regionale ontwikkeling en regionale concurrentie te overstijgen. Aan de regionale concurrentie zijn immers niet alleen negatieve gevolgen verbonden tussen landelijke streken en steden, maar ook tussen streken en gemeentes onderling. Altijd zijn er winnaars en verliezers, in een duurzaam plattelandsbeleid heeft het dan ook geen zin om regio's, steden en gemeenten elkaar te laten beconcurreren. De auteurs wijzen, als alternatief voor de concurrentiestrijd, op de mogelijkheden van samenwerkingsverbanden tussen actoren op verschillende schaalniveaus.

De bijdrage van Joeri De Cremer ten slotte focust op de ideologische breuklijn tussen stad en platteland op vlak van onderwijs én stemgedrag. Het katholieke onderwijs domineert in aanbod vandaag nog steeds de plattelandsgemeenten, terwijl het levensbeschouwelijk neutrale gemeenschapsonderwijs vooral sterk staat in de steden. De geografie van het secundair onderwijs vertoont sterke gelijkenissen met de electorale geografie: in de plattelandsgemeenten zijn de christendemocraten vaak de grootste formatie, in de steden daarentegen voeren eerder socialisten en liberalen het bewind. Stad en platteland mogen in Vlaanderen dan wel nauw vervlochten zijn, deze historische gegroeide tegenstelling blijft tot op heden overeind. Levensbeschouwelijke elementen lijken in het katholiek onderwijs vandaag echter steeds minder belangrijk te worden waardoor de verschillen tussen beide onderwijsnetten ook steeds kleiner worden. Het Vlaamse verstedelijkingsmodel mag de fysieke tegenstelling tussen stad en platteland dan wel grotendeels hebben uitgewist, in de hoofden van zowel bevolking als beleidsmakers blijft de tegenstelling een sterke invloed hebben. De 'rurale idylle' stuurt nog steeds de verstedelijking van het platteland aan, het platteland prijst zichzelf nog steeds in de markt als tegenhanger van de

stad en ook de ideologische breuklijn tussen stad en platteland op vlak van onderwijs en stemgedrag blijkt nog steeds sterk aanwezig te zijn. Deze AGORA stelt dus de perceptie bij dat Stad en Platteland in Vlaanderen volledig vervlochten zijn, net zoals de vorige AGORA de perceptie bijstelde dat Stad en Platteland in Nederland afzonderlijke en tegengestelde entiteiten zouden zijn. De Nederlandse planningstraditie, waarvan de Vierde en vooral de nooit uitgevoerde Vijfde Nota de symbolen zijn, is het afgelopen decennium vervangen door een veel meer 'laissez faire' beleid. De Nota Ruimte en de nieuwe Wet ruimtelijke ordening laten onder het motto 'Decentraal wat kan, centraal wat moet' een steeds verdere terugtrekking van de centrale overheid in het ruimtelijk beleid zien. Een principe dat sterk aansluit bij de Vlaamse planningstraditie waarin het subsidiariteitsbeginsel reeds lang een centrale rol speelt. Nederland en Vlaanderen lijken inzake ruimtelijk beleid dus steeds meer op elkaar te gaan lijken. Maar hoewel het diffuse Vlaamse landschap onmiskenbaar ook haar kwaliteiten heeft, toch is het inzake duurzame ruimtelijke ontwikkeling zeker geen voorbeeld. Een ondoordachte overname van het Vlaamse verstedelijkingsmodel is dus ook geen gegarandeerde succesformule voor het Nederlandse platteland.

Wouter Bervoets (Wouter.Bervoets@asro.kuleuven.be) is Master in de Architectuur en Master in de Stedenbouw, en als doctoraatsonderzoeker verbonden aan het departement ASRO van de KU Leuven voor het onderzoeksproject 'Onderbezette grote woningen in Vlaanderen'. Daarnaast is hij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Bontje, M. (2001) The challenge of planned urbanisation., Urbanisation and national urbanisation policy in the Netherlands in a Northwest-European perspective. PhD thesis: University of Amsterdam.
- Braem, R. (2010) Het lelijkste land ter wereld [1968], Brussel: ASP.
- Cammen, H. van der & L. de Klerk (2003) Ruimtelijke ordening, van grachtengordel tot VINEX-Wijk. Utrecht: Het Spectrum.
- De Geyter, X. (2002) After-Sprawl. Onderzoek naar de hedendaagse stad, Rotterdam: NAI Uitgevers.
- De Meulder, B., Schreurs, J., Cock, A. & Notteboom, B. (1999) Sleutelen aan het Belgische stadslandschap, Oase, 52, pp. 78-113.
- Grietens, E. (2009) Vlaanderen in de knoop – Een uitweg uit de ruimtelijke wanorde, Brussel: ASP.
- Van den Broeck, J. (2005) In de ban van ruimte en beleid: relaas van een zoektocht, Ruimte en planning, 25(3-4), pp. 12-34.
- Vlaamse Overheid (1997) Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, Brussel: Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed.
- Voets, J., De Peuter, B., Vandekerckhove, B., De Decker, P., Broeckaert, D., Le Roy, M., Maes, P., Bervoets, W., van der Heijden, R., Blummel, P. (2010) Flexibel plan werd ambtelijk en juridisch, Ruimte, 2 (8), pp. 12-19.

Paradoxen van landelijk wonen in Vlaanderen

AUTEURS Wouter Bervoets & Marijn van de Weijer

ILLUSTRATIES Marijn van de Weijer

In Vlaanderen zijn stad en platteland in grote mate samengevloeid tot een diffuus landschap. Het wonen is historisch hecht verbonden met het platteland. In het licht van sociale, economische en ecologische uitdagingen wordt gezocht naar alternatieve ontwikkelingsscenario's. Deze bijdrage peilt het maatschappelijk draagvlak voor ruimtelijke transformaties van het Vlaamse platteland.

Wonen op het platteland is een wensbeeld dat verankerd is in de woonaspiraties van menig Vlaming, en dat op het individueel niveau gecultiveerd wordt in de vorm van een vrijstaande woning op een ruime kavel. Door toenemende welvaart en stimulering vanuit de overheid werd na de Tweede Wereldoorlog voor veel huishoudens het kopen of bouwen van een eigen woning op eigen grond een ideaal binnen handbereik. Aan de stijgende vraag naar dit woontype werd verspreid over het gehele Vlaams Gewest antwoord geboden. De voortschrijdende woningbouw heeft daardoor de landelijke dorpen grondig getransformeerd. Veelvuldig is al aangeduid dat dit woonmodel het risico op dichtslibbing en versnippering van het platteland in zich draagt (foto 1). Zo stelde Bob Van Reeth tijdens zijn mandaat als Vlaams bouwmeester 'Gebouwen horen in de stad, het platteland is voor koeien'. Achter deze ruimtelijke zorgen over de verrommeling liggen ook sociale, economische en ecologische uitdagingen. Deze hangen sterk samen met de vergrijzing en gezinsverdunding, waardoor de woningvraag verandert. Het bestaande aanbod van vrijstaande plattelandswoningen kan hieraan geen optimaal antwoord bieden. Of de bewoners van suburbane en landelijke gemeenten het eens zijn met deze stelling is echter maar de vraag. In dit artikel analyseren we het maatschappelijk draagvlak voor transformaties van de bestaande woningvoorraad en voor ontwikkelingsscenario's die een duurzame herontwikkeling van het buitengebied nastreven. Hiervoor steunen we op materiaal verzameld tijdens dertig woningbezoeken en bewonersin-

terviews in vijf suburbane en landelijke gemeenten - Lubbeek, Keerbergen, Alken, Retie en Wortegem-Petegem - verspreid over Vlaanderen. Uit de antwoorden blijkt hoe onveranderlijk populair de landelijke eengezinswoning nog altijd is, ook voor kleine en oudere huishoudens, hoewel er meer en meer alternatieven beschikbaar komen op de woningmarkt. Ondanks de ruime, bestaande woningvoorraad, blijft men ook verder bijbouwen en nieuwe verkavelingen plannen in buitengebied. Het draagvlak voor alternatieve ruimtelijke transformaties lijkt te verschillen tussen autochtone en ingeweken plattelandsbewoners. Aan de grond van deze meningsverschillen liggen tegenstrijdige belangen. Alvorens de resultaten van het veldwerk te analyseren, verdiepen we ons eerst op basis van bestaande literatuur in de specifieke context van het Vlaamse Platteland.

Ruimte, privacy en de auto voor de deur; het Vlaamse woonmodel

De vrijstaande woning is met een aandeel van 76% van de gehele woningvoorraad het belangrijkste woningtype in Vlaanderen. Deze woontypologie staat voor rust, privacy en bereikbaarheid in een groene omgeving. Vanuit de tuinstoel op de veranda kan uitgekeken worden op het bos, de appelboomgaard of de paardenwei. Bij het verlaten van de woning door de voordeur transformeert dit beeld echter vaak. Wat aan de achterzijde zorgvuldig toegedekt wordt met hagen komt aan de voorzijde confronterend aan het licht, in de vorm van de drukke steenweg en de naastliggende woningen, die veelal aaneen geregen zijn tot het notoire Vlaamse lint (foto 2 en 3).

De lintbebouwing combineert derhalve stedelijke en landelijke elementen. Het is niet voor niets dat het verstedelijkingsniveau van België is vastgesteld op 99.8%: Vlaanderen kan beschouwd worden als één grote stad, met overal woningen en fragmenten open ruimte er tussen in. Alleen de meer perifere gebieden, zoals bijvoorbeeld de Westhoek aan de Franse grens of de noordelijke Kempen aan de Nederlandse grens, weten zich in zekere mate gevrijwaard van de landelijke verstedelijkingsdruk. Het verspreide bebouwingspatroon is het gecombineerde resultaat van economische, fysische, en culturele aspecten. Verspreide bebouwing werd niet gepland, maar werd bewust mogelijk gemaakt ten gevolge van politieke beslissingen. Door 'landelijk wonen' haalbaar en betaalbaar te maken voor iedereen hoopte de overheid de Vlaming 'onder de kerktoren' te kunnen houden en de economische zelfredzaamheid van de bewoners te stimuleren.

Men betreurt dat naastliggende weilanden dreigen te worden volgebouwd, maar men vergeet gemakkelijk dat het eigen perceel ook recentelijk een weiland was

De bouw van de ferme werd iconisch voor de uitdijende periferieën; een moderne woning met alle comfort gebaseerd op een langgevel

Foto 1: verspreide bebouwing op het platteland, Alken (Limburg)

boerderij compleet met staldeur, dakkapel en veranda. Maar ook modernistische villa's, Engelse cottages, historiserende pastorijen en postmoderne composities van al de voornoemde stijlen dragen bij aan een versnipperd beeld, waarin weliswaar voor ieders woonbehoefte – en woonsmaak – zonder morren ruimte werd gemaakt. Door de ruimtelijke transformaties zijn begrippen als landelijk en stedelijk verwaterd, en vloeien samen tot een isotroop Vlaams landschap. Het contrast tussen het Nederlandse en Vlaamse platteland is dan ook groot. Het verschil in ruimtelijke ordening heeft er al vele malen tot geleid dat, op basis van vergelijkingen tussen Nederland en Vlaanderen, ieder zijn zegeningen geteld heeft. Maar het heeft ook geleid tot kruisbestuiving. Zo zag men in Nederland wel de poëzie in de Belgische kleinschalige woningbouwproductie, getuige het pleidooi voor het 'Wilde Wonen' van Carel Weeber.

Anderzijds hebben de Vlamingen hun Ruimtelijk Structuurplan gebaseerd op het Nederlands model, een nieuw ruimtelijk beleid dat streefde naar een 'Open en Stedelijk Vlaanderen' met vrijwaring van het buitengebied voor verdere verstedelijking. De visie van een 'Open en Stedelijk Vlaanderen' werd vertaald in de Gemeentelijke Ruimtelijke Structuurplannen. Deze documenten getuigen van gemeentelijke ambities om kleine kernen te verdichten, andere woningtypologieën te voorzien terwijl het eigen landelijke karakter behouden en versterkt wordt. Deze plannen sorteren echter niet immer het gewenste effect. Waar sommige dorpskernen zich overgeven aan de appartementenbouw en uit hun voegen barsten door de verstedelijkingsdruk, kwijnen andere minder aantrekkelijke of meer perifeer gelegen dorpskernen weg en worden woningen met leegstand bedreigd.

Naar een duurzame transformatie van het buitengebied

Met de economische, ecologische en sociale uitdagingen die zich vandaag stellen, dringt een ruimtelijke transformatie van het buitengebied zich op. Aan de hand van scenario's werd tijdens diepgaande interviews het draagvlak voor alternatieve ruimtelijke ontwikkelingen afgetast bij de bewoners van vrijstaande woningen in landelijke en suburbane gemeenten. De scenario's richten zich op het verduurzamen van landelijke woongebieden. Centraal staan de diversificatie van het woonaanbod voor levenslang wonen binnen de landelijke gemeente en een verdichting van de woongebieden om de resterende open ruimte te sparen van verdere verstedelijking. Deze scenario's werden uitgelegd aan de hand van vogelvluchtperspectieven (zie schetsen op pagina 37) waarin een generiek wijkfragment wordt weergegeven.

Een eerste ontwikkelingsscenario betreft woonverdichting en – diversificatie door het stimuleren van individuele woning - en perceelopdeling. Door het verder versoepelen van de bouwregels, hierbij inspeland op de liberale attitude van de Vlaming, zou verdichting in afgebakende zones van het buitengebied gestimuleerd kunnen worden. Hieronder valt bijvoorbeeld ook het reeds bestaande concept van 'kangoeroe wonen', twee wooneenheden onder één dak, waarbij het ene huishouden hulp kan verlenen aan een ander zorgbehoevend huishouden – zoals een inwonende (groot)ouder. In een tweede ontwikkelingsscenario werd woonverdichting en -diversificatie nagestreefd door het invoegen van nieuwe kernen in het diffuse buitengebied, grootschaligere bouwprojecten die nieuwe woningen met ondersteunende functies combineren. Dit scenario vindt in de praktijk reeds zijn ingang: een aantal projecten in landelijk gebied combineren ouderenwoningen met zorg- en winkelfuncties. Een derde en laatste ontwikkelingsscenario

betreft de sloop van slecht gelegen, verouderde woningen. Hiermee wordt, gecoördineerd door de overheid, het landschapsherstel tussen de historische dorpskernen beoogd. Dit scenario sluit aan bij de voorzichtige intenties van sommige gemeentes om hun landschappelijke rijkdom te structureren en versterken.

Geen vragen bij het huidige model

Uit het veldwerk blijkt dat het huidige Vlaamse woonmodel en de kenmerkende verspreide individuele woningbouw door de bewoners van het buitengebied amper in vraag gesteld wordt. Hoewel men de verdere verstedelijking van het platteland betreurt, zijn toch de meeste respondenten van oordeel dat hier weinig tegen te beginnen valt en dat dit nu eenmaal typisch Vlaams is. Van de mengelmoes van bouwstijlen ligt men niet echt wakker. Integendeel, aan de vrijheid om te kunnen bouwen wat men wil op het eigen perceel wordt bijzonder veel belang gehecht. Enkel de toenemende verkeersdrukte op het platteland wordt als een groot probleem gezien.

Woningen afbreken voor landschapsherstel werd als naïeve dromerij en als een verspilling van belastingsgeld afgedaan

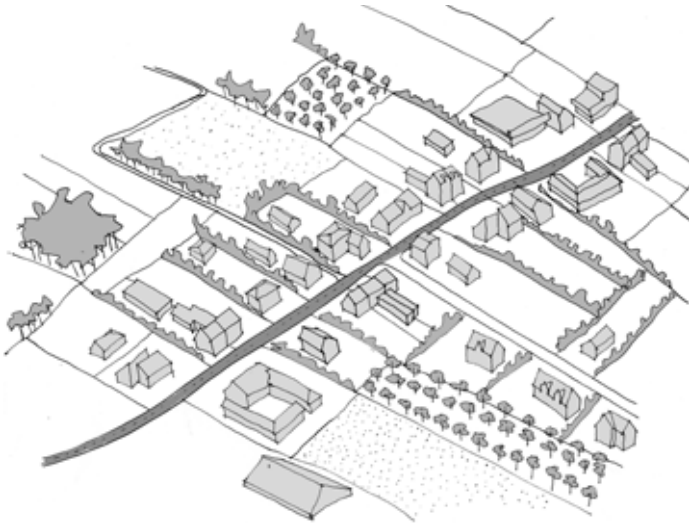
De bewoners van het buitengebied brengen ook vaak een zeer tegenstrijdig discours naar voren, waarbij vooral het eigen belang op de eerste plaats komt. Zo betreurt men bijvoorbeeld dat de naastliggende weilanden dreigen te worden volgebouwd, maar men vergeet nogal gemakkelijk dat het eigen perceel ook recentelijk nog een weiland was. De onvrede met het volbouwen van een stuk weiland

verdwijnt ook snel als blijkt dat daar toevallig een familielid of vriend een woning gaat bouwen. De lijst met tegenstrijdigheden is lang: Men betreurt de 'lelijke bijbouwsels' in de tuin van de burens die het zicht op de natuur onttrekken, maar men plant zelf ook wel een poolhouse. Men rooide indertijd zelf al de bomen op het eigen bosperceel om wat meer licht in de woning te krijgen, maar men dient klacht in als de nieuwe buurman ook maar één boom kapt. Men sakkert over de toenemende verkeersdrukte, maar men vindt het openbaar vervoer ongeschikt omdat het niet compatibel is met de eigen levensstijl, en zo verder. Over de drie ontwikkelingsmodellen waren de meningen verdeeld. Het eerste ontwikkelingsscenario, woonverdichting en -diversificatie door het stimuleren van individuele woning- en perceelopdeling, riep het minste weerstand op. Hoewel er heel wat bezwaren waren - een toename van de verkeersdrukte, de aantasting van het karakter van de wijk, het verminderen van rust en privacy - toch was men vaak van oordeel dat iedereen maximale vrijheid op het eigen bouwperceel zou moeten hebben. Bouwnijverheid wordt vooral gezien als een gunstige indicator van gemeentelijke levensvatbaarheid. Hoewel de respondenten zich in het algemeen niet echt verzetten tegen dit eerste ontwikkelingsscenario, was de interesse om het eigen perceel of woning zelf op te delen zeer beperkt. Bij opdeling van het perceel vreesde men teveel aan rust en privacy in te moeten boeten. Opdeling van de woning botste dan weer teveel met het ideaal van de individuele, vrijstaande woning.

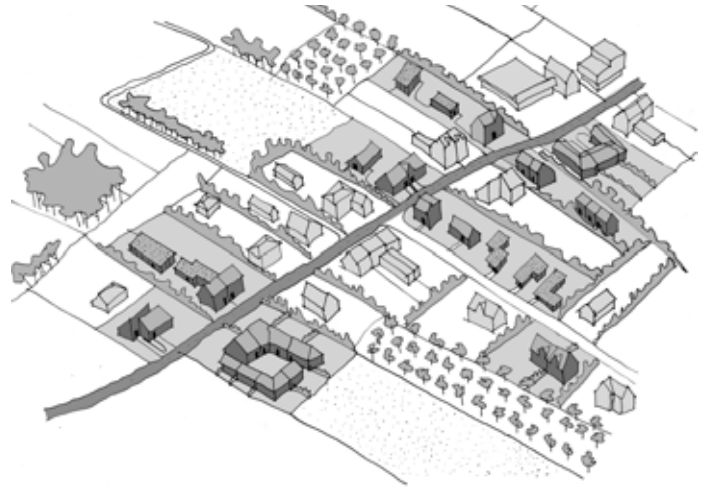
Het tweede ontwikkelingsmodel, het invoegen van grootschaligere bouwprojecten met nieuwe woningen en ondersteunende functies, werd veel kritischer onthaald. Bij de aftasting van het draagvlak voor dergelijke projecten was ook een verschil merkbaar tussen oorspronkelijke dorpsbewoners en ingeweken stedelingen. De oorspronkelijke dorpsbewoners zagen voordeel in de eventuele (terug)komst van een handels- of horecazaak in de nabije omgeving. De ingeweken stedelingen vreesden daarentegen vooral de teloorgang van de groene en

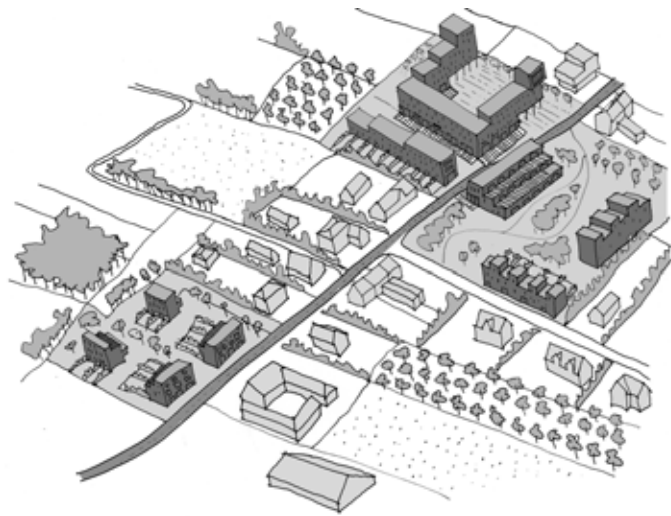
Foto 2: lintbebouwing gezien vanuit de straat, Alken

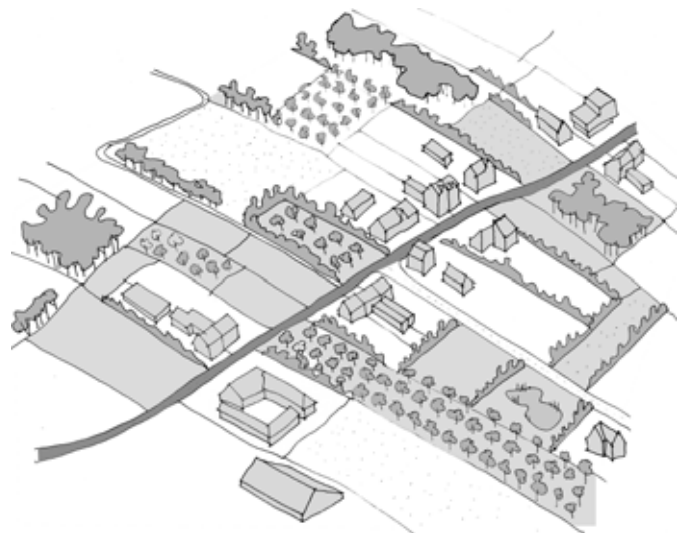
Generieke representatie van een buurtfragment

Scenario 1: kleinschalige verdichting

Scenario 2: grootschalige projecten

Scenario 3: uitdunning van het gebouwenbestand

rustige woonomgeving waarvoor men specifiek koos toen men zich daar kwam vestigen. Collectieve woningbouw werd door hen, naast toenemende verkeersdrukte, ook geassocieerd met de toename van sociale problemen door de instroom van een ander 'soort' mensen en een negatieve impact op de vastgoedprijzen. De oorspronkelijke dorpsbewoners zagen in de bouw van appartementen gekoppeld aan een zorgfunctie ook de mogelijkheid om hun oude dag binnen de vertrouwde landelijke omgeving door te kunnen brengen. De ingeweken bewoners zagen hierin opnieuw weinig voordeel, indien de persoonlijke mobiliteit zou minderen dan verkoos men eerder (terug) te verhuizen naar een stadscentrum of een andere betere uitgeruste dorpskern. Inwijkelingen zagen, in tegenstelling tot de lokale bewoners, het wonen op het platteland als een tijdelijke fase in hun leven waarbij het rurale kader maximaal behouden diende te blijven. Ten slotte werd ook voor het derde ontwikkelingsmodel, de onteigening en sloop van woningen met als doel landschapsherstel tussen de historische dorpskernen, het draagvlak afgetast. Hoewel bijna alle respondenten landschapsherstel in principe een goed idee vonden, stond men tegenover de praktische haalbaarheid zeer kritisch.

Woningen afbreken voor landschapsherstel werd als naïeve dromerij en als een verspilling van belastingsgeld afgedaan. Het Vlaamse, diffuse landschap was nu eenmaal wat het was.

Conclusie

De bespiegelingen tonen aan hoe robuust het ideaal van landelijk wonen in een vrijstaande woning nog steeds is. De ruimtelijke invulling ervan lijkt ook nog lang niet verzadigd; nog steeds worden er nieuwe verkavelingen gepland en woningen bijgebouwd in buitengebied. Onze respondenten zagen 'landelijk wonen' meestal als het hoogtepunt in hun wooncarrière waarvan men wil genieten zolang de gezondheid het toelaat. Pas als het niet meer lukt, dan zal een verhuizing naar een compactere woning of appartement eventueel overwogen worden. Deze verhuizing is in veel gevallen afhankelijk van de doorverkoop van het huis, maar de lakmoesproef van de verkoop toont de zwakke kant van landelijk wonen in een vergrijzende samenleving duidelijk aan. Tijdens de zoektocht naar een appartement komen de bewoners immers vaak tot de onaangename verrassing dat hun prachtig gelegen, doch vaak gedateerde woning minder opbrengt dan nodig voor de

Foto 3: lintbebouwing gezien vanaf de achterzijde

aankoop van een comfortabel appartement. Vraag en aanbod van het huidige woonmodel is scheef.

De belangen van de verschillende bewonersgroepen - oorspronkelijke dorpingen en ingeweken stedelingen - staan vandaag ook vaak haaks op elkaar. De oorspronkelijke dorpsbewoners zien in de komst van appartementen, winkels en zorgfuncties een oplossing om de oude dag binnen de vertrouwde dorpsomgeving door te kunnen brengen. De stedelijke inwijkelingen daarentegen zoeken tijdens hun periode 'buiten' naast rust vooral privacy. Dit resulteert dan ook vaak in een 'Niet in mijn achtertuin'-houding ten aanzien van de nieuwe ontwikkelingen in hun landelijke omgeving. Wanneer op hun oude dag de vrijstaande woning een last wordt, dan verkiezen zij een appartement in de stad boven de lokale landelijke dorpskern. Door de massale verstedelijking van het buitengebied is het karakter van het Vlaamse woonmodel verschoven: een model oorspronkelijk ontwikkeld om mensen in hun landelijke gemeenschap levenslang geworteld te houden is verworden tot een model met 'landelijk wonen' als een inwisselbaar consumptieproduct beperkt tot slechts één fase in de hele wooncarrière. Het Vlaamse platteland wordt hierdoor geconfronteerd met een complex bestand van tijdelijke belangen die een duurzame ontwikkeling in de weg staan.

Wouter Bervoets (Wouter.Bervoets@asro.kuleuven.be) is architect en stedenbouwkundige, en als doctoraatsonderzoeker verbonden aan het departement ASRO van de KU Leuven voor het onderzoeksproject 'Onderbezette grote woningen in Vlaanderen'. Marijn van de Weijer (Marijn.vandeWeijer@asro.kuleuven.be) is architect, en als doctoraatsonderzoeker binnen hetzelfde project verbonden aan het departement ASRO van de KU Leuven en het departement Architectuur van de Provinciale Hogeschool Limburg. Het onderzoeksproject wordt gefinancierd door het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek en staat onder leiding van Prof. Hilde Heynen, Dr. Michael Ryckewaert, Prof. Koenraad Van Cleempoel en Prof. Dominique Vanneste.

Literatuurselectie

- De Decker, P., Ryckewaert, M., Vandekerckhove, B., Pisman, A., Vastmans, F. & Le Roy, M. (2010) Ruimte voor Wonen: Trends en uitdagingen, Antwerpen & Apeldoorn: Garant
- De Meulder, B., Schreurs, J., Cock, A., & Notteboom, B. (1999) Patching up the Belgian Urban Landscape, *Oase* 52, pp. 78-113
- De Roo, N., De Rynck, F. & Vandellanoot, S, (red.) (1999) De stille metamorfose van het Vlaamse Platteland, Die Keure: Brugge
- De Vos, E. & Heynen, H. (2007) Shaping popular taste: the Belgian Farmers' association and the ferme during the 1960's-1970's. *Home Cultures* 4, nr. 3, pp. 237-260
- Pisman, A. (2007) Landelijk of stedelijk wonen in Vlaanderen: een bewuste en een vrije keuze? - Discussienota woonregieboek Zuid-West-Vlaanderen. Gent: Universiteit Gent
- Ryckewaert, M. (2002) The Minimal Rationality of Dwelling Patterns in Flanders' Nevelstad. *Oase* 60, pp. 49-60
- Van den Bout, J. & Ziegler, F. (2002) Landelijk wonen, ofwel het landschap bewoond, *Oase* 60, pp. 63-75
- Van Herck, K & Avermaete, T. (red.) (2006) Wonen in Welvaart : Woningbouw En Wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973. Rotterdam, Antwerpen: 010/ Vai/ CVAa
- Van Herck K. & De Meulder, B. (red.) (2009) Wonen in Meervoud. Groepswooningbouw in Vlaanderen 2000-2010. Nijmegen: SUN
- Vanneste, D., Thomas, I., Goossens, L. (2007) Woning en woonomgeving in België. Brussels, FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

aankondiging symposium

Het platteland

als consumptieruimte

Datum: 12 april 2012

Tijd: 13.30 - 17.00 uur. Ontvangst vanaf 13.00 uur.

Plaats: Rijksuniversiteit Groningen, Zernike-complex,
Duisenberggebouw, Blauwe Zaal.

Het platteland is een consumptieruimte geworden, terwijl we vaak nog denken dat het vooral voor productie bedoeld is. Op deze studiemiddag willen we nagaan hoe de consumptieruimte er uit ziet en er uit moet zien. Ingegaan wordt op de economie en de demografie van het huidige platteland, maar ook de positie van oude en nieuwe dragers. Hoe maakt de landbouw de draai naar haar nieuwe omgeving, hoe staat het met de leefbaarheid, hoe zit het met de rol van nevenactiviteiten binnen en buiten de landbouw, en is het platteland wel klaar voor haar leisure-functie?

De sprekers die hun opwachting zullen maken zijn:

Prof.dr. Dirk Strijker (RuG)

Dr. Marianna Markantoni (SAC Edinburgh, UK)

Dr. Frans Thissen (UvA)

Dr. Ida Terluin (WUR-LEI)

Prof.dr. Leo van Wissen (NIDI/RuG)

Drs. Lies Messely (ILVO)

Stefan Hartman MSc. (RUG/ILVO)

De dagvoorzitter is Eric van Oosterhout (Burgemeester Gemeente Aa en Hunze).

Het symposium is een gezamenlijk initiatief van KNAG, AGORA en de Mansholtleerstoel RuG/FRW.

Aanmelding via www.knag.nl

Kosten: €10,- voor studenten, €40,- voor anderen.

KNAG leden en AGORA abonnees ontvangen
€5,- korting

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

KNAG

AGORA

Streek: identiteit, vermarketing, concurrentie

AUTEURS Nick Schuermans, Lies Messely & Evy Mettepenningen
FOTOGRAFIE Jacky Delcour

Past de huidige vermarketing van rurale streken in Vlaanderen op basis van streekidentiteiten in een duurzaam plattelandsbeleid? Of leidt het enkel tot een uitdieping van de ongelijkheid tussen winnaars en verliezers op verschillende schaalniveaus? Biedt een bont netwerk van samenwerkingsverbanden eventueel een alternatief?

Begin oktober werd het anders zo rustige Pajottenland opgeschrikt door de mededeling dat de Vlaamse regering had beslist om het welkomstbord van de regio van de snelwegberm te verwijderen en te vervangen door een bord met het opschrift Groene Gordel. Voor de minister paste deze vervanging in een rationalisatie van de toeristische regio's in de provincie Vlaams-Brabant. Enkel streken met genoeg overnachtingscapaciteit zouden nog in aanmerking komen voor een bord. Dat betekende dat de verschillende gemeentes rond Brussel voortaan gepromoot zouden worden onder de overkoepelende vlag van de Groene Gordel. Enkel wanneer het relevant was om in te zoomen op de oorspronkelijke deelregio's, zouden ook zij met naam en toenaam vermeld worden.

De lokale overheden stonden onmiddellijk op hun achterste poten. In een regionale krant benadrukte de burgemeester van Gooik bijvoorbeeld dat de identificatie met het Pajottenland essentieel was voor de lokale economie en dat hij vreesde dat het kleinschalig toerisme en de promotie van streekproducten eronder zouden lijden. Volgens hem konden toeristen en bezoekers zich namelijk veel meer voorstellen bij het Pajottenland dan bij de Groene Gordel. Hij wees er onder andere op dat het Pajottenland de bakermat was van de geuze- en de kriebieren en dat de glooiende heuvels al in de schilderijen van Bruegel figureerden.

Ook de lokale bewoners voelden zich in hun eer gekrenkt. Binnen

de kortste keren verzamelden meer dan duizend mensen zich in de facebookgroep 'Het Pajottenland moet blijven'. In hun beginselverklaring verklaarden de oprichters dat het Pajottenland in binnen- en buitenland een goed ingeburgerd begrip was. Zo stond het volgens hun eigen statistieken in de top drie van streken met de meeste vermeldingen op google.be. In hun ogen was de Groene Gordel in vergelijking een artificieel en nietszeggend concept dat achter een bureau in het provinciehuis in Leuven was bedacht. Een bewoner meldde stomweg dat Groene Gordel echt wel als een exotische geslachtsziekte klonk. In dit artikel gebruiken we de discussie in het Pajottenland om een breder debat te openen rond streekidentiteit, streekvermarketing en streekconcurrentie. Op basis van onderzoek in het Pajottenland, het Meetjesland, Les Deux Ourthes, de Gaume en Haspengouw tonen we aan dat de versnippering van het huidige plattelandsbeleid resulteert in een concurrentiestrijd tussen verschillende gemeentes, regio's en steden. Zij worden door overheden op verschillende schaalniveaus aangemoedigd om meer toeristen aan te trekken, meer investeerders te overtuigen, meer bewoners binnen te halen en meer streekproducten te verkopen. Door de gevolgen van deze streekvermarketing te bekijken op verschillende ruimtelijke schaalniveaus, zullen wij duidelijk maken dat zo een beleid de ontwikkeling van een duurzame plattelandseconomie niet bevordert, maar juist in de weg staat. Als alternatief voor de huidige incentieven voor concurrerende regio's houden wij een warm pleidooi voor een diversiteit aan samenwerkingsarrangementen op verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Om daar toe te komen, werken we eerst het begrip schaal uit. Daarna gaan we dieper in op ons empirisch materiaal.

Regio's en schaal

In de afgelopen twee decennia hebben sociale geografen veel moeite gedaan om de finesses van het begrip schaal te onttrafelen. Het onderzoek naar regio's en regionale identiteiten heeft daar een voortrekkersrol in gespeeld. Dikwijls was de metafoor van de Russische Matroesjka poppetjes of die van de ladder het vertrekpunt. Terwijl een Matroesjka bestaat uit steeds kleiner wordende houten poppetjes, is een ladder opgebouwd uit verschillende sporten die verbonden worden door dwarsbomen. Beide metaforen vertrekken dus vanuit een hiërarchische conceptualisatie van schaal. Net zoals elke sport van de ladder verbonden is met één hogere en één lagere sport, past elk poppetje precies in één ander poppetje. Beide metaforen stellen schaal daarnaast ook voor als een voorgegeven realiteit. Terwijl de Matroesjka geen discussie laten over de aard en de omvang van de poppetjes, is het bij de ladder klaar en duidelijk hoeveel sporten er precies zijn en hoe ver die juist van elkaar liggen. In beide metaforen is het bijgevolg vanzelfsprekend dat je een buurt, een stad, een regio, een natie en een continent hebt en dat die zich op een bepaalde manier ten opzichte van elkaar verhouden.

In de hedendaagse sociale geografie zijn beide metaforen niet

meer beeldbepalend. Inmiddels is het algemeen aanvaard dat schalen geen voorgegeven analytische categorieën zijn, maar sociale constructies die onderhevig zijn aan sociale en ruimtelijke strijd. Iemand als Erik Swyngedouw hamert er al vijftien jaar op dat scalaire configuraties geproduceerd, gereproduceerd en gecontesteerd worden in een spanningsveld tussen verschillende sociale actoren. Wanneer de machtsrelaties tussen deze actoren wijzigen, zullen de rol en het belang van bepaalde schalen ook veranderen. Dat kan onder andere leiden tot de creatie van een nieuwe schaal, verzet tegen een oude schaal of de herziening van de hiërarchie tussen de schalen.

In de literatuur over regio's, regionale identiteiten en regionale concurrentie komt dit punt sterk tot uiting. Anssi Paasi besloot bijvoorbeeld dat de economische globalisering en de opkomst van de Europese Unie indirect hebben geleid tot het groeiende belang van de schaal van de regio. De wrijvingen tussen de voorstanders van het Pajottenland en die van de Groene Gordel tonen ook mooi aan hoe schalen geconstrueerd en gedeconstrueerd worden in bepaalde sociale processen.

Een tweede element van vernieuwing in het denken over schaal betreft de relaties tussen verschillende schalen. Neil Brenner legde bijvoorbeeld uit dat scalaire configuraties veel rommeliger en chaotischer zijn dan de metaforen van de Matroesjka en de ladder suggereren. Volgens hem is het nodig om schalen te situeren in een dicht web van opwaartse, benedenwaartse en zijwaartse verbindingen met andere plaatsen en andere schalen. In dit web gaat het niet om de hiërarchische relatie tussen twee schalen, maar om de connectiviteit tussen het geheel van schalen. Vertaald naar de oude metaforen betekent dit dat elk poppetje van de Matroesjka en elke sport van de ladder in verbinding staat met alle andere poppetjes en ladders.

In de literatuur over regionale identiteiten en regionale concurrentie wordt dit punt echter zelden of nooit meegenomen. De meeste teksten over regiovorming en regionale ontwikkeling bekijken processen binnen één regio. Als het gaat over regionale concurrentie, ligt de nadruk doorgaans ook op de concurrentie tussen regio's. Dat het groeiende belang van streekvermarketing

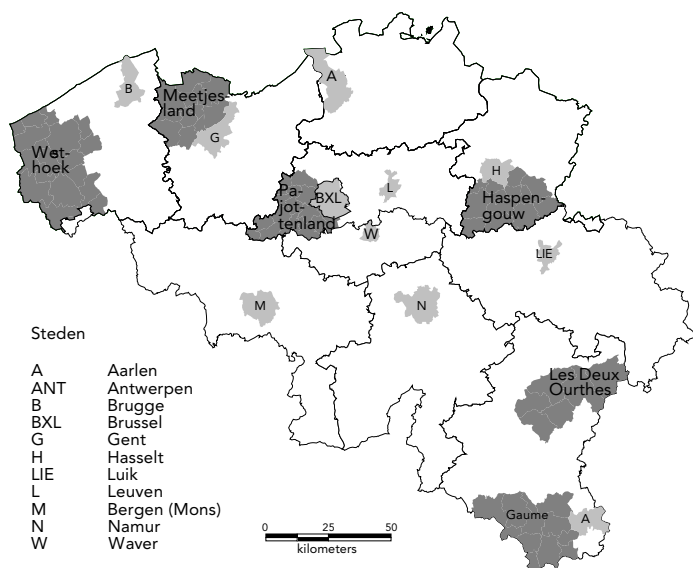
ook effecten heeft op (de sociale constructie van) grotere en kleinere schaalniveaus wordt daarbij echter uit het oog verloren. In dit artikel trachten wij de schaal van de regio daarom te overstijgen. Op basis van tientallen interviews met mensen die direct of indirect betrokken zijn bij het streekontwikkelingsproces in het Pajottenland, de Westhoek, het Meetjesland, de Gaume, Les Deux Ourthes en Haspengouw zullen wij tonen dat plattelandsactoren die werken op het niveau van de regio baat hebben bij samenwerkingen op boven- of beneden-regionaal niveau. Door regionale acties in te bedden in coöperaties op verschillende ruimtelijke schaalniveaus, kunnen de perverse effecten van de regionale concurrentiestrijd gedeeltelijk opgevangen worden. Met voorbeelden uit vijf regio's wordt hieronder dieper ingegaan op de mogelijke relaties tussen verschillende regio's, tussen een regio en een nabijgelegen stad en tussen de verschillende gemeentes binnen een bepaalde regio.

Regio's, regio's, regio's

De discussie tussen de voorstanders van het Pajottenland en die van de Groene Gordel maakt duidelijk dat regionale ontwikkeling op basis van regionale identiteit concurrentie met zich meebrengt op verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Om hun streek en hun streekproducten te verkopen, zetten de betrokkenen de unieke karakteristieken van hun streek in de verf. Hierdoor komt de nadruk automatisch meer te liggen op de verschillen tussen nabijgelegen streken dan op de gelijkenissen. In het Pajottenland gaan ze er bijvoorbeeld prat op dat hun streek veel groener is dan de nabijgelegen Zennevallei die meer geïndustrialiseerd is. Dat beide streken nu onder één naam naar buiten moeten komen is dan ook problematisch. Op dezelfde manier benadrukt men in de Gaume maar al te graag hoe sterk het dialect, het klimaat en de mentaliteit er verschilt van de meer noordelijk gelegen Ardennen. Dat de Gaume op de meest recente toeristische kaarten gewoon wordt ingedeeld bij de Ardennen, valt dan ook niet in goede aarde.

Toch denken wij dat zowel de Gaume als het Pajottenland er voordeel uit kunnen halen om zich te verbinden met een sterk merk op boven-regionaal niveau. Hoewel het bekende van de Ardennen zeker niet verward mag worden met het nieuwe van de Groene Gordel, nodigen beide namen uit tot een dagje of een weekendje in het groen. Waarom moet de Gaume zich zo sterk onderscheiden van de nabijgelegen Ardennen als je weet dat bossen en rivieren troeven zijn van beide streken? Waarom moet het Pajottenland stevast de verschillen met de Zennevallei benadrukken als de geuzebrouwerijen niet ophouden bij de grens van deze of gene streek? Voor de gemiddelde Nederlander zal het echt niet uitmaken of zijn kajaktocht nu plaatsvindt in de Gaume dan wel in de Ardennen. De meeste expats in Brussel zullen ook geen verschil proeven tussen een geuze uit het Pajottenland of één uit de Zennevallei.

De promotie van bepaalde producten en activiteiten op boven-regionaal niveau sluit de differentiatie in verschillende deelregio's overigens niet uit. Binnen de overkoepelende regio's kan er

Welkomborden Pajottenland: een ludieke actie voor het behoud van de term 'Pajottenland'

perfect voor gekozen worden om bepaalde zaken te vermarkten op een grotere schaal en andere op een kleinere. Natuurlijk impliceert het wel dat actoren van een bepaalde streek samen moeten werken met hun collega's uit andere streken. Als je in Houffalize of La Roche een toeristisch infokantoor binnenstapt, zal je bijvoorbeeld zien dat de trekkers van het nieuwe "Parc Naturel des Deux Ourthes" het imago van de Ardennen niet bekampen met een nieuw logo en een nieuwe identiteit, maar dat ze er doelbewust voor hebben gekozen om zoveel mogelijk producten en activiteiten onder de vlag van de Ardennen te promoten. Enkel voor meer specifieke zaken wijzen ze op de deelregio van Les Deux Ourthes. Op die manier zetten ze hun eigen streek in de markt zonder de omliggende streken voor alles te beconcurreren.

Regio's en steden

Om de discussie in het Pajottenland goed te begrijpen, kan men niet om Brussel heen. Zoals de naamgeving van de Groene Gordel al doet vermoeden, worden de Vlaamse gemeentes rond de hoofdstad gezien als een natuurlijke buffer tegen de 'versteening', de verstedelijking en de verfransing van de Vlaamse Rand. Eén van onze respondenten vertelde bijvoorbeeld dat hij een ballonvaart cadeau had gekregen voor zijn vijftigste verjaardag en dat hij een zwart-grijze vlek had zien liggen met daarrond een groene gordel. In zijn eigen woorden was het alsof er een grote kwal klaar lag om het Pajottenland te overspoelen. Ook in de Gaume werd de suburbanisatie vanuit Luxemburg met argusogen bekeken. Vele stakeholders hadden problemen met het feit dat de relatief goedkope bouwgronden hun dorpen veranderden tot "slaapdorpen" in "de banlieu van Luxemburg".

Dat het ook anders kan, bewezen de verantwoordelijken in het Meetjesland. De situering van hun streek tussen Brugge en Gent zagen zij niet als een gevaar, maar als een enorm pluspunt. Zo probeerden ze hun regio in de markt te zetten als een ideale

verblijfplaats voor toeristen die Gent en Brugge wilden bezoeken, maar toch in het groen wilden logeren. Tegelijkertijd dachten ze na over een project om ICT-bedrijven naar de streek te lokken. De achterliggende gedachte was dat kenniswerkers zich wel aangetrokken zouden voelen tot een plattelandsregio die toch vlakbij de stad gelegen was. In hun publicaties legden de organisaties uit het Meetjesland dan ook steeds de nadruk op hun geografische ligging. Hun kaartjes stopten bijvoorbeeld niet bij de grenzen van de streek, maar sloten ook Gent en Brugge in.

Uiteraard is zo een aanpak het meest succesvol als regio's en steden de handen in elkaar slaan. Waarom zouden de restaurants in Brussel niet aan de slag kunnen gaan met streekproducten uit het Pajottenland? En waarom zou de toeristische dienst van Gent niet kunnen verwijzen naar bed-and-breakfasts in het Meetjesland? Als je vanuit één plaats denkt zijn dergelijke praktijken inderdaad zelfdestructief. De eigen streekproducten worden waarschijnlijk minder verkocht. De eigen hotels hebben vermoedelijk minder te doen. Maar als je een beetje uitzoomt, merk je al snel dat zowel regio als stad voordeel kunnen halen uit dergelijke synergieën. Door te vertrekken vanuit de nabijheid tussen stad en plattelandsregio krijgen beide er immers een groot aantal troeven bij.

Regio's en gemeentes

De case van het Pajottenland maakt duidelijk dat regionale ontwikkeling op basis van regionale identiteit niet alleen kan leiden tot een concurrentiestrijd tussen verschillende regio's, maar ook tussen verschillende gemeentes binnen een regio. Toen iemand op het prikbord van "Het pajottenland moet blijven" schreef dat hij geboren en getogen was in Halle en dat de minister "zijn poten moest afhouden van het Pajottenland", antwoordde iemand anders fijntjes dat het goed was om te zien dat het Pajottenland tegenwoordig ook al tot in de Zennevallei

reikte. Gelijkaardige gevoeligheden kwamen aan de oppervlakte tussen politici. Zo waren het bijvoorbeeld de burgemeesters van de minst verstedelijkte gemeentes in het zuiden die de kar van het protest trokken. De burgemeesters van de noordelijke gemeentes dichterbij Brussel waren opvallend stiller.

Ook in andere streken waar we onderzoek deden was er een gelijkaardige scheidingslijn. In Haspengouw kwam men bijvoorbeeld regelmatig terug op het verschil tussen het meer gesuburbaniseerde Vochtig Haspengouw en het meer rurale Droog Haspengouw. Op dezelfde manier splitste men het Meetjesland dikwijls op in een meer plattelands noorden met kreken en open ruimtes en een meer verstedelijkt zuiden met vruchtbare bulken en kouters. Het resultaat was doorgaans dat de ene helft als meer streekeigen werd beschouwd dan de andere. Daarom haalden bepaalde gemeentes ook meer subsidies binnen dan andere. Zo waren enkel de zeven zuidelijkste gemeentes van het Pajottenland opgenomen in de LEADER-groep van de streek. De streekorganisaties van het Meetjesland zetten ook meer projecten op in plattelandsgemeentes zoals Sint-Laureins en Kaprijke dan in meer verstedelijkte of geïndustrialiseerde gemeentes zoals Evergem of Zelzate.

Regionale ontwikkelingsprojecten discrimineren dus dikwijls tussen gemeentes die beantwoorden aan de stereotype karakteristieken van de regio en degene die een iets ander imago hebben. Omdat de eerste doorgaans gemakkelijker financiële middelen kunnen losmaken, bestaat er een risico dat het streekontwikkelingsproces leidt tot een uitdieping van de intraregionale competitie en een versterking van de intraregionale ongelijkheden. Het alternatief is dat de verschillende gemeentes meer inzetten op onderlinge samenwerking. Dat zal uiteraard alleen maar lukken als elke gemeente beseft dat ze daar voordeel uit kan halen.

Besluit

In dit artikel hebben we geprobeerd om het schaalfetishisme in veel onderzoek over regionale identiteit, regionale ontwikkeling en regionale concurrentie te overstijgen. Door de case van het Pajottenland te koppelen aan voorbeelden uit de Gaume, het Meetjesland, les Deux Ourthes en Haspengouw hebben we duidelijk gemaakt dat de vermarkting van streken negatieve effecten kan resorteren in een breed netwerk van plaatsen en een dicht web van schaalniveaus. Zo hebben we gewezen op de negatieve gevolgen van concurrentie tussen streken, tussen streken en steden en tussen gemeentes binnen streken. Op elk schaalniveau zijn er winnaars en verliezers.

Als alternatief voor deze concurrentiestrijd hebben we in de drie bovenstaande secties gefocust op de kansen van samenwerkingsverbanden. Deze samenwerkingsverbanden leggen de nadruk niet op de verschillen tussen streken om toeristen, bezoekers, bedrijven en mogelijke bewoners van elkaar af te snoepen. In plaats daarvan wordt er uitgegaan van de complementariteit van verschillende ruimtelijke entiteiten en de manier waarop deze ingezet kan worden op verschillende schaalniveaus. Denk

bijvoorbeeld maar aan de win-win situatie tussen het Meetjesland en Gent, de manier waarop de sterkhouders van les Deux Ourthes zich schragen achter de identiteit van de Ardennen en de mogelijkheid om de geuzebieren uit het Pajottenland en de Zennevallei samen te promoten. Net zoals Pieter Tordoir tien jaar geleden al deed in een AGORA-editie over interstedelijke concurrentie, houden wij hier dus een warm pleidooi voor een bonte verzameling van samenwerkingsarrangementen tussen actoren op diverse ruimtelijke schaalniveaus.

Nick Schuermans (Nick.Schuermans@ped.kuleuven.be) is als post-doctoraal onderzoeker verbonden aan het Leuvense Laboratorium voor Educatie en Samenleving. Lies Messely en Evy Mettepenningen zijn respectievelijk doctoraatsstudenten aan het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek in Merelbeke en de vakgroep Landbouweconomie van de Universiteit Gent. Alle drie waren ze als onderzoeker betrokken bij het MUSICAL (Multifunctionality and Local Identity as Paradigms for a Sustainable and Competitive Agriculture) project.

Literatuur

- Brenner, N. (2001) The limits to scale? Methodological reflections on scalar structuration, *Progress in Human Geography*, 25, 4, p. 591-614.
- Debruyne, P., Paredis, E., Vandewiele, D. (2009) Scenario's voor subregionale schaalarrangementen voor duurzaamheid, Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (UGent), Working Paper n°16.
- Herod, A., Wright, M.W. (2002) Placing scale: An introduction. In: Herod, A., Wright, M.W. (eds.) *Geographies of power; Placing scale*, Oxford: Blackwell, p. 1-14.
- Marston, S.A. (2000) The social construction of scale, *Progress in Human Geography*, 24, 2, p. 219-242.
- Marston, S.A., Jones, J.P., Woodward, K. (2005) Human geography without scale, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, 416-432.
- Mettepenningen, E., Messely, L., Schuermans, N., Cappon, R., Vandermeulen, V., Van Huylenbroeck, G., Dessein, J., Van Hecke, E., Leinfelder, H., Bourgeois, M., Laurijssen, T., Bryon, J., Lauwers, L., Allaert, G., Jourez, M. (2011) Multifunctionality and local identity as paradigms for sustainable and competitive agriculture. Final report. Brussels: Belgian Science Policy.
- Paasi, A. (2002) Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'regional identity', *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 93, 137-148.
- Swyngedouw, E. (1997) Neither global nor local: 'Glocalization' and the politics of scale. In Cox, K. (ed.) *Spaces of Globalization*, New York: Guilford, p. 137-166.
- Swyngedouw, E. (2004) Globalisation or Glocalisation? *Networks, Territories and Rescaling*, *Cambridge Review of International Affairs*, 17, 1, p.25-48.
- Tordoir, P. (2002) De concurrerende stad bestaat niet, *AGORA*, 18, 1, p. 4-6.

Is katholiek onderwijs plattelands-onderwijs?

AUTEUR & ILLUSTRATIE Joeri De Cremer

In Vlaanderen sturen drie op de vier ouders hun kinderen naar katholiek geïnspireerd secundair onderwijs. Hoe zat dat twintig jaar geleden? En bestaan er verschillen tussen stad en platteland in dat verband?

Het is voer voor godsdienstsociologen en theologen, maar in Vlaanderen neemt de greep van de Katholieke Kerk op de maatschappij al sinds de jaren zestig af. Door verzuiling werd deze evolutie enigszins afgeremd, maar vandaag krijg je niettemin de indruk dat de Kerk veel minder prominent in beeld komt dan vroeger. En als ze dan in beeld komt, dan is de toon veeleer negatief. Wij nemen in deze bijdrage de evolutie van één belangrijk aspect van de verzuiling in Vlaanderen onder de loep, namelijk het Vlaams onderwijsbestel, en trachten diens ruimtelijke vertaling te analyseren.

Er zijn aanwijzingen dat die ruimtelijke vertaling neerkomt op een dichotomie tussen stad en platteland. En die tegenstelling is historisch gegroeid. In Wallonië leidde de 19de eeuwse industrialisering tot sterke verstedelijking van de industriële bekkens, secularisering en de groei van de socialistische arbeidersbeweging en politieke partijen. Steden werden plaatsen waar pluralisme troef was. De veeleer katholiek geïnspireerde machthebbers in Vlaanderen wilden een soortgelijk scenario ten stelligste vermijden en kozen resoluut voor een antistedelijk beleid. Een dicht (buurt)spoorwegnetwerk en goedkope plattelandwoningen moesten arbeiders 'onder de kerktoren' houden. De Kerk kon op die manier zijn greep op de maatschappij bestendigen.

De katholieke politieke elites gebruikten bovendien tot het midden van de twintigste eeuw onderwijs om hun macht te consolideren. Zij meenden dat een door godsdienst beheerst onderwijs de reproductie van een katholieke samenleving bewerkstelligde. De liberalen (en later socialisten) wilden het

onderwijs onttrekken aan de invloed van godsdienst en clerus door neutraal Rijksonderwijs te voorzien. Het resulteerde in de zogenaamde 'schoolstrijden'. De macht van het getal pleitte steeds in het voordeel van de katholieken: tijdens de eerste schoolstrijd riep de geestelijkheid op tot mobilisatie en gebruikte haar morele macht over de bevolking. Tijdens de tweede schoolstrijd werden de katholieke zuilbewegingen ingezet.

Nog steeds is de ideologische breuklijn tussen stad en platteland merkbaar als naar het Vlaams stemgedrag gekeken wordt. Steden blijven de bastions van socialisten en liberalen, terwijl er op het platteland eerder op katholiek geïnspireerde partijen gestemd wordt. De centrale vraag in dit artikel is of er in Vlaanderen eveneens op onderwijsvlak een tegenstelling tussen stad en platteland merkbaar is. We richten onze pijlen specifiek op het secundair onderwijs in Vlaanderen en bestuderen de evolutie van onderwijsnetten gedurende de laatste twintig jaar.

Secularisering en onderwijs

De fundamente van de hedendaagse, Vlaamse onderwijswetgeving gaan terug tot het Schoolpact van 1958 en zorgden voor een verzuild onderwijssysteem. De belangrijkste elementen uit dat pact zijn de vrije schoolkeuze, die juridisch wordt gewaarborgd, en het recht op een religieuze of morele vorming gefinancierd door de Staat. Het Schoolpact komt met andere woorden voort uit een politiek compromis dat voornamelijk gunstig uitvalt voor het katholiek onderwijs.

De verhoudingen tussen de onderwijsnetten zijn de laatste twintig jaar niet gewijzigd

Met de derde staatshervorming van 1988-1989 krijgen de gemeenschappen de bevoegdheid over onderwijs toegewezen. Belangrijk is dat vanaf dan in Vlaanderen drie onderwijsnetten worden onderscheiden. Ten eerste is er het GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap – vroeger Gemeenschapsonderwijs genaamd. Het GO! is door de grondwet verplicht tot neutraliteit en hanteert een open pluralistisch pedagogisch project. Vervolgens is er het vrij gesubsidieerd onderwijs ingericht door een bisdom, kloosterorde, vzw, natuurlijke persoon, etc. In Vlaanderen bestaat het vrij onderwijs hoofdzakelijk (99%) uit katholiek onderwijs (KO) met een christelijk humanistisch pedagogisch project. Als laatste is er nog het officieel gesubsidieerd onderwijs ingericht door gemeente- en provinciebesturen (GPO) dat qua karakter aansluit bij het GO!

Het KO domineert het secundair onderwijs met een aandeel van 76% waardoor het een quasi monopolie op onderwijs heeft uitgebouwd. Het GO! en het GPO vertegenwoordigen respectievelijk 'slechts' 16% en 8% van de leerlingen. De hoge proportie van het KO vertaalt zich in een groot netwerk aan vrije scholen. In

ongeveer één op twee Vlaamse gemeenten is dan ook minstens één katholieke school aanwezig. Daartegenover staat dat het GO! slechts in circa één op drie Vlaamse gemeenten actief is. De uitbouw van een net aan rijkscholen, thans gemeenschapsscholen genaamd, verliep veel stroever daar er steeds een politiek compromis moest bereikt worden met doorgaans compensaties voor het vrije net. Het officieel gesubsidieerd onderwijs heeft een duidelijk minder sterk uitgebouwd onderwijsnet en is bij benadering in één op de acht Vlaamse gemeenten aanwezig. Steden of gemeenten mogen zelf kiezen of ze willen optreden als inrichtende macht voor secundair onderwijs.

De verhoudingen tussen de onderwijsnetten zijn - op een paar tienden van een procent in het voordeel van het vrije net - de laatste twintig jaar niet gewijzigd. Het KO is en blijft in Vlaanderen dus stevig verankerd. Er is op basis van deze onderwijscijfers niet zomaar sprake van toenemende secularisering. Een (toenemende) polarisatie tussen stad en platteland behoort wel nog tot de mogelijkheden en dat is het onderwerp van de volgende paragrafen.

Tegenstelling tussen stad en platteland

In studies naar de verstedelijkingsgraad wordt traditioneel een onderscheid gemaakt tussen morfologische en functionele verstedelijking. 'Inwonersaantal' en 'bevolkingsdichtheid' zijn bruikbare parameters om morfologische verstedelijking te bepalen. Correlatieanalyse toont aan dat er een statistisch significant ($p < 0,001$) verband bestaat tussen de proportie van de onderwijsnetten en het inwonersaantal in de gemeente. Doorgaans halen het GO! en GPO hogere proporties naarmate het inwonersaantal stijgt ($r = 0,30$). Het aandeel van het KO verzwakt naarmate de gemeente een hoger inwonersaantal heeft ($r = -0,29$). Ruimtelijke vertaling van deze analyse impliceert dat het GO en GPO zwakkere spelers zijn in de kleinere plattelandsgemeenten terwijl het KO hier meer domineert dan elders. In de grootste steden van Vlaanderen kan men dan weer verwachten dat de dominantie van het KO minder uitgesproken is en dat hier het GO en het GPO meer leerlingen aantrekken.

Daarnaast blijkt er voor alle drie de onderwijsnetten een significant verband te bestaan tussen proportie van de onderwijsnetten en bevolkingsdichtheid binnen gemeenten. Voor het KO is dit een negatief verband. Gemiddeld daalt de proportie van het KO in gemeenten met hogere bevolkingsdichtheden. Het GO en het GPO zien hun aandeel dan weer toenemen met stijgende bevolkingsdichtheden. Op het niveau van de arrondissementen is er evenwel niet voldoende bewijskracht om aan te nemen dat de bevolkingsdichtheid een verband vertoont met de respectievelijke sterkte of zwakte van een onderwijsnet.

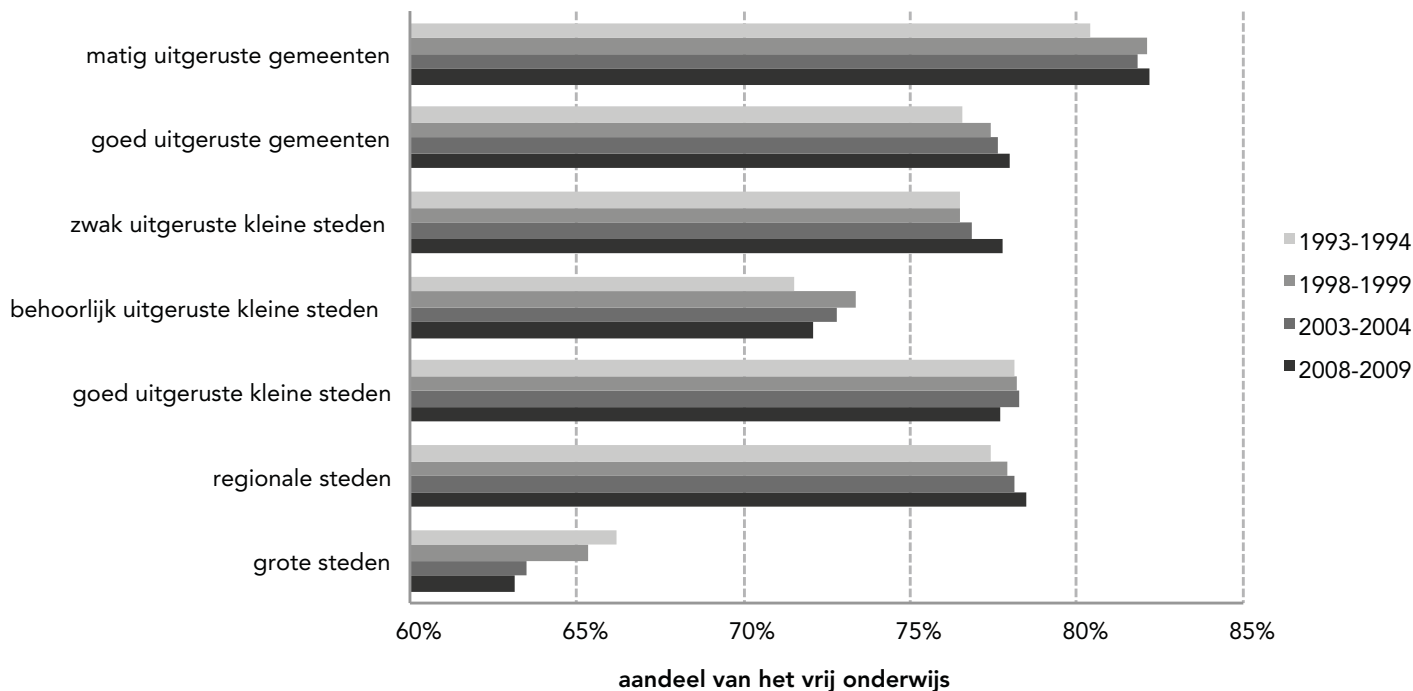
Functionele verstedelijking gaat uit van de functies die een plaats levert en resulteert in een uitrustingscore. Goed uitgeruste plaatsen kunnen een ommeland gaan bedienen. In 1998 is de stedelijke hiërarchie van België geactualiseerd door Van Hecke. Op basis van hun uitrustingscore worden de gemeenten onderverdeeld in acht hiërarchische niveaus: grote steden, regionale

steden, goed-, matig- en zwak uitgeruste kleine steden, goed-, matig- en zwak uitgeruste (niet stedelijke) gemeenten.

De uitbouw van het onderwijsnet volgt de stedenhiërarchie: naarmate men de stedelijke ladder afdaalt, zullen minder onderwijsvoorzieningen aanwezig zijn. Het KO heeft een erg dicht netwerk aan scholen. Ze heeft minstens één vestigingsplaats in alle 'stedelijke' gemeenten zodat de penetratiegraad er 100% bedraagt. Bovendien bekleedt het KO in ongeveer 40% van de gemeenten waar het actief is een monopolie. De onderwijswetgeving maakt monopolies binnen een gemeente mogelijk zolang er een alternatief onderwijsnet is op een redelijke afstand. Het GO! daarentegen slaagt er niet in onderwijs te verzorgen in alle zwak uitgeruste kleine steden. Vervolgens daalt de penetratiegraad van het GO! stelselmatig verder met lagere stedelijke niveaus. Het spreidingspatroon van het GPO wijkt deels af van de stedelijke hiërarchie. In de goed uitgeruste kleine steden is de 'penetratiegraad' namelijk lager dan voor de behoorlijk- en zwak uitgeruste kleine steden.

Het katholiek onderwijs staat sterker in gebieden waar de christendemocraten meer stemmen halen

Het niveau van de stedenhiërarchie is voornamelijk een goede voorspeller voor de relatieve zwakte of sterkte van het KO (figuur 1). Voor het GO! en het GPO zijn de correlatiecoëfficiënten zwakker. De analyse leert dat in Vlaanderen het KO op alle niveaus van de stedenhiërarchie domineert. Het vrij onderwijs staat beduidend zwakker in de grote steden Antwerpen en Gent, ook in de behoorlijk uitgeruste kleine steden is het aandeel van het vrij net ongeveer vijf procent lager dan op andere niveaus. De hegemonie van het KO situeert zich met duidelijke voorsprong in de matig uitgeruste gemeenten en neemt almaar toe. Er is evenwel geen grond om het KO per definitie plattelandsonderwijs te noemen daar het vrije net reeds in de regionale steden hoge proporties weet te bereiken. Het GPO is op alle hiërarchische niveaus de kleinste speler met uitzondering in de grote steden. Het GO! scoort vrij zwak in de grote steden maar weet er zijn aandeel wel te verhogen. Het geeft wel terrein prijs in de zwak uitgeruste kleine steden en matig uitgeruste gemeenten. De onderwijsgeografie lijkt te getuigen van een toenemende polarisatie tussen stad en platteland gekenmerkt door een verdere uitdieping van bestaande structuren. Het KO stond reeds tijdens het schooljaar 1993-1994 het zwakst in de grote steden en gaat er nog eens drie procent op achteruit. Het GO! daarentegen komt steeds meer in de verdrukking in de matig uitgeruste gemeenten. Gelijk met de toenemende ontzuiling van Vlaanderen sinds de jaren 1990 heeft het KO een groeiend aandeel in het Vlaamse onderwijslandschap weten te verwerven en dit voornamelijk op lagere stedelijke niveaus. Met die nuancering dat het

Evolutie van het gemiddeld aandeel van het vrij (voor 99% katholiek) onderwijs per niveau van de stedenhiërarchie

vrije net ook een groei kent in de regionale steden. Ongeveer de helft van de leerlingen in het secundair onderwijs gaan naar school op ten hoogste vijf kilometer van hun woonplaats. De lokaliteitsindex geeft aan hoeveel scholieren er meer of minder schoolgaan dan verwacht op basis van het aantal twaalf- tot achttienjarigen in de gemeente. Indien het secundair onderwijs volledig lokaal zou zijn dan gaan alle twaalf- tot achttienjarigen naar school in de eigen gemeente. In Vlaanderen vertonen zeven op tien gemeenten een negatieve lokaliteitsindex. De schoolpopulatie is kleiner dan het aantal twaalf- tot achttienjarigen. In de eerste plaats doet dit verschijnsel zich logischerwijs voor in de 136 gemeenten zonder voorzieningen voor secundair onderwijs. Deze plaatsen besteden hun onderwijs als het ware uit. In de andere 83 gemeenten kan de negatieve lokaliteitsindex toegeschreven worden aan het feit dat het geprefereerde onderwijsnet in de thuisgemeente niet aanwezig is, dat er enkel een eerste graad wordt ingericht, dat het studieaanbod in de thuisgemeente beperkt is, dat de aanwezige scholen een slecht imago hebben, etc.

De lokaliteitsindex legt duidelijk het stedennet bloot. De centrumsteden blijken belangrijke ontvangers voor secundair onderwijs. Er kan van hen immers verwacht worden dat zij een ommeland gaan bedienen. Ruim de helft van de leerlingpopulatie in de regionale steden komt van buiten de gemeente. Bovenaan de stedelijke ladder is de lokaliteitsindex bijgevolg positief en op de lagere stedelijke niveaus negatief.

Correlatieanalyse wijst erop dat het KO sterker staat in gemeenten waar het onderwijs meer lokaal is. Het vermeende verband is evenwel niet statistisch significant ($p > 0,05$). Het GO! en het GPO doen het beter in gemeenten met een grotere instroom van

buitenaf. Hou in het achterhoofd dat leerlingen die voor het GO! of het GPO kiezen, sneller aangewezen zijn op een hoger stedelijk niveau omdat het scholennetwerk van GO! en GPO minder uitgebouwd is.

Polarisatie bestendigt zich

De geografie van het secundair onderwijs in Vlaanderen vertoont gelijkenissen met de electorale geografie. Het KO staat sterker in gebieden waar de christendemocraten meer stemmen halen. Dit zijn voornamelijk plattelandsgemeenten. In gemeenten en arrondissementen waar socialisten en liberalen een groter electoraal aandeel hebben – vooral steden - scoort het GO! beter. Levensbeschouwelijke argumenten zijn nog steeds belangrijk, ook bij de schoolkeuze. Er is met andere woorden sprake van een ideologische breuklijn tussen stad en platteland op vlak van onderwijs. Centraal West-Vlaanderen en de Kempen blijven de meest traditionalistische en conservatieve oorden in die zin dat het streken zijn waar het KO zijn hoogste proporties behaalt en de christendemocraten de grootste formatie blijven.

Voer voor discussie

Dat deze analyse van de onderwijsgeografie in Vlaanderen niet getuigt van een meer diepgaande secularisering, hoeft echter niet te verbazen. Vooreerst zijn de bestaande onderwijsstructuren maatschappelijk sterk verankerd en overspannen de data uit dit artikel slechts een periode van twintig jaar. Bovendien zijn er aanwijzingen dat het KO vooral inhoudelijk een aantal veranderingen ondergaat. Waar tijdens het interbellum indoctrinatie schering en inslag was, zijn de godsdienstlessen in het KO geëvolueerd van een strenge kerkelijke leer naar een milde vorm

van levensbeschouwing en zingeving. Tot over twintig jaar werden gescheiden onderwijzers in het KO aan de deur gezet. Nu worden zij oogluikend geaccepteerd. Hetzelfde geldt ook voor niet-katholieke leerlingen in het KO. De Katholieke Universiteit Leuven (KUL) stelde onlangs de 'K' in haar naam in vraag. Secularisatie binnen de schoot van het KO zal dus veeleer inhoudelijk gezocht moeten worden. Als reactie op de toenemende secularisatie in de maatschappij maten katholieke organisaties zich een nieuwe identiteit aan waarbij levensbeschouwelijke en ideologische argumenten minder relevant werden. Het katholieke onderwijsnet verwijst dan bijvoorbeeld naar de goede kwaliteit van haar scholen. Tot op vandaag leeft bij mainstream Vlaanderen de perceptie van een kwalitatief beter onderwijs in katholieke scholen.

De verzuiling speelt echter nog steeds een rol. Waarom anders heeft de KUL, als universiteit van het Hageland, 100 km verder in Kortrijk een katholieke afdeling opgericht? Waarom houdt het KO informatie over vervolgstudies aan de vrijzinnige VUB achter? Ook op politiek vlak wordt nog steeds over onderwijs gebakkeleid. Het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming heeft bepaald dat er in gemeenten met minder dan 250 inwoners per km² voordelige programmatie- en rationalisatienormen worden toegekend vanuit het idee dat iedereen op een 'redelijke afstand' van de woonplaats over onderwijs moet kunnen beschikken. Dit betekent dat de vereisten voor financiering en de drempelwaarden voor sluiting er lager liggen en faciliteert met andere woorden de hegemonie van het KO op het platteland.

Dit onderzoek doet veronderstellen dat er in Vlaanderen ook op onderwijsvlak sprake is van een scherper wordende ideologische breuklijn tussen stad en platteland. Een diepgaande, inhoudelijke analyse van de onderwijsnetten zou deze these mogelijks kunnen nuanceren.

Joeri De Cremer (Joeri.decremer@telenet.be) studeerde in 2010 af als Master in de Geografie en is werkzaam als fiscaal beheerder bij de FOD Financiën – sector Kadaster. Dit artikel is gebaseerd op zijn masterscriptie.

Literatuurselectie

Billiet, J. (2004) 'Van verwerpelijke verzuiling naar geprezen middenveld: bilan van 30 jaar onderzoek.' Tijdschrift voor sociologie. 25 (1), 129-157.

Creten, H., Douterlungne, M., Verhaeghe, J.P., De Vos, H. (2000) Voor elk wat wils. Schoolkeuze in het basis- en secundair onderwijs. Leuven: Hoger instituut voor de arbeid.

De Cremer, J. (2009) 'Een analyse van de Vlaamse maatschappelijke ruimte in het licht van de geografie van het secundair onderwijs.' Masterproef ingediend tot het behalen van de graad van master in de Geografie, onder leiding van Prof. Dr. B. Derudder.

De Groof, J. (1999) 'Het schoolpact van 1958. Algemeen kader. Enkele specifieke beschouwingen.' In: Witte, E., De Groof, J., Tyssens, J. (Red.) Het schoolpact van 1958. Ontstaan, grondlijnen

en toepassing van een Belgisch compromis. Brussel: VUBPRESS – Garant.

Marissal, P., Lockhart, P. M., Van Hamme, G., Vandermotten, C. (2007) Atlas van België: Politieke geografie. Gent: Academia Press.

Tyssens, J. (1998). Om de schone ziel van 't kind... Het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen – Liberaal Archief Gent.

Vandermotten, C., Saey, P., Kesteloot, C., (1990) 'België in stukken: bestaan Vlaanderen en Wallonië echt?' In: Mort Subite (Eds.) Barsten in België. Een geografie van de Belgische maatschappij. Berchem: EPO, pp. 11-65.

Van Hecke, E. (1998) 'Actualisering van de stedelijke hiërarchie van België.' Tijdschrift van het Gemeentekrediet. 205 (3), pp. 45-76.

Van Petegem, P., Imbrecht, I. (2008) Wegwijs in het Vlaamse onderwijs. Onderwijsorganisatie en –beleid in kaart gebracht. Mechelen: Plantyn.

De Brusselse paradox half in beeld gebracht

AUTEUR Ben Derudder

Men kan gerust stellen dat de aan de Universiteit van Gent werkzame professor dr. Ben Derudder - 'de Vlaming' - houdt van steden en van Brussel in het bijzonder. Hij krijgt namelijk maar geen genoeg van het beeld dat de skyline van de Belgische hoofdstad in de achteruitkijkspiegel van zijn wagen geeft. Dit wanneer hij 's avonds naar huis pendelt, terug naar zijn met tuinkabouters opgesmukte fermette in het suburbane Vlaanderen. Ziedaar een belangrijke sociaal-ruimtelijke component van de Belgische politieke problemen.

Over de in de Vlaamse socio-economische geschiedenis gewortelde cultivering van de afkeer van de stad is reeds veel geschreven. Er kan met zekerheid worden gesteld dat de immense suburbanisatie van na de Tweede Wereldoorlog, die voortvloeide uit deze anti-stedelijke mentaliteit, gradueel heeft geresulteerd in 1) een stad waar Nederlands een minderheidstaal is geworden (althans onder haar bewoners) en 2) een stad waar er een paradox is ontstaan tussen hoge scores op regionaal-economische productiviteitsindicatoren enerzijds en barslechte scores op sociaal-economische bevolkingsindicatoren anderzijds. Het Brussels Gewest wordt bijvoorbeeld gekenmerkt door een zeer hoog Bruto Nationaal Product per inwoner maar wordt eveneens gekenmerkt door schokkende statistieken inzake armoede en (jeugd)werkloosheid. Nu vindt men deze paradox wel vaker terug in grote steden, maar de diepgang en territoriale scherpte ervan is zelden zo uitgesproken als in Brussel.

De diepgang en territoriale scherpte is zelden zo uitgesproken als in Brussel

'Brussel!' brengt deze paradox en andere, vaak gerelateerde patronen in beeld. Het boek omvat in essentie een gedetailleerd overzicht van de economische en sociale staat van Brussel, gefilterd uit een amalgaam van statistische bronnen van allerhande overheden en instellingen. De verdienste en de waarde van 'Brussel!' is dat het op coherente wijze uit een enorme hoeveelheid gegevens inzichten filtert die nu vaak verdoezeld blijven door gefragmenteerde en/of verspreide databronnen. De coherentie en de inzichten worden mede verkregen door de duidelijke structuur en de heldere en jargonvrije taal die de auteurs hanteren. Er zijn verschillende hoofdstukken voor verschillende cruciale dimensies van de Brusselse stedelijke structuur, waarbij hij in detail treedt over demografie, bebouwde omgeving, economie, maatschappij en cultuur, instellingen en bestuur. Elk van deze 'stedelijke dimensies' wordt achtereen-

volgens op consistente wijze besproken (sleutelwoorden, samenvatting, gedetailleerde bespreking), waarna het boek wordt afgesloten met een discussie van een aantal overkoepelende uitdagingen die uit de individuele besprekingen naar voren zijn komen. Elk van de hoofdstukken wordt ondersteund door relevante en verhelderende kaarten, tabellen en figuren.

Het moge duidelijk zijn dat ik zeer te spreken ben over dit boek en dan vooral over de potentiële pedagogische waarde ervan. Bij deze positieve appreciatie horen echter twee kanttekeningen. De eerste aantekening heb ik reeds impliciet geformuleerd: dit is in essentie een beschrijving van de huidige socio-economische realiteit van Brussel. Om de stad echt te 'begrijpen' zal het boek gelezen moeten worden in combinatie met meer analytische werken van stadssociologen- en geografen. De tweede kanttekening heeft betrekking op de operationele definitie van Brussel als het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (de 'negentien gemeenten'). Een operationalisatie die vermoedelijk gekozen is omdat het zeer aannemelijk is dat deze overheid de financier was van het project. De auteurs geven met een groot aantal woorden toe dat dit beperkend kan zijn, en af en toe wordt het Brusselse ommeland effectief betrokken in de analyses, bijvoorbeeld wanneer de relevantie van pendel of forensisme wordt onderstreept. De oorsprong van de Brusselse paradox ligt echter voor een groot deel besloten in de institutionele opsluiting van de stad en die wordt hier tegenvallend slechts gereproduceerd in statistische zin. Anders gezegd: deze studie, die de Brusselse paradox in cijfers probeert te vatten, gaat ook zelf gebukt onder die paradox. De studie werpt weinig licht op de socio-economische relaties die Brussel heeft met haar ommeland in de afwezigheid van de noodzakelijke institutionele relaties. Terwijl net daar een belangrijke verklaring ligt voor de observaties die helder naar voor worden gebracht in de beschrijving van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het is immers vooral een door taalkwesties geblokkeerde afwezigheid van een grootstedelijke institutionele ruimte die de stadskern bestaande uit de negentien gemeenten gegijzeld houdt. Mocht de betreurde Kurt Vonnegut nog onder ons zijn, hij zou dit vast als volgt hebben samengevat: "Zo gaat dat."

Corijn, E., Vloeberghs, E. (2009), *Brussel!, Brussel: VUBPress*

Grond als wapen tegen ontheemding

AUTEUR Michiel Overkamp

'De grond is de geschiedenis, zo rusten we letterlijk in en op tijd, ook wij, stadsmensen'. In één zin weet filosoof Jan Hendrik Bakker ons er overtuigend op te wijzen dat grond meer is dan een verhandelbaar object. De vroegere agrarische bevolking was, gedwongen door de noodzaak van het dagelijks brood, afhankelijk van de vruchtbaarheid van de grond. De huidige stadsbewoner koopt zijn producten in de supermarkt en ziet niet meer hoe producten van het land komen. Bakker pleit in zijn nieuwste boek 'Grond' (2011) voor het herstellen van de band tussen mens en grond, oftewel: 'een pleidooi voor aards denken en een groene stad', zoals de ondertitel luidt. Bakker onderzoekt zowel de grond waarvan wij eten en waarop wij bouwen, als de grond in de zin van ons rationele denken. Beiden zijn met elkaar verbonden, omdat wij ons denken nodig hebben om te kunnen handelen. Deze verkenning doet Bakker door theorieën van invloedrijke filosofen als Locke, Arendt en Heidegger te koppelen aan een het actuele vraagstuk grond. Eerder deed hij al iets soortgelijks met het debat over stad en land in het boek 'Welkom in Megalopolis' (2008).

Het boek vormt een ritmische afwisseling van soms wel zware filosofische kost, concrete voorbeelden en vernieuwende inzichten. De zwaarte zit hem vooral in de duiding van Heideggers gedachtegoed, waarbij hij uitlegt dat mensen al eerder deel uitmaken van land(schap) dan dat zij rationele analyses kunnen maken. Heidegger valt te lezen als een aanklacht tegen het pact van de moderne economie en techniek, dat lokale gemeenschappen berooft van hun traditionele bestaan. Oftewel een criticus van de moderne grondeloosheid. Bakker maakt Heideggers gedachtegoed tastbaar door voorbeelden uit de praktijk. Zo noemt Bakker het tuincentrum. Mensen worden steeds luier bij het tuinieren: nog maar weinig mensen kopen zaad voor tomatenplanten, want tegenwoordig kun je planten kopen met de tomaten er al aan. Was de tuin vroeger de plek waar je een band met de aarde op kon doen; nu fungeert het als verlengstuk van de huiskamer met loungebanken en terrasverwarming. Erg inspirerend is het hoofdstuk waarbij hij de omgang met grond van de nomade vergelijkt met de stedeling en de boer. De nomade bezingt het land terwijl hij er overheen trekt en de sedentaire bewoners bezitten land dat zij afbakenen tot het hunne. Gelijk roept dit beelden op van eindeloze rode rotspartijen in Monument Valley met Indianennamen zoals Big Chief en Mexican Hat. En anderzijds de stedeling die een hoge schutting om zijn privétuintje zet.

Dit boek had kunnen blijven steken in sentimenteel gemijmer over verloren waarden. Toch gebeurt dat niet; een positief gevoel blijft

hangen na het lezen. Bakker pleit voor de ontwikkeling van een duurzame stedelijke horticultuur. De stedeling moet weer weten waar zijn voedsel vandaan komt en voor kinderen moet er meer ongeregelde grond komen waar ze hun gang kunnen gaan. Hij laat bovendien de positieve kanten van grondeloosheid zien, namelijk openheid en ruimte voor creatief en inventief denken. Als mensen gebonden aan hun grond waren gebleven dan hadden goede ideeën nooit de wereld over kunnen gaan en hadden we nooit zo'n lange culturele en technologische ontwikkeling mogen beleven. Door het surplus van deze innovaties houden we tijd over om ons met meer dingen bezig te houden dan alleen overleven.

De toegevoegde waarde van de filosofische kijk is dat het begrip 'grond' ontrafeld wordt in al haar dimensies

Een belangrijke boodschap geeft Bakker mee aan stedenbouwers. Door ruimtes alleen maar op efficiëntie en functionaliteit in te richten verliest het persoonlijk leven zijn kleur en diversiteit. Dus: meer nadruk op het belang van de ondergrond in het leven van mensen is het beste wapen tegen het gevoel van ontheemding in een wereld van globalisering. 'Wie woont op een plaats woont in een verhaal. Grond is de drager daarvan' Bakker weet deze boodschap aantrekkelijk en indringend over te brengen. De toegevoegde waarde van de filosofische kijk is dat het begrip 'grond' ontrafeld wordt in al haar dimensies. Dimensies waar wij in ons dagelijks leven lang niet altijd van bewust zijn, maar die ons wel kunnen helpen om bewuster met onze omgeving om te gaan. Dit boek is dan ook verplichte kost voor iedereen die zich bezighoudt met de ruimtelijke inrichting van Nederland.

J.H. Bakker (2011), Grond – Een pleidooi voor aards denken en een groene stad, uitgeverij Atlas.

Vrije ruimte

Flotte babbel, trage materie

AUTEUR Wouter Veldhuis

Is er nog iemand die zonder blikken of blozen durft te praten over Integrale Gebiedsontwikkeling? Wie pleit er nog voor het behoud van Snelwegpanorama's? En ziet iemand nog heil in de ambitieuze aanpak van Krachtwijken? Het zijn allemaal begrippen die vijf jaar geleden nog sturend waren voor de besluitvorming en grote investeringsstromen in de Ruimtelijke Ordening van Nederland. En alle drie hebben ze nu al de uiterste houdbaarheidsdatum bereikt, net als Duurzaamheid, Wild Wonen, Sleutelproject, Corridor en Publiek Private Samenwerking. En er zijn er nog veel meer in aantocht. Creatieve industrie en Waardecreatie zijn binnen een paar jaar al helemaal sleets geworden. Op dit moment draait alles in het vakdebat om Tijdelijkheid, Spontaniteit, Herbestemming en Bottom-up. Deze woorden zijn nog zo goed als nieuw, maar vertonen toch al eerste slijtageplekken. De voorhoede in het vakdebat is al naarstig op zoek naar nieuwe woorden die het 'oude denken' moeten vervangen.

De tijd van de grote abstracte concepten en ordenende principes is simpelweg voorbij

Deze snelle woordinflatie is het onvermijdelijke effect van de snelle en laagdrempelige debatten via internetfora, blogs en twitter. Onze kennis ontwikkelt en verspreidt zich aanzienlijk sneller dan vijftig jaar geleden. Woorden worden snel gemeengoed en worden ook steeds sneller vervangen door nieuwe 'trending topics'. Op het eerste gezicht lijkt deze ontwikkeling desastreus voor de Ruimtelijke Ordening. Haar traagheid vereist immers woorden die lang genoeg beklijven om vastgelegd te worden in beleidsstukken en plandocumenten die vervolgens uitgevoerd kunnen worden. Met de huidige woordinflatie worden plannen echter zo snel door het vakdebat ingehaald dat ze al geschiedenis zijn voordat ze hun effect konden bewijzen. Voordat de uitvoering kan starten verdwijnt het plan of beleidsstuk, als achterhaald document, in de prullenbak. Goed voorbeeld is het begrip Nationaal Landschap. In 2011, zeven jaar na introductie, is dit begrip met een snelle penne-streek uit het vocabulaire van de ruimtelijke ordening geschrapt; niet meer van deze tijd.

Het groeiende gat tussen de trage Ruimtelijke Ordening en het snelle vakdebat is een stuk minder erg dan het op het eerste gezicht lijkt. De tijd van de grote abstracte concepten en ordenende principes is simpelweg voorbij. Niemand zit nog te wachten op een hedendaags equivalent van de groeikernen, gebundelde deconcentratie, Vinex of het ABC-beleid. Juist door het vluchtige en snel evoluerende vakdebat wordt het de laatste jaren steeds duidelijker dat de ruimtelijke ontwikkeling gewoon haar eigen gang gaat. Terwijl de woorden in het debat zich steeds verder losmaken van de realiteit zie ik een fundamentele verschuiving in de aard van het vak ruimtelijke ordening. Wij bewegen ons op dit moment van een ordening met woorden naar een ordening van actie. Van een ordening van abstracties en concepten naar een ordening die op de huid zit van de dynamiek van de fysieke realiteit. Van een ordening die stuurt naar een ordening die meebeweegt, gericht op de verbetering van een bestaande leefomgeving. Vooral op het niveau van stadsontwikkeling en stedelijke vernieuwing is deze verschuiving duidelijk zichtbaar. Maar deze verschuiving vindt ook plaats op het niveau van de Nationale Ruimtelijke Ordening. Het vakdebat gaat over krimpopgaven, de vastgelopen woningmarkt, rode contouren, de toekomst van bedrijventerreinen en andere spannende thema's. Het is echter opvallend stil rondom de essentiële thema's van de toekomstige ordening van Nederland; waterveiligheid en bereikbaarheid. En dat is misschien maar goed ook. Er ontstaat zo eindelijk weer ruimte om in de luwte, zonder de ballast van het vakdebat, te werken aan deze wezenlijke opgaven die gebaat zijn bij rust, continuïteit en doorzettingsvermogen. Laten wij deze kans met beide handen aangrijpen. Het wordt tijd om minder te babbelen en aan de slag te gaan met de echte trage materie van de ruimtelijke ordening.

Wouter Veldhuis (mail@must.nl) is stedenbouwkundige en architect. Hij is partner bij Must Urbanism en werkzaam aan de Rotterdamse Academie van de Bouwkunst.

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[gironummer] 61 65 799

REDACTIE

Peter Pelzer (hoofdredacteur), David Bassens, Annelies Beek, Thomas van Bergen, Wouter Bervoets, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Jonas De Vos, Heike Delfmann, Tessie Dijkers (variaredactie), Toon Dirckx, Jan van Duppen, Koen Elzerman, Roos de Haan, Sander Lenferink, Martijn van der Linden, Jesper van Loon (productie en vormgeving), Michiel van Meeteren (coördinator Gent), Jeroen Oomens, Michiel Overkamp, Katrien Plasschaert, Ate Poorthuis (penningmeester), Hanneke Posthumus (variaredactie), Inge Razenberg, Yvonne Rijpers, Karlijn Roex, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomassen (secretaris), Koen Tieskens, Trijntje Tilstra, Serge de Valk, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Elien van de Vijver, Kirsten Visser, Barend Wind, Martin Zebracki.

THEMAREDACTIE RECHTVAARDIGE STAD

Ate Poorthuis, Peter Pelzer, Kirsten Visser, Sofie Vermeulen

THEMAREDACTIE HET VLAAMSE PLATTELAND

Wouter Bervoets, David Bassens, Jonas De Vos, Michiel van Meeteren, Tom Storme

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Nick Schuermans Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Jesper van Loon

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Druk bv - Zeist

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2011)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€60,00
Studenten	€20,00
Overigen	€30,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELLEN

Artikelen, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij de redactie beschikbaar. Artikelen overnemen is toegestaan met toestemming van auteurs en bronvermelding.

ADVERTENTIES/SCRIPTIES

Informatie via www.agora-magazine.nl of e-mail

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer

Wederopbouw wijken: ooit gezien als oplossing, nu als probleem. Wijken met dertien-in-een-dozijnwoningen die de tand des tijds niet hebben doorstaan en vandaag de dag vooral kansarme bewoners huisvesten. Soms zelfs aangeduid met niets ontziende prediënten als 'afvoerputjes van de samenleving' of 'broeinesten van criminaliteit'. Een weinig genuanceerd beeld, dunkt de redactie van AGORA. En, misschien nog wel belangrijker, weinig constructief. Het puur en alleen vaststellen van misstanden in wederopbouwbuurten leidt niet tot oplossingen. AGORA vindt het hoog tijd voor verandering en stelt de wederopbouwbuurt in het komende themanummer daarom centraal: haar problemen, maar vooral haar kracht en mogelijkheden. Een nummer vol inspiratie over voortbouwen op wederopbouwbuurten.

Foto: Jeroen Mul

Joh. Postlaan 4
3705 LN Zeist
Postbus 574
3700 AN Zeist

t 030 695 40 00
f 030 695 34 83
info@addruk.nl
www.addruk.nl

AD Druk in Zeist, **méér** dan een grafische partner

Er zijn veel drukkerijen in Nederland.

Van grote rotatie-drukkerijen tot de bekende en vertrouwde drukker om de hoek.

AD Druk beweegt zich in het brede gebied tussen deze twee uitersten in.

Een gebied waar veel drukwerk wordt bedacht, waar vervolgens veel en hoge eisen aan de kwaliteit worden gesteld en waar uiteindelijk de mooiste grafische producten worden vervaardigd. In dat fascinerende gebied voelt AD Druk zich meer dan thuis, al jaren.

AD Druk kan ook uw partner zijn als het gaat om ideeën, concepten en uitvoeringen van vele soorten drukwerk. U praat met professionele mensen, die thuis zijn in alle facetten van de moderne, grafische wereld. Wij adviseren, raadplegen en helpen u juiste en verantwoorde keuzes te maken voor goed, verantwoord en duurzaam drukwerk.

AD Druk maakt deel uit van Adel Media, waarin DeltaHage en DigiPrint in Den Haag en Adel Print in Almere participeren. Voor u een vertrouwde basis voor de realisatie van drukwerk. **Uw drukwerk!**

AD Druk, binnenkort ook uw partner?